

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

37. AASTAKÄIK 2025 NUMBER 4 (433)

Reisikiri Ukraina rindelt

Ruuben Kaalep 579

Vahemärgid

Serhi Žadan..... 625

Tõlkinud Riina Roasto

Meenutuskilde Nikolai Alumäest ja tema kaasvõitlejaist
ehk kui mu ees paotus üks teadusmaailma. I

Taivo Liiva 641

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

Aleksander Tõnisson 661

Mõiste käsitlemine kultuuriloos *hamsa* näitel

Silvi Tenjes..... 725

Arvustus: Von Wrighti valgustuslik pessimism. Georg Henrik
von Wright. *Minerva öökull*. Tlk Ülev Aaloe, Jaan Kangi-
laski, Jaan Kaplinski, Joel Sang. Tallinn: Postimehe Kir-
jastus, 2023. 244 lk.

Henrik Sova 747

Kaua oodatud kogumik. Martin Klesment (koost., toim.).
Sündimust mõjutavad tegurid. Tallinn: TLÜ Kirjastus,
2024. 445 lk

Jaak Uibu 753

Abstracts

..... 764

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Graafika lk 624, 640, 660, 724, 746:

KADRI TOOM (1984) on lõpetanud Tartu Kõrgema Kunstikooli maalingute osakonna aastal 2006 ja Eesti Kunstiakadeemia graafikaosakonna magistrikraadiga 2009. aastal. Ta kuulub Eesti Kunstnike Liitu ja Eesti Vabagraafikute Ühendusse, viljeleb eksperimentaalset kaasaegset graafikat. Näitustel osaleb aktiivselt alates 2007. aastast.

REISIKIRI UKRAINA RINDELT

Ruuben Kaalep

Eesti abiorganisatsioon Mission Ukraina korraldas möödunud aasta detsembrikuus järjekordse retke Ukrainasse, et toimetada kohale abi sealsetele rindevõitlejatele. Teekonnast võttis osa viis meest: Andri Kiige, Margo Rääk, Georg Kirsberg, Lauri Koni ja Ruuben Kaalep.

Missiooni käigus viidi Ukraina armee eri eesliiniüksustele neli autot, Odessas tegutsevale partnerorganisatsioonile mitmesuguseid eluks vajalikku esmatarbeid ja Kiievisse meditsiinivarustust sõdurite väljaõppeks. Odessast omakorda viidi veel kaks autot ja mitmesugust humanitaarabi rindepiirkonda.

Ühe nädala veetsid Eesti vabatahtlikud abistajad Zaporizžja, Donetsk ja Harkivi oblastis sõdurite kostil ja öömajal, jagades nendega elutingimusi ja ohte ning vahetult kuuldes ja nähes Ukrainas kaitsjate olukorda.

Kokku sõideti maha peaaegu 8000 kilomeetrit.

I

Rindejoon on Eestist kahe ööpäeva kaugusel, ilma pausideta sõites veelgi lähemal. Sõidad täiskiirusel ja jõuad maailma äärele vähem kui kolmekümne tunniga. Idarinne ulatub üle kogu Euroopa nagu kinnikasvamata haav — Läänemerest Musta mereni. Meie piiri taga ta hõõgub, Ukrainas põleb.

Taevast kammivad eresinised helgiheitjad on kui muistsed märgutuled mäetippudel: Ukraina kutsub appi! Need valgusvihud lõikavad pimedust, suunatud itta kui välk pimedasse öösse ja läände kui majakas, mille kutse kajab üle mägede ja tasandike.

Euroopa pojad ja tütreid, kes seda kuulevad, teavad — see on äratuse tund.

Karpaatia mägedest Musta mere majakateni, stepikurgaanide ja Oskili-äärsete männimetsade rüpest kõlab see abipalve. Kostab kullatud kuplitega vanalinnadest, lõputuist tänavküladest, serviti tikutopsidena reas seisvatest paneelmajadest ning puuviirgudega palistatud avaratelt põldudelt. Tõuseb kõrgustesse ja libiseb üle riigipiiride, jõuab Läänemere randadele, meie lummeuppunud küngastele.

Kusagil varitseb vaenlane — näljane, verejanuline kiskja. Ta on palju kordi varemgi läände hiilinud. Teda on varemgi peatatud. Aga ta on jõudnud ära oodata, et Euroopa taas uinuks, ja tulnud tagasi.

Mitte kõik eestlased ei tunne seda sõda omana. Mõni pöörab pilgu kõrvale. Mõni leiab lohutust vahemaast. Aga need, kes tunnevad ajalugu, kes mõistavad vere ja ohverduse tähendust, kuulevad seda kutset sügaval oma luudes.

Ja nii me läheme.

Sõjas loevad elegantsesse ritta põimitud laused ja ilukõned harva, on vaid mehed, kes teevad, mida peab. Tee ei anna vastu-seid, ainult kilomeetreid, mida ületada, bensiini- ja diisliiluteid, mida kulutada, kontrollpunkte, mida läbida. Aga see töö loeb. Mehed, kellele need autod viime — mõned neist ei näe kevadet. Nad teavad seda ja meie teame ka. Sõnu pole vaja.

Viis autot sõidavad kolonnis läbi Eesti, Läti, Leedu ja Poola. Üks öö kulub ööbimisele Białystokis.

Sõit Läänemere kaldalt Musta mere äärde on algajale, veel ametlikult vahtralehega auto juhile paras katsumus, eriti mikrobussiga, kui oled varem sõitnud vaid kerge sõiduautoga. Ent kohale jõudes võib end tunda juba vilunud juhina.

Ületame Ukraina piiri Ustõluhi piiripunktis teisipäeva, 10. detsembri õhtutundidel. Teed muutuvad konarlikumaks, tulesid jääb vähemaks. Mõödume kütuseveokitest ja sõjaväekolonnidest, meestest väsinud nägude ja seljale heidetud automaatidega. Linnades on aknad pimedad, skulptuurid seisavad liivakottidesse mähitult, oodates, mis tulemas on.

Õöbime Lutskis ja jätkame hommikul teekonda. Pärast Žitomõri otsustame lõigata — väiksemad teed, vähem vastutulevat liiklust. Ühe metsa vahel aga tabab meid esimene õnnetus: koloni juhtauto rehv puruneb.

Viisteist minutit, rohkem pole vajagi. Käed liiguvad kärmesti, külm metall soojas haardes — ratas on vahetatud. Ja siis oleme taas teel.

Oluliste piiride juures — oblasti-, linnapiiridel — on kontrollpostid. Iga kord tuleb peatuda. Taskulambi valgus läbi akna, häälpimedusest. Küsimus. Vastus.

“Mõ voluntjori iz Estonii”. (“Me oleme vabatahtlikud Eestist.”)

See töötab alati. Ja tee viib edasi. Hilisõhtuks saabume Odesasse.

Pärast kahte tuhandet kilomeetrit teid, piiriületusi ja kontrollpunkte, tanklaid ja niru kohvi jõudsime lõpuks Musta mere kaldale. Linn tervitab meid soolase merelõhna ja vanade trammide kolinaga. Vajame puhkust.

Meie peatumispaik on Derõbassivskal. Uhke vana maja, kõrged laed, ajalugu igas nurgas. Kunstnik Vassili Kandinsky oli kunagi elanud siinsamas, ja tema rahutu vaim uitab vist ikka veel mööda neid galeriikoridore, libiseb siledaks kulunud kivitreppe. Võib-olla kujundasid just need tänavad ja meretuul tema abstraktsionistlike maalide meeletut värvigammat.

Korteri omanik Natalka teeb meile tublisti hinnaalandust — ta teab, et oleme vabatahtlikud.

Illusioone tal ei ole. Paari kuu eest mobiliseeriti kaks tema tuttavat. Üks neist, diabeetik, kaalus üle saja kuuekümmne kilo. Teine oli tugev, terve — kunstnik nagu Kandinsky. Juba järgmisel päeval olid nad kodust kaugel väljaõppelaagris, valmistumas lahinguteks. Kunstnikku enam ei ole. Diabeediga poiss lamab jalgavigastusega haiglas.

Hommik Odessas. Musta mere õhk on külm, aga päike tõuseb juba katuste kohale, kuldsetelt kirikukuplitelt peegelduvad esimesed kiired. Meid viiakse kooli — vaiksesse majja ühel paplialleel,

kus sõda pole veel aknaid purustanud ega seintele arme jätnud. Mõtteis ja tundmustes on aga sõda kõikjal.

Lapsed ootavad meid. Õpetajad seisavad nende kõrval, näol paljunäinud, kuid lahked ilmed. Direktor, õpetajad, lapsed ja vanemad — kõik hoiavad raskel ajal kokku. Lauad on täis karpe — kümned hoolikalt pakitud kingitused rindel sõdivatele meestele. Joonistused, käsitööesemed, vanaemade kootud sokid, emade pakitud toidukraam, laste meisterdatud tõrvikküünlad. Asjad, mis hoiavad mehi elus ja mis tuletavad meelde, mille nimel ellu jääda.

Üks tedretähniline prillidega tüdruk seisab klassi ees, käes tänukiri sõduritele. Tema isa on rindel. Tüdruk püüab kirja valjusti lugeda, aga hääл väriseb ja sõnad takerduvad. Ta surub kaardiserva vastu põske, nagu otsiks sellest tuge, pigistab silmad kinni ja surub huuled kokku, et pisaraid tagasi hoida — aga need voolavad siiski. Õpetaja võtab tüdrukul ümbert kinni. Meie ümber jääb hetkeks kõik vaikseks.

Laadime pakid autodesse. Meiega olnud sõdurid on nooremad, kui nad peaksid olema, või vanemad, kui nad tahaksid olla. Nad on näinud liiga palju. Nad räägivad vähe. Aga kui lapsed sirutavad oma jõulukaarte neile üle, muutub midagi nende näol. Sõda teeb meestest terase, aga lapse joonistus võib sellest läbi lõigata.

Hiljem, Harkivi oblasti kaevikutes, istume pimedas ja süütame samasugused tõrvikküünlad nagu need, mille Odessa koolilapsed olid meisterdanud. Vaatame, kuidas leek võbeleb punkris, heites varje mööda seinu. Ja mõtleme soojusele, mille maha jätsime.

Meiega on sõjamees, kelle kutsung on “Dantes” — suur ja joviaalne odessalane, vist gagauus. Ta naerab kergesti, kuid temas on midagi teravat. Ja siis on Serž — 62-aastane valge habeme ja vuntsidega filosoof. Enne sõda oli ta olnud kirjandusõpetaja. Nüüd näeb ta välja nagu metsik sõdalane.

Sõda muudab mehi. Aga sel hetkel, seal koolis, ümbritsetuna lastest ja nende vaiksest lootusest, on kõik üürikeseks just nõnda, nagu see peaks ka rahuajal olema.

Õhtul koguneme oma Odessa-staabis — nurgabaaris, mille varjuline aed on mattunud metsikuisse viinapuuväätidesse. Laua taga istub paarkümmend inimest — kohalikud ja sõdurid, nende hulgas ka baari omanikud Viktoria ja Pavel Hartšenko.

Viktoria näeb välja nagu keegi, kes võiks kanda kontsakingi ja siidkleite, mitte sorteerida esmaabipakke rindele. Ta võiks vabalt olla moeajakirja kaanel, aga ta tegi teistsuguse valiku. Kui sõda algas, sulges ta päevapealt oma baari ja muutis selle varustuskeskuseks. Praeguseks on ta aidanud varustada tuhandeid rindemehi, ja paljud neist astuvad ikka veel siit läbi, kui Odessa teele jääb. Ta korraldab asju enesekindlalt, terase pilguga ja kiirete, täpsete liigutustega — nagu väejuht, kellel pole aega tühjaks jutuks.

Tema mees Pavel on Tai poksi tšempion, kelle jõulisest olekust aimub harjunud distsipliini. Oma laiade õlgade ja käreda häälega võiks ta hirmutada esimest korda baari astujaid, aga see on petlik. Kui ta naerab, siis südamest, ja kui ta kedagi embab, siis tugevalt, nagu vana sõpra. Kui vaja, suudab ta haarata ühe käega raske kasti ja samal ajal visata sõduritega nalja. Ta on Viktoria vastand ja samas ideaalne täiendus.

Nüüd ei müüda baaris enam muud kui õlut ja limonaadi. Ülejäänud ruumi täidavad kastid — toit, riided, ravimid, küünlad. Letil seisab tühi haubitsamürsu kest, *gilz*, nagu seda siin kutsutakse. Sinna lähevad annetused. Iga kord enne uut missiooni kaevatakse mürsukesta sügavustest välja paks rahatähtede kuhi. Piisavalt, et kütus ära osta ja taas liikuma hakata.

Istume Seržiga kamina ees, leegid on madalad ja hääbuvad aeglaselt. Minu vene (ja ukraina) keel on katkendlik, tema inglise keel samamoodi, aga me mõistame teineteist piisavalt hästi. Me räägime poeesiast ja filosoofiast, suurest Ukraina luuletajast Ivan Frankost ja tema eepilisest poemist *Ivan Võšinski* (eesti keeles Harald Rajametsa tõlkes). Kõige vägevamad luuleread jäävad ikka käima neidsamu radu. Armastus, sõda ja rännak. *Ljubov, voina i vojaž*.

Üksteise järel öeldakse tooste, hääled on tänulikud ja soojad. “Aitäh, et tulete. Aitäh, et hoolite.” Kaminaseinas virvendab veel kahvatu leek. Niiske ja külm tuul undab läbi aia, kandes endaga

Musta mere soolast hõngu. Linn on mattunud pimedusse — komandanditund on alanud. Laadime oma väikese meeskonna bussi ja sõidame Derõbassivskale.

II

Hommikul algab kuue auto teekond Ida-Ukrainasse. Seljataha jäävad Musta mere äärsed hingematvad limaanid. Tee ees on pikk ja teadmatu.

Sõidame läbi Krõvõi Rihi, kus 2022. aasta märtsis peatati venelaste pealetung. Linn pidas vastu. Püsib siiani.

Maanteedel on üha rohkem sõjaväeautosid. Rohkem kolonne. Mõned räsitud, mõned otse tehasest. Sõjamasinad liiguvad itta, aina itta.

Autos mängib raadiojaam Bayraktar FM. Rindelauludeks muutunud rahvameloodiad. Ukrainakeelne sügav hää lalulab armastusest, igatsusest, lahingutest.

Zaporižžja. Kasakate maa. Teras maa. Hiiglaslikud vabrikud kõrguvad, nende korstnad vaikivad, seinad armistunud. See on juba rindelinn. Õhurünnakud tabavad Zaporižžjat sageli, suurtükituli langeb ilma hoiatuseta. Paarikümne kilomeetri kaugusel hoiab vaenlane enda haardes tuumajaama — suikuvat koletist.

Need kaks hädaohtu — pommitamine ja kiirus — ripuvad mõõgana Zaporižžja elanike kohal. Enamik siinseid lapsi pole kunagi klassiruumi seestpoolt näinud. Koolid suleti esmalt koroonapandeemia tõttu, siis sõja pärast. Nüüd ehitatakse maa alla uusi koole — kaksteist sügavat varjendit, millest igasse mahub tuhat õpilast. Pole aknaid ega päikest. Ainult betoonist seinad ja koridorid. Aga parem kui mitte midagi.

Elu läheb edasi. Bussid ja trollid sõidavad tänavatel. Turg on avatud. Inimesed parandavad sõjahaavu, mida parandada annab.

Jõuame Dneprini. See vana, lai ja võimas jõgi oli muistsete kreeklaste jaoks Euroopa piir. Varjaagid sõitsid oma pikklaevadega mööda tema vett Põhjalast Bütsantsi. Siin on peetud palju sõdu ja raskeid lahinguid. Meist allavoolu, Hersoni juures on jõgi

nüüdki rindejooneks. Kuulus tamm Dnepri jõel on sihtmärk, mida raketid alatasa otsivad. Me läheme siiski üle.

Teisele kaldale jõudes hakkab kume õhuhäire huilgama üle linna. Järsku pole levi ega GPSi. Telefonid on tummad. Peatume keset magistraali, pidades aru, mis suunas edasi sõita.

Meie ees peatub tühi trollibuss. Reisijad on juba rakettide eest leidnud ulualuse. Väljub juht, kes selle asemel et varjendit otsida, hakkab meile undavate sireenide taustal kätega vehkides teed juhutama. Täname ja kihutame edasi.

Linn jääb selja taha, viimased paneelmajad ja tehasekorstnad mööduvad autoakendest.

Maastik muutub tasaseks. Põllud sirutuvad silmapiirini, katkestatud vaid mustadest puuderibadest ja üksikutest talumajadest. Valgeks võõbatud hooned ja külluses leiduv lubjasavi osutavad erinevusele tuttavast Põhja-Euroopa metsavööndist.

Oleme nüüd jõudnud ääretule Euraasia lagendikule. Selle lõpmatusse kaduva välja üks ots on Karpaatide jalamil, teine kaugel kaugel Altais. Tuhandeid aastaid on neid steppe mööda ratsutanud uued ja uued hõimud idast läände — vallutades ja rüüstates aina uusi maid, et kokkuröövitud impeerium seejärel taas kildudeks laguneks.

Neist rändhõimudest põliseimad olid sküüdid ja sarmaadid, esimese hobuse kodustajate järglased. Ukrainlased peavad end nüüdki otsapidi sküütide järglasteks. Arvatakse, et koguni ukraina keeles juurdunud iseloomulik *h*-häälik pärineb sküütide ning sarmaatide indoiraani keelkonnast.

Lähemast ajaloost on meilegi tuttavad kasakad — enamjaolt põlvnesid nad ukraina talupoegadest, kes keskajal Poola ja Vene ülemvõimu eest pagesid steppidesse, võttes omaks rändrahvaste eluviisi.

Idast tulnud nomaadide ja vallutajate eest on vaprad eurooplased end palju sajandeid kaitsnud. Nüüd on nendeks kaitsjateks ukrainlased. Vahest just seepärast on nad selles nii edukad, et nende soontes voolab muistsete stepihõimude veri.

Külad laiuvad kilomeetripikkuste ridadena orgude põhjas, kuldsete kuplitega kirikud uhkeldavad mägede otsas. Külamaja-

keste ümber käis varem vilgas töö — kes kaevas aiamaad, kes hoolitses koduloomade eest. Nüüd on suurem osa rahvast lahkunud, vaid mõne üksiku hoone vineeriga kinni löödud akende tagant paistab habras valgus.

Ammu on hämardunud, jätkub sõit läbi pimeduse. Kaks juhuslikult külatänaval kõndivat keskkoolieas tüdrukut lehvitavad möödasõitvatele autodele. Märkasid nad meie rahvusvahelise abimissiooni embleeme? Või peavad nad meid sõduriteks? See pole oluline, loeb vaid lootus, mida kannab iga rinde poole kihutav kolonn — abi on tulemas.

Öises Ida-Ukraina taevas avaneb unustamatu vaatepilt. Ühe stepilagendiku serval, seda piiraval puujoonel peatame korraaks autod. Täiskuuöises taevas säravad kirkad tähed. Järgmisel hetkel registreerib teadvus, et kõige eredamad tähed liiguvad suurel kiirusel üle taeva laotuse ühes kindlas suunas — kusagil meie selja taga asuvate sihtmärkide poole. Horisondilt kerkivad neile vastu veelgi nobedamad tõusvad tähed. Meie kohal käib lahing õhuruumi pärast. Kaob mõte langevate tähtede puhul midagi soovida.

Sel ööl toimus üks suurimaid Vene raketirünnakuid Ukraina energiataristu pihta.

Jõuame esimese meid võõrustava üksuse juurde kusagil Pokrovske ja Vassõlkivka kandis. See on drooniüksus Harpija — Harpiia.

Ööbime talumajas Vovtša jõe kaldal. Ilusa dekooriga kaunistatud möödunud sajandi alguskümnenditest pärit kivist taluhoone, millesarnaseid kohtab Eestis harva, siin aga ääristavad need kõiki külalaid. Ei ole kraanivett, ei tualetti. Pesta saab end õues kaevu ääres. Kuid sõduritele on see võrreldes eesliini tingimustega kui hotell.

Väljas on külm, aga puuküttega ahi praksub, saates soojust läbi väikese kivimaja. Kolm tibatillukest tuba on täidetud magavate meestega. Nad magavad, kus saavad — vanadel välivooditel, põrandal, automaadid toetumas vastu seinu. Jätkub madratseid ja välivoodideid meilegi.

Hämara toa nurgas helendavad ekraanid. See võiks olla arvuti-mänguri unistus, kuid siin on tegemist tõelise sõjapidamise kes-

kusega. Klaviatuurid, juhtpuldid, vajadusel otsepildid taevast. Starlink pakub internetiühendust.

Starlinki vastuvõtja seisab maja kõrval maas, väike kandiline satelliidipann suunatud taeva poole. See peab olema õues, mitte miski ei tohi signaali segada. Üksainus kaabel jookseb taldrikult majja, ühendades selle Wi-Fi ruuteriga.

See pole luksus ega mugavus, see on drooniüksuse jaoks hädavajalik.

Droonid ühendatakse Wi-Fi kaudu, nende juhtpuldid seotakse võrguga enne õhukütõusu. Kui droon kord õhus on, lülitub side analoogühendusele. Nähtamatu side lahinguväljaga jääb alles.

Elon Musk on andnud Starlinki Ukraina sõjaväele tasuta kasutada. Olgu maailma rikkaima mehe vaated Ida-Euroopale kui tahes mitmetahulised, Ukraina sõduritelt ühtki halba sõna tema kohta vähemalt meie ei kuule. Alates esimese terminali aktiveerimisest on Starlinkist saanud elutähtis rindejoone närvisüsteem. Igal üksusel on vähemalt üks vastuvõtja. Tihti peidetakse see vanaraua või kastide alla, et vaenlase õhuluure seda ei märkaks. Starlinki kaudu juhatakse droone, selle abil korrigeeritakse suurtükiteid. See ühendab komandörid eesliini võitlejatega, edastades lahinguväljal toimuvat reaalselt.

Droonipoisid on noored ja rõõmsameelsed. Nende ülem on vanem, habetunud, muheda ja samas jõulise olemisega. Siin üksuses leidub naeru, kiiret ja teravat kui kuulipildujatuli. Sõda pole neist poistest veel elurõõmu välja kiskunud.

“Rutiin on lihtne,” ütleb üks neist. “Kaks päeva rindel, kaks päeva tagalas. Aga see muutub vastavalt olukorrale. Pidevalt muutub.”

Kaks päeva kaevikutes, kaks päeva sellises kohas. Puhkus, nii nad ütlevad. Aga kas seda saab puhkuseks nimetada, kui hommik algab mürisevate kopterimootoritega pea kohal? Esimest korda, kui see juhtub, oleme alles poolunes. Sügav, vihane möire raputab seinu. Sekundiks ei liigu keegi. Siis pomiseb keegi: “Meie oma.”

See kordub igal hommikul. Helikopterid lendavad madalalt, lõikavad läbi koidiku nagu küttivad kullid. Need kuuluvad Ukrai-

nale. Vene omad ei julge tänu Ukraina õhutõrjele siin ammu enam lennata.

Aknad on fooliumi ja plankudega hoolikalt kinni kleebitud, et valgusvihk läbi akende sõdurite asukohta ei reedaks. Autod tuleb mööda külatänavat hajutada, mitte neid ühes kobaras koos hoida. On ka põhjust.

Venelaste jaoks on droonioperaatorid ühed vihatuimad sihtmärgid. Kui vaenlase raadioluure tabab nende signaali, järgneb kiire ja halastamatu löök kogu tulejõuga. Ometi pole praegu ühtegi armeed maailmas, mis suudaks droonisõjas Ukrainast üle olla.

Droonid ei ole sõjas parimad relvad. Parimad oleksid hävituslennukid täpsusjuhitavate raketidega, järgmine valik oleks suur-tükivägi. Alles seejärel tulevad droonid. Nad teevad töö ära, kuid aeglasemalt ja väiksema mõjuga. Ukraina keskendub droonidele, sest tal pole valikut. Need on vaese mehe relvad, kokku pandud garaažides ja keldrites, ja neid lennutavad poisid, kes on oskused omandanud alles lahinguväljal.

Täiemahulise sissetungi algusest saadik on Ukraina pidanud kahte sõda: üht tavalise armeega ja teist droonidega. Ilma drooni-meesteta oleks see sõda vahest kaotatud juba esimestel kuudel. Nüüd pole ühtegi rindeüksust, kellel poleks oma droonimeeskonda. Mõnel on koguni droonipataljon. Peagi on ravis ka droonirügemendid.

See ei ole Läänes kujuteldav tuleviku sõjapidamine miljoneid maksvate kõrgtehnoloogiliste tapjarobotitega. Ukraina droonisõda ei ole seda teed läinud. See on olnud pidev kohandamine, katsetamine, täiustamine ja kiire rakendamine. Praegu toodab Ukraina sada tuhat drooni kuus. Tarkvara uuendatakse iga paari päeva tagant. FPV-ründedroonid (*first person view*) ja väikesed pommitajad on saanud Ukraina kaitse tugisambaks.

Ukraina ei raiska aastaid tehnoloogilistele hüpetele ega kuluta hiigelsummasid eksperimentidele. Ta tegutseb kiiresti, toodab odavalt ja lööb valusalt. 2024. aastal tootis Ukraina üle miljoni lõhkepeaga drooni. Enamik neist on FPV-droonid, kus piloot näeb reaajas droonikaamera pilti. Need on väikesed, harva üle 25 cm läbimõõduga, kuid suudavad kanda neli kilogrammi lõhkeainet

kuni 20 kilomeetri kaugusele. Mõned, mida siin näeme, veavad kuni 800 grammi lõhkeainet 100 kilomeetri kaugusele ja saavutavad kiiruse kuni 200 km/h.

Suurim vaenlane on Vene elektrooniline sõjapidamine. Aga ka Ukraina enda segajad, mis peavad takistama Vene droone, võivad osutada takistuseks. Parimad piloodid suudavad kaoses manööverdada, madalalt lennata, vältida häireallikaid ja viia oma drooni sihtmärgini. Sõda peavad mehed, kuid võidu otsustavad masinad, mis on kokku pandud keldrites ja saadetud lahingusse.

FPV-droonide all suures mustas kastis on peidus Baaba-Jagaa — tõsine tapjadroon. Venelased kardavad seda, ja põhjusega. Ta lööb vaenlast öösiti ja nähtamatuna, jättes endast maha vaid tule ja rusud.

Baaba-Jagaa erinevaid versioone kutsutakse Nemesiseks, Vampiiriks, R18-ks või Kažaniks. Ukrainal on neid tuhandeid. Igäüks neist kannab üheksa, kaksteist või kaheksateist kilogrammi surma. Miinid, miinipildujamürsud, lõhkelaengud, mis re bivad tükkideks nii terase kui ka liha.

Droon tõuseb õhku, kui pimedus saabub. Ta lendab madalal, klammerdudes maapinna kohale, rootorid tuules sumisemas. Vaenlane ei maga, kuid kuuldes Baaba-Jagaa surinat, on tema jaoks juba hilja. Soojuskaamera leiab sihtmärgid — sõidukid, punkrid, mehed. Lõhkelaeng kukub. Hetkega on sihtmärk hävitatud.

Töö ei piirdu sellega. Baaba-Jagaa külvab miine, lõigates läbi teid, ajades Vene kolonne lõksu. Ta viib rindele varustust, toitu, laskemoona, ravimeid sõduritele, kes hoiavad eesliini.

Venelased jahivad Baaba-Jagaad. Nad jälgivad tema signaali, saadavad tema vastu luuredroone, kammivad läbi põllud ja metsad, otsides meeskondi, kes teda juhivad. Nad pakuvad preemiat — puhkust, võib-olla isegi medaleid — sellele, kes suudab mõne alla tuua. Kuid Baaba-Jagaa on kummitus.

Nimi sobib talle. Jutustame ukrainlastele soome-ugri nõidade, kelle järgi oletatavasti sündisidki venelaste hirmulood sügaval metsas elavast kurjast vanadaamist, kes lendab puulatvade

kohal uhmrisk ringi. Nüüd teenib Baaba-Jagaa uhkelt Ukraina armeed.

Droonipoiskid viivad meid lasketiiru, kus saame natuke märki lasta. Kalašnikovi-laadsed relvad ja PK kergekuulipilduja saadaavad oma vibratsioonid läbi õlavarre. Nüüd kanname kiivreid, ja killuvesti kaal surub õlgu allapoole.

Mida tähendab sõduri jaoks oma relva tõeliselt tundma õppida? Relv pole pelgalt tööriist — temast saab elav ja tuline sõduri lähim kaaslane, kaitseingel, kes võib ta elu päästa. Relv nõuab ühtviisi austust ja kontrolli. Ta võib murda vaenlase võitlusvaimu ja elusid lõpetada. Sa ei hoiata teda lihtsalt käes, sa saad temaga üheks.

Lahingus töötab koos arutu hulk relvi, millest igaüks panustab lõppeesmärgi. Tuli, mis surub vaenlase maha, ei pärine ühest automaadist, vaid kõigi relvade tervikust. Surm saabub vaenlasele paljusid teid mööda — maal, merel ja õhus. Kõik relvad on suunatud ühele eesmärgile: kaitsta Ukraina maad ja rahvast. Rahvuse ühine teadvus juhib sõduri iga liigutust.

Jätame droonipoisketega hüvasti. Nende juurde jääb kollane Volkswageni buss — mu kaaslane, kes on minuga tuhandeid kilomeetreid Eestist siiani läbi raputanud. Alguses pelgasin teda, kobasin käikude ja liikluskeerise vahel, aga Ukraina kaootilistel teedel õppisin teda tundma ja hindama. Nüüd jääb ta siia, aga tunnen, nagu jätaksin maha midagi enam kui lihtsalt masina.

III

Rindele viivate teede äärde on kujunenud omamoodi *road*-kultuur. Pokrovske linnakesse on kerkinud militaarpoode, kohvikuid ja burgeriputkasid, et teenindada iga päev läbisõidul olevate sõdurite suurt massi. Linn on täis sõjaväevormis inimesi ja kõikvõimalikke militaarsõidukeid. Mööda sõidab neid kõikvõimalike numbrimärkidega: palju naabermaade Poola ja Rumeenia omi, ent ka Läti, Leedu, ja näeme isegi ühte Eesti oma. Meie vabatahtlike kingitused on hinnas ja neid kasutatakse hästi.

Üle Ukraina on kuulsaks saanud maantee äärde steppi kerkinud kohvik Pavlohradi lähedal. Läbisõitvatele sõduritele pakutakse siin tasuta süüa — borši ja seljankat. Kokkade käed segavad suuri katlaid ja valmistavad kohvi. See on koht, kus kogu maailma koorem langeb hetkeks maha, kui sõdurid teel kas rindele või tagalasse istuvad korraks suure laua taha ja söövad kõhu täis.

Oleme toonud Odessast siia mitukümmend kastitait puu- ja köögivilju, kartuleid, tatrangu — üle tonni jagu kõike, mida kohalikud põllumehed saavad pakkuda. Need on eluks vajalikud. Kohvik püsib püsti tänu sellistele vabatahtlike annetustele. Iga jagatud söögikord, iga üle antud kast on osa samast võitlusest: anda midagi tagasi tänuks kaitsjatele, aidata seal, kus saab.

Sõidame pimedatel teedel Orihhivi poole, auto esituled lõikavad musta ööd, ja teeme Barvinivka külas lühikese peatuse. See koht näib tühi, nagu taevas ja maa hoiaks hinge kinni. Kohtume seal tõsiste ja karmide meestega, kes ei räägi palju. Nad hoiavad rinnet Orihhivi ja Robotõne vahel ning neil pole aega muuks kui vaid ülesande täitmiseks.

Täiskuulvalgus loob pikad varjud maapinnale, valgustades neid, kes on juba liiga kaua üleval olnud. Me ei pea palju rääkima. Nad on siin võtnud vastu autot, mille me oleme neile toonud. Ükski sõna ei lähe raisku. Nad laadivad selle kiiresti. Orihhivi all käivad parajasti rasked lahingud. Meie sõidame edasi järgmiste abivajajate poole, nemad tagasi tööpostile — rinde eesliinile.

Kohtume Pokrovskes Nõukogude-aegse lennukimonumendi all kahe luurajaga, kes alluvad ründebrigadile. Nendest saavad meie teejuhid sõidul Donetskis oblastisse. Pikaks jutuaajamiseks siin aega ei ole; sõda ei luba seda. Meeste silmad on teravad, fokeeritud. Nad teavad, mida teevad. Nad tunnevad siinset maad, ohtu ja rindepiirkonna rütmi.

Meie tee viib mööda maanteed H15, mis kunagi ühendas Zaporižžjat Donetskiga. Tee idapoolne lõpp on juba 2014. aastal ära lõigatud. Hea autoga on see endiselt sõidetav, kuigi kaugel ideaalist. Tõsised, massiivsed sõjaväemasinad liiguvad pidevalt nii rindele kui tagasi. Vahel tormavad mööda kiirabiautod.

Ületame käänulise Vovtša jõe ja ühtlasi Donetski oblasti piiri. Mida kaugemale ida poole sõidame, seda halvemaks tee läheb, ümbritsev maastik muutub järjest mahajäetumaks ja üksildasemaks. Me liigume sügavamale maale, kus nalja pole, kus kõik on muutunud kaledaks. Iga paari kilomeetri tagant kaevavad ekskavaatorid tee äärde kaevikuid. On näha, et piirkond valmis-
tub eelolevateks heitlusteks. Rinne on keerulises seisus, tagavara-
positsioonid on hädavajalikud. Peagi jõuavad lahingud siia.

Sellel teel sõitmine on juba iseenesest ohtlik. Lülitame raadio-
side välja, vaigistades kõik vestlused. Venelaste luure võib meid kuulata. Peame kihutama meie teejuhtide sõjaväeauto järel. Auklikul teel sellise kiirusega sõita on suur risk, kuid peame selle võtma. Keegi ei tohi maha jääda. Kes ei märka õiget mahapööramiskohta, see on eksinud.

Aga mis on sõda, kui mitte pidev oht? Liigume edasi kindla eesmärgiga: viia autod ja varustus õigesse sihtpunkti. Iga kilomeeter on meeldetuletus, et eksimiseks pole aega ega kohta.

Mehed, kellega veedame järgmised kaks ööd kõigest kümne kilomeetri kaugusel rindest, pole nagu droonipoisid. Nad on teist sorti — tõsisemad, sirgjoonelised, karmid. Nad kuuluvad luure-
või sideüksusesse, kuid nende täpsed ülesanded ja igapäevane töö jäävad meie eest varjatuks.

Nende selja taga on peaaegu katkematu võitluste ahel alates eelmisest talvest, kui venelased mürdsid läbi rinde Avdijivka lähistel. Ja olgugi sealtpaale vaenlane edenenu-
d väga vaevaliselt, ei ole ta kõhelnud tohutuid masse lahingusse saatmast, et vallutada vaid paar ruutkilomeetrit.

Nende meeste ohuhinnangud võivad täna ja homme otsustada meie kõigi saatuse.

Ulguv tuul lõikab läbi stepi nagu teras. Me oleme Mokri Jalõ jõe ääres, rindeni lõunas Velõka Novosilka juures ja idas Kurahoves on vaid kümme kilomeetrit.

Meie öömaja oli enne sõda vähemalt Donetski oblasti koh-
ta päris uhke. Võib veenduda, et siin elasid korralikud inimesed. Laste mänguasjad on laiali, kuhu nad viimases mänguhoos jäid, vihikud ja õpikud on ikka laudadel ja sahtlites. Seinal on raa-

mis diplom kohaliku külakooli õpilasele matemaatikaolümpiaadi võitmise eest.

Maja valvab hall kiisu, tillukeste lontis kõrvadega — ainus pererahvast, kes on jäänud. Sõdurid toidavad teda. Ta magab alati samal diivanil — seal, kus enne lahinguid puhkas tema peremees. Öösel otsib ta soojust ja südametukseid, nõjatub mu rinnale ja uinub rahulikult, nagu teaks, et ta on ikka kodus, ükskõik kui palju maailm tema ümber muutub.

Elektrit, veevärki ega internetiühendust siin ei ole. Valgust annavad küünlad ja taskulambid. Hoovis on kaev, kust saab ämbriga tõmmata jääkülma vett. Punaselt hõõguv raudahi kiirgab hubast soojust tuhmilt valgustatud elutuppa.

Siin näeme, kuidas taluahju köetakse kivisöega. Jah — see kuulus Ukraina kivisüsi, meie põlevkivi vanem vend, Ida-Ukraina õnnistus ja õnnetus. Donbass on nime saanud siinsesse maapõue tunginud hiiglaslikest kaevandustest. Kunagine rikkalik energiaallikas kogu Ida-Euroopale, mida kommunistlik režiim julmalt nii looduse kui tööjõu arvelt ekspluateeris. Donetsk ja Luhanski suurlinnad kasvasid nende kaevanduste sügavusest tööstuskusteks, kuhu saabus töölisi üle kogu Nõukogude impeeriumi. Just siit lahvas sõda 2014. aastal.

Ümbritsev maa kannab industriaalse ajaloo jälgi — lagunenud tööstushooned ja aherainemäed meenutavad purunenud maailma. Kivisütt on kõikjal — isegi õhus ja tolmus. Maastik kannab vaikset tunnistust hinnast, mida need paigad progressi nimel on maksnud. Ja isegi nüüd, kui sõda ähvardab kõik purustada, põlevad vanad ahjud ikka veel, ja kivisüsi hoiab külma eemal.

Küladest, mis on rindejoonest vähem kui kümme kilomeetrit eemal, on enamik kohalikke elanikke lahkunud. Neid üksikuid, kes on jäänud, sõdurid ei usalda — enne sõda oli tegemist peamiselt venekeelse piirkonnaga. Võib aimata, et mõnigi elanik, kes on otsustanud rindepiirkonda jääda, ootab Vene vägede võitu. Külätänaval end kiivri ja killuvestiga näidata ei tasu, autod tuleb taas mööda tanumat hajutada, et vaenlase droonid või vaenulikud tsiiviilisikud sõdurite ja toetusmissiooni asukohast aimu ei saaks.

Näiteks lendas ühel ööl rakett samasse majja, kus magasid meid võõrustavad sõdurid. Pool maja hävis rusudeks ja tänaval seisnud autod purustati, kuid lausa imekombel jäid kõik sõdurid ellu. Varemete vahel ringi vaadates leiti vana, nuppudega mobiiltelefon. Tõenäoliselt oli selle sinna peitnud kohalik kollaborant, andes venelastele sihtmärgi koordinaadid.

Nüüd saame ka veidi aimu meie võõrustajate tegevusest. Selles majas elab kaks Ukraina sõjaväelast. Üks neist on ründaja — *šturmovik* —, kelle tööülesannete hulgas on vaenlase positsioonidele tormamine. Teine kannab alati kaenla all väikest püstolit. See osutab, et tegemist ei ole otseselt rindevõitleja, vaid mehega, kes täidab mingeid muid ülesandeid. Mida täpsemalt, see jääb saladuseks. Ilmselt on tegemist luuraja või sõjaväepolitseinikuga.

Stapp laiub igasse suunda, lõpmatus avaruses huilgab marutuul, mis varjutab sel ööl isegi rindemüra. On raske ette kujutada, kui palju mehi on siin langenud, kui palju on võideldud, haavata saadud ja surdud, kui palju on kaaslasi mulda sängitatud, et siis taas rindele naasta. Sõja rütm on julm: nädalast nädalasse, kuust kuusse, kuni kogu ülejäänud maailm tundub kauge ja võõrana.

Igal hommikul jätkub venelaste pealetung Velōka Novosilkale. Rünnakud algavad aovalguses ja kestavad kuni 12 tundi järjest. Kõige suuremad vaenlase jõud on koondatud asulast itta. Just sellelt suunalt tulevad kõige raskemad löögid, kus Ukraina kaitsjad peavad trotsima suurtükkidest, miinipildujaist, lennukitelt ja droonidelt külvatavat tuld.

Aga isegi see on vaid väike osa sellest, mida kogevad Kurahhove kaitsjad. Kurahhove on neil päevil kõige rängema võitluse paik. See on üks väheseid kohti, kuhu venelased ikka veel saadaavad päevast päeva oma soomuskolonne tankide ja jalaväetranspordööriidiga. Ukrainlased hävitavad väga palju masinaid, kuid uued tulevad peale. Me peame järgmisel hommikul sõitma Kurahhovest vaid pooleteise kilomeetri kaugusele, ja õhk on ootusest paisvel.

Kes teab, millise riski ta võtab, see mõtleb paratamatult enne uinumist järele. Kas ta on endast tõeliselt teadlik ja kindel oma valikus? Ainult faktilise ja reaalse surma võimalikkusega silmitsi

seistes, seda omaks võttes saab inimene täie selgusega oma hinge vaadata. Alles siis võib ta tunda, mida tähendab olla elus ja valida see elu avatud silmi.

Iga võitleja jaoks on saatust alatine kaaslane. Meiegi asusime teele usaldades oma saatust, teades, et ilma selle usalduseta ei saa sündida midagi, mis nõuab julgust. Kõik imed maailmas nõuavad julgust. Ka julgust, et armastada — armastada isamaad nõnda, et tema nimel põrgust läbi käia.

IV

Saabumisööl mühisenu stepituul on hommikuks vaikinud. Selgena kostab meie ümber kahurite kõmin. Ukraina ja Vene suurtükivägi peavad duelli. Eristada võib mürskude väljatulistamisi ning tabamusi. Siinne ukrainlaste raskepatarei lähetab puudeviiru tagant aina uusi laske vaenlase suunas. Vene suurtükivägi vastab; käib vilin ning lähedusest kostavad lõhkevate mürskude plahvatused.

Varsti istume kihutavates autodes, maanteesillutise asemel on kraatrite ja tolmu mosaiik. Augud raputavad läbi meie lihased ja luud. Droonioht seab kiiruse alampiiriks 120 km/h. Roolis olevad sõdurid hoiavad pilgu teel ja horisondil. Rindemaastik libiseb mööda.

Me liigume Ulaklõ poole ja sealt edasi kohta, kus asub kohaliku kompaniiülema staap. Rindejoonest on see vaid kiviviske kaugusel. Kõrvus seguneb kaudtule müristamine autorataste mürinaga ebatasasel pinnasel. Külad, millest läbi sõidame, on vaikesed, vaid harva on nendes näha liikumist.

Ühes kohas on kaudtuli purustanud kohaliku kultuurimaja. Hiljutise raketilöögi šokk on õhus ikka veel raskelt tunda. Isegi sõjavaremete vahel liigub paar üksikut eakat elanikku aeglaselt mööda tänavaid. Mõni neist ei paista teadvat, kuhu minna. Mõni aga ei oota mitte sõja lõppu, vaid teist riigikorda.

Meid viiakse läbi Ulaklõ otse rindejoone suunas. Donetski maanteed, mille pärast on aastaid lahingud käinud, katavad mürsukraatrid. Tee meenutab ülesküntud põldu. Õhk on täis pide-

vat suurtüki- ja miinipildujatule müra, ka lennuväe tegevus kostab kusagilt kaugelt. Vaenlase rasked kahurid mõrisevad, nende vahele löövad Ukraina suurtükid. Taevas vilisevad mürsud ja maa väriseb nende lõhkemise plahvatustest.

Kui Ulaklõ külas kohtab veel tänavatel üksikuid tsiviilelanikke, siis Datšnes enam mitte. Purustatud majad, mürsukildudest katkirebitud väravad... kõik on hävinud. Varemetses tallide ja lautade vahel seisab üksikuid loomi, kes vaatavad segase ja hirmunud pilguga oma endiste varjualuste poole. Pisut eemal vedelevad puruks lastud sõiduauto jäänused. Metall on vääändunud, rehvid on sulanud.

Mahajäetud kontrollpost maantee ääres on ümbritsetud mürsukraatritest ja kaetud killuaukudega. Siin ei tule enam keegi dokumente küsima.

Tuttav Vovtša jõgi voolab maanteega kõrvuti meist põhja pool. Põhjakkaldal tõusevad kõrged seljandikud, mis pakuvad venelastele täiuslikke positsioone. Ka lõunaküljel kummub maapind taas ülesmäge, justkui varitsedes orus kihutava auto kohal. Oleme katlas, kust vaadates vaenlane asub kolmes suunas korraga.

Ulaklõ ja Kostjantõnopõl asuvad orus ning seljandiku all asetsev Andrijivka on eriti haavatav. Siin pole ühtegi betoonstruktuuri, mis suudaks vastu pidada raskele pommitamisele. Majade keldritest on saamas viimane kaitseliin, kus eelseisev võitlus tuleb lähedane, julm ja armutu. Seepärast püüavadki venelased kõik külad eelnevalt hävitada, et mitte jätta Ukraina sõduritele ainsatki varjumiskohta.

Vaenlase raudne haare tõmbub iga päevaga koomale. Veel on ukrainlaste käes mõni tööstusettevõtte Kurahhove äärelinnas, kuid on kuulda, et peagi taganetakse sealtki. Rinnet on vaja õgvendada, see on vaid aja küsimus.

Ühe elumaja katus ja seinad on varisenud otse keset teed, takistades meie edasisõitu. Praht on igal pool — katusekivid, telliskivi- ja eterniidihunnikud, kõik kui purunenud skelett. Keerame kõrvale, läheme teist teed.

Maanteekraavis lebavad söestunud autode vrakid, metall plahvatustes väändunud ja kuumusest deformeerunud. Mõni on katusele paiskunud, mõni šrapnelliauke täis, purunenud esiklaasid jõllitamas kui pimedad silmad. Majad on armistunud, mustaks kõrbenud, kus äsja on möllanud tuli. Miski ei liigu.

Siis nihkub midagi vaikuses.

Alguses on see vaid vari tee servas. Rusude vahelt kerkib tume siluett, liikudes aeglasel, kuid sirgel sammul mööda tanumaäärt, justkui oleks ta seda teed käinud juba sadu aastaid. Must sokk, kõverdunud sarvedega, kasukas paks ja pulstunud, rippumas sassis kangana nagu vana prohveti rüü.

Keegi meist hingab vaikselt välja, peaaegu sosinal: “Vana-pagan ise.”

Keegi ei naera.

Sokk peatub. Ta tõstab pead, vaatab otse meie poole. Mitte nagu loom, vaid nagu keegi, kes teab.

Mõistame, et siit edasi oleme juba ohtlikult lähedal raudkindla naasmatus punktile.

Roolis olev Ukraina sõdur pigistab rooli, suunab pilgu sokult teele. Sekund venib pikemaks. Siis keerab ta rooli järsult, rattad vajuvad hetkeks sügavamale mutta. Auto pöördub, kiirendus surub meid istmetesse.

Sõiduk sööstab mööda teed, pori pritsib rehvide alt, kui Datš-ne jääb selja taha. Tee ääres seisavad purustatud puud, nende oksad rebitud ja tüved mustad. Juba väga lähedal müriseb suurtükitali — eesliini lakkamatu pulss.

Minutid mööduvad, enne kui jõuame madala, maskeerimisvõrgu all peituva staabihooneni. Veranda kohal ripub moondamisvõrk nagu kulunud loor. Sõdurid liiguvad kindlalt, nende näod on rahulikud, nagu poleks pidev plahvatuste kakofoonia midagi erakordset.

Lähedal lõhkeb mürsk, maa vappub korraaks, kuid keegi ei võpata.

Kompaniiülem astub meie poole. Ei mingeid formaalsusi ega tühje sõnu. Ta ulatab igauhele meist ilusa käekella — valmistatud

Ukrainas, peale graveeritud väeosa sümbolika ja number. Tähenduslikumgi on tema poolt kaasa antav mehine käepigistus.

Maa väriseb taas, taladelt langeb tolmu. Üks sõdur vaatab taeva poole. Keegi ei jää siia kauemaks kui tarvis.

Läbi õhu kostab vilin. Siis järjekordne pauk. Pinnas rapub, tolm tõuseb ja kusagile langevad tulised tükid rebitud metalli.

“Pojihhali!” Ukrainakeelne hüüe lõikab läbi müra.

Me liigume ilma viivitusega. Hüppame autodesse, ukсед kolk-satavad kinni ja mootorid mõirgavad ellu. Kolonn kihutab edasi.

V

Kompanii katab kahe- kuni kolmekilomeetrist rindelõiku. Võitlusgrupp viie- kuni kuuekilomeetrist. Seda juhul, kui mehed oma hajutatud positsioonidel saavad piisavalt tuletoetust ja teavad, mida kõrvalsektoris tehakse. Nad hoiavad rinnet täpselt nii kaua, kuni kestab vaenlase rünnak, ja liiguvad siis uuele positsioonile. Kui nad jäävad liiga kauaks, tulevad liugpommid.

Täna kaotatud positsioon võib olla järgmisel nädalal või järgmisel kuul jälle vajalik. Seega kaevavad nad aina uusi kaitsekraave. Ja liiguvad nende vahet oma uutes Eesti numbrimärgiga autodes. Ja kaevavad uuesti.

See ei ole viimseni võitlemise sõda. See on varitsuste sõda. Eelis on sellel, kellel on koht, kuhu varjuda. Kui positsioon muutub liiga raskesti hoitavaks, ei saadeta sinna enam mehi juurde, see jäetakse maha. Ja siis teeb oma töö suurtükivägi.

Pidev positsioonivahetus ent väsitab sõdurid välja. Brigaad võtab löögi vastu löögi järel, kuni enam ei suuda. Mõnikümmend meest võivad kilomeetripikkust rinnet hoida ainult mõnda aega. Vaenlane tuleb ikka ja jälle. Lõpuks suruvad nad kaitsjatest üle. Iga kaitseplaani arvestab seetõttu taganemisega. Positsioonid ei ole kindlused, need on löksud. Ja kui vaenlane sinna astub, mak-sab ta selle eest kallilt.

Kes arvab, et lahingut juhivad kindralid maakaardilaua taga, see eksib. Saatust määravad need, kes siin poris võitlevad. Läbi öö, läbi droonirünnakute ja rünnakrühmade, läbi tankide ja miini-

pildujate tule, kuni saabub vahetus. Võidavad need, kes liiguvad kiiremini ja lõövad tugevamalt, uuesti ja uuesti, kuni vaenlase rinne murdub.

Lõpuks on see alati jalavägi — *šturmovik*'id. Need vaprad, kes sööstavad esimesena rinde raskuspunktidesse. Isegi kui kaudtuli on oma puhastustöö korda saatnud, peab keegi sellele maale astuma ja veenduma, et see kuulub talle.

Ikka ja jälle tuleb meenutada, et liigsed sõnad on rindel kohatud. On see soov vastu pidada, isamaa-armastus, kohusetunne... ärge küsige ründebrigaadi meestelt seda. Ründebrigaadi mehed ei räägi neist asjadest. Kui sa küsiksid neilt, miks nad võitlevad, vaataksid nad sulle ainult mõistmatu pilguga otsa. Nagu küsimuses ei leiduks mõtet. Nagu vastus oleks liiga lihtne, et seda seletada.

Lahinguväljal pole kohta kangelaslugudele ega ruumi juttudele, mida räägitakse soojades tubades, kaugel rindest. Siin on ainult ellujäämise surve. Ja ellujäämine on külm asi. See ei küsi au järele, see ei hooli kõnedest. See on igas sõduris, tema liigutustes, selles, kuidas ta hoiab relva, kuidas ta magab, kui saab, sööb, kui peab, ja kaevab, kui midagi muud teha ei ole.

Sõda ei võideta suurte plaanide ega uhkete ideedega. See võidakse poris, meeste kätega, kes ei küsi, "miks". Nad teavad ainult seda, mis on vahetult nende ees. Järgmine kaevik, järgmine hoone, järgmine lahing.

Miski muu ei loe.

Midagi pole rohkem öelda. Me anname neile auto. Nad võtavad selle vastu ilma tseremooniata, nii nagu võetakse vastu kõik muu, mida vaja — moon, toidupakid, järjekordne positsioon öös. Surume käsi, jätame hüvasti ja vaatame, kuidas nad varemete vahele kaovad. Siis sõidame edasi.

Möödume maha põlenud autodest ja katkistest teedest, läbi külade, kus viimased vanamehed istuvad veel ukseavades, oodates midagi, mis enam kunagi ei tule. Brigaad jääb maha, hoides rindejoont. Võitlus ei peatu. Mürsud langevad põldudele, taevas sumiseb droonidest, öö neelab mehi tervete üksustena.

Hiljem kuuleme, mis juhtus pärast meie lahkumist. Pimeduses, langevate mürskude all, veeti ühest kraatrist välja Vene

sõjavang. Ta tõstis käed enne, kui jõudis midagi öelda. Nägu oli tolmust ja hirmust määrdunud. Nad viisid ta samasse majja, kus olime ööbinud, sidusid ta keldrisse kinni. Teda toideti peost.

Meie aga liigume edasi juba järgmiste üksusteni, järgmisse rindelõiku.

Kogu teekonna vältel on raske pääseda alateadlikest allusioonidest Dante *Jumaliku komöödiaga*. Põrgu on nüüd vähemalt ühes rindesektoris läbitud — kas ees seisab ka puhastustuli ja paradiis?

Sõdur kutsungiga “Dantes” jäi meie naasmist ootama Odesasse. Meie Vergilius on Odessa baaridaam Viktoria, kes sõidab meiega kaasa kogu laialiveoringi. Tema suhtleb sõduritega eri üksustest, korraldab kokkusaamised ja annab meile iga päev teada järgmised sihtpunktid. Navigeerimine telefoni aegsasti alla laaditud *off-line*-kaardi abil jääb minu õlgadele.

Tee venib edasi ja stepituul kannab endaga põlenud maa lõhna. Donetsk oblasti piiril seisab silt. Kunagi oli see lihtsalt maa-märk, punkt kaardil. Nüüd on see midagi enamat. Pühamu, monument, lahinguväljade kokkuvõte. Siia on kokku toodud kõikvõimalikke lippe. Lipud lehvivad oblastipiiri kohal, räsitud, kuid uhked.

Need ei ole tavalised lipud. Igaüks neist kannab nime, vappi, sõnumit. Need on siin võidelnud ja verd valanud brigaadide värvid ning sümbolid. Tuul haarab nad endasse ja lipud lainetavad taeva taustal. Donetsk linn on okupeeritud, on olnud seda üle kümne aasta, aga siin, sellel maal, lehvib Ukraina sinikollane uhkelt edasi.

Sõdurid peatusid siin. Puhastasid sildi rusudest, taastasid vundamenti, keevitasid maasse mastid ja kinnitasid nende külge lipud. Nad jätsid oma allkirjad sildile, musta markeriga kirjutatud sõnumid selle pinnale. Töötus, väljakutse, tunnistus.

Kõik, kes siit läbi sõidavad, peatuvad. Võitlejad teel rindele. Arstid, kaplanid, vabatahtlikud. Mõned lähevad lahingusse, mõned naasevad sealt. Nad teevad siin pilte, seisavad lippude all, oma üksuste nimed kirjutatud kangasse ja terasesse.

Tuul ei peatu. Sõda samuti mitte.

Tee viib läbi Dobropillja. Linn on vaikne, see on vaikus pärast hävingut. Siia lõi Shahedi droon. Korterelamu ülemiste korruste asemel on rusud, purustatud betooni ja väänatud metalli jäänused. Alumised korrused veel seisavad, aga on vaid vari sellest, mis veel mõne nädala eest oli paljudele peredele koduks.

Purustuste varjus jagavad vabatahtlikud pudelivett. Inimesed, kes seda vastu võtavad, liiguvad aeglaselt, nende näod on väsinud. Nemad on need, kes ellu jäid. Nad on näinud, mis öösel tuli, kuulnud drooni heli üle pea, siis plahvatust, ja nüüd on nende kodu asemel rusud.

Moskoviitide tavapärase meetod — tsiviilelanike valimatu pommitamine ja tapmine — ei muutu. Shahedi droonid on algselt Iraani päritolu, aga nüüd toodab Venemaa neid ise Tatarstanis. Need on kokku pandud Venemaale tööle värvatud aafriklaste kätega, keda ei peeta rohkemaks kui odavaks tööjõuks.

Vabatahtlikud töötavad edasi. Inimesed joovad oma vett. Kusaigil, kaugel siit, on juba järgmine Shahed õhus.

Kramatorsk. Slovjansk. Tee lookleb läbi paikade, kust sõda pole kunagi päriselt lahkunud. 2014. aasta haavad on endiselt maastikul näha.

Siin hoiti rindejoont. Esimene pealetung idast suruti maha just nendel uulitsatel, nendel väljadel, nende purustatud hoonete vahel. Azovi ja Aidari pataljonide mehed võitlesid siin, kaevasid end sisse, veritsesid, aga ei murdunud. Nende üksuste kindla-meelsusest sai legend just siinsete linnade kaitsel.

Nüüd seisavad need linnad sama taeva all, oodates. Vaikus kannab mälestusi esimestest lahingutest, esimestest võitudest. Kümne aasta jooksul ei ole siin kunagi olnud rahu. On vaid ajavahemik lahingute vahel.

Rindejoon liigub tasapisi jälle nende linnade suunas. Putini sõjamasin pressib edasi, aeglaselt, kuid halastamatult, küünistades endale teed. Ta tahab kogu Donetsk oblasti. Seda, mida ta 2014. aastal võtta ei suutnud, püüab ta nüüd uuesti. Siinsed inimesed teavad, mida see tähendab. Nad on seda juba korra näinud. Ja nad teavad, et see tuleb jälle.

VI

Suundume steppidest välja, põhjapoolsesse Ukrainasse. Siin muutub maastik eestlastele harjumuspärasemaks: kohtame koduseid männimetsi ja näeme tee ääres jälle palkmaju.

Lõmani piirkonnas jõuame vabastatud territooriumile. See ala oli 2022. aastal venelaste kontrolli all, vallutatud nende esimese suurrünnaku käigus. Siis võttis ukrainlaste vastupeatletung selle tagasi. Siin varitsevad meid uued ohud.

Kõikjal võivad peituda miinid. Tee ääres metsapeatust tehesis võib olla eluohtlik asfaldilt kõrvale astuda. Liiklusmärgid on kuuliauke täis, kõrgepingeliinid katkenud ja ripuvad vastu maad. See on rüüstatud paik, mis kannab endiselt sõjaarme.

Peatume hetkeks. Tee ääres on veel üks märk. Metallist leht, kuuliaukudega läbi lastud. Keegi tulistas seda, uuesti ja uuesti.

Lõman on justkui Azovi brigaadi omaette vabariik. Linna sissesõidul tervitavad tulijaid Azovi plakatid. Kontrollpunktis seisavad Azovi mundrites sõdurid, nende näod on rahulikud, kuigi käed ei ole kunagi relvadest kaugel. Siin kehtib kord, aga mitte tavaline sõjaväeline hierarhia. See on Azovi paralleelne käsuliin.

Azov tegi endale nime 2014. aasta suvelahingutes. Siis olid nad vabatahtlikud, kes hoidsid rindejoont, kui vähesed seda suutsid. Nüüd on nad kasvanud millekski suuremaks — kaheks täisväärtuslikuks brigaadiks ja hulgaks teisteks üksusteks. Kõige kuulsam neist arvukatest toetusüksustest on ilmselt Kraken — nimi, mis toob venelastele kaevikutes juddinad naha vahele.

Lõman ei jäta tsiviliseeritud ega ohutu piirkonna muljet, vaatamata kontrollpunktidele ja Azovi mundrites sõduritele. Me oleme taas vaid kümne kilomeetri kaugusel eeslinnist. Majade aknad on pimendatud, paljud on tühjad, teiste aknad on vineeriga kinni lõõdud. Linna servas töötab üksildane hämarusse uppuv bensiini-jaam. Ohus on mingi rusuv süngus, miski, mis on jäänud pärast okupatsiooni. Seda on siin veel rohkem kui Kurahhoves.

Nüüd tuleb kolonnil taas kihutada, isegi vaatamata jäitele teedele. Tormame läbi pimedade lähitulede varal. Iga tarbetu valgus võib jääda silma vaenlase vaatlusdroonidele. Kurviline tee kään-

dub ja auto rapub aukudest läbi sõites, kõikjal pimeduses varitsevad lõksud. Rehvid haakuvad, libisevad, haakuvad jälle. Me oleme taas ohtlikus rindetsoonis. Ainus, mida teha saab, on edasi sõita.

Jõuame siiski õnnelikult kohale. Öö saabudes leiame varju taas ühes väikeses külas. Saabume Azovi naabrite — 4. tankibrigaadi, täpsemalt nende miinipildurite juurde.

Uus taluhoone, mille ukse ees valvab must kass. Ta jälgib meid ükskõikselt. Siin võetakse meid soojalt vastu. Majas on elekter, ahjusoojus ja Starlink. Vett ei ole. Aga see on väike asi.

Miinipildujarühma komandör on laia näoga mees, tiheda habeme ja siiraste silmadega. Ta näeb välja umbes kolmekümnene. Kui mitte märgata tema süsimusti kulme, võiks tema näojooned vabalt eestlase omad olla. Lai naeratus näol, surub ta kätt kindlalt ja soojalt.

Meeskond seisab komandöri kõrval. Laskur, kes näeb välja nagu vana kooli vedurijuht, tutvustab meile kõige suuremaid torusid. Ta patsutab neid, näol segu uhkusest ja aukartusest. Väiksem, vaikne ja sõbralik mees kuulab rohkem kui räägib. Tema näojooned osutavad, et ta võiks vabalt olla mansi või neenets. Veel üks, vanem, habemega mees vaatab meid vaikides. Tal on ilme nagu kellelgi, kes töötab palju ja räägib vähe.

Nende näod on teravad ja pinges, habemetüükaid katavad karmi elu ja unetute ööde jäljed. Nad on näinud asju, mis päevalguses ei haju. Kui nad aga näevad appi tulnud vabatahtlikke, muutuvad nende ilmed. Nad naeratavad, ja see on ehe. Suuremat tänulikkust pole olemas.

Nad näitavad meile venelaste sõjaväevormi. Paks ja kulunud vatijope lõhnab õli ja higi järele. Nad lasevad meil ühe kaasa võtta. Trofee, reliikvia, nahk vaenlase seljast.

Sees on neil väike 60 mm Austria miinipilduja, mis seisab otse toas nagu mööbliese. Kuuri all ootab palju suurem kahur. Metall ja määre, ootamas, et seda toidetaks.

Shahedi droonid sumisevad üle pea. Heli on ühtlane, mehaaniline, näljane. Kusagil kauguses vastavad ukrainlased. Ohutõrje-

süsteem haugub, raketid rebivad end taevasse. Minutid mööduvad, ja järgneb veel üks Shahed. Öö ei kuulu kummalegi poolele.

Naabertalu aeda on sõdurid ehitanud varjendi. Mitte endale, vaid siinsetele elanikele. Auk maas, palkidega tugevdatud, moondamisvõrguga varjatud. Koht, kuhu minnakse siis, kui taevas külvab surma. Ainus valgus tuleb tõrvikküünaldest, mille leek võbeleb vastu laudadega kaetud muldseinu.

Alles hommikul selgub õieti, mis oli sel ööl olnud mängus.

Vene propagandamasin karjub vere järele. Ta surub oma vägesid edasi, nõuab võitu. Moskva on pannud suured lootused sellele pealetungile, mis peaks lööma augu seni vallutamatusse 3. ründebrigaadi ja 4. tankibrigaadi kindlusemüüri.

Pimeduses alustavad kaugelt kohale toodud Vene üksused rünnakut. Neil õnnestub murda läbi 4. tankibrigaadi kaitseliinist Borovast ida pool, Raihorodka küla lähistel — sealsamas, kus mõni kuu tagasi langes Eesti sõdur Martin Jääger. Meie oleme sellest läbimurdest ainult kümne kilomeetri kaugusel.

Alles hiljem kuuleme: venelased surusid pimeduses nii jõuliselt peale, et võõrustajad kaalusid isegi meid üles ajada ja kiiresti minema saata. Kui oleks läbimurre meieni ulatunud, küllap siis oleks igale mehele relv kätte antud ja tulnud võidelda elu eest.

Kuid see läbimurre on ka kõik, mida nad sel ööl saavutavad.

Ukraina reservid sööstavad võitlusse. 4. tankibrigaad lööb ukse kinni. Vasturünnak algab. Venelaste edasitung peatatakse. Nende jalavägi püüab pimeduses edasi liikuda, kuid purustatakse. Droonid surisevad taevas, raketid lõikavad öö. Lahingu möirgamine summutab kõik muu.

Ukraina peastaap teatab järgmisel hommikul: viimase ööpäeva jooksul on likvideeritud 2200 okupanti. See oli seni veriseim päev kogu sõja jooksul. Viimastel kuudel oli seda rekordit korduvalt purustatud, kuid nüüd on see taas märkimisväärselt üle löödud. Koos meestega on hävitatud ka kaheksa tanki, 24 soomustatud lahingumasinat ja 42 suurtükisüsteemi.

Statistika on külm. Tal ei ole tundeid. Kuid ta kõneleb vankumatust vaprustest.

Kas mõistame, mida need arvud tähendavad? Millist vastupidavust need näitavad? Millist lihtsat meelekindlust nad endas peidavad? Jälle on tankid veerenud Ukraina kaitsjate positsioonide suunas. Jälle seab iga mees end valmis — sõdurid, komandörid, arstid ja varustusmehed. Ja jälle põlevad Vene soomusmasinad. Kaitsjad peavad vastu.

Sissemurre suletakse. Sissetunginud vaenlased hävitatakse. See kõik sünnib vere hinnaga, nagu ikka ja alati.

Aga Putinil on täna jälle kaks pataljoni vähem.

Järgmisel päeval viivad võõrustajad meid lasketiiru. Kuulipilduja PK lööb tugevalt, paiskab valanguid. Lasen seda lamades. Siis püsti. Selle raskus, jõud, terav mehaaniline rütm — see jääb luudesse.

Neile 4. tankibrigaadi meestele jätame oma kaks viimast autot. Tagasi sõidame kõik ühes mikrobussis.

Tee Piskõ-Radkivskisse on tühi. Majad on vaiksed, aknad pimedad. Küla keskel näeme varemeid. Betoonist vundament on alles, aga seinad on kadunud, purustatud valgete telliskivide hunnikutes. Rusud on kõrged, blokeerides kunagise ukseava. Metallraam, mis kunagi oli aken, on moondunud sakiliseks ja võõraks kujuk. See oli lasteaed.

Tabamus ei olnud juhus. Vene raketid ei eksinud. Ümberkaudsed hooned — tehased, bensiinjaamad, laod — on terved. Löök oli täpne. See pidi olema tahtlikult valitud sihtmärk.

Keegi on varemete juurde lilli toonud. Need on nüüd närbunud, õielehed kuivad ja pudedad. Mõned laste mänguasjad on kiviprahi sees laiali — pleekinud plastmass, poolenisti maetud rusudesse. Keegi pole neid ära viinud.

Venemaa kasutab vägivalda, et valitseda. Et külvata hirmu. See ei ole sõda nii, nagu sõdurid sõda mõistavad. See on midagi muud. See on elu aeglane, kalkuleeritud hävitamine. See pole seotud sõjaliste sihtmärkide ega strateegiaga. See on inimeste tahte murdmine. See on jõhker meeldetuletus, et neil on võim hävitada — ükskõik keda, ükskõik millal, ükskõik kus.

Ellujäänud külaelanikud ei räägi sellest. Nad raputavad pead. Nad pööravad pilgu kõrvale. Nad teavad, mis siin juhtus, aga nad ei ütle seda välja. Sõnad on liiga rasked.

Siin pole enam midagi teha. Hukkunud on maetud. Varemed jäävad siia.

Sedasi sünnib “russki mir”.

Siis me näeme seda. Vene tanki. Või seda, mis on sellest alles jäänud. Kartust äratavast sõjamasinast T-72 on alles jäänud tühi laip. Metall on väänatud, mustenenud. Torn on plahvatuse jõul lennanud mitu meetrit eemale. Ümbrus on kõrbenud, täis purunenud terast.

Üksainus Javelin tegi seda. Ukraina kaitsjad nägid vaenlase tanki, lukustasid sihtmärgi, lasid ja siis oli kõik läbi. Rakett tabas täpselt. Sõidukis olev laskemoon plahvatas, saates taevasse tulesamba. Mehed seal sees ei saanud enam midagi teha.

Nendest ei ole midagi alles. Ei kehasid, ei luid. Ainult tanki põletatud kest, terasekillud maas laiali. Sõja vari.

Me peatume hetkeks. Tuul liigutab tuhka aeglaselt keerlevates mustrites. On vaikne. Ei linde, ei hääli. Ainult jäänused, mis roostetavad maasse.

Tee on konarlik, õhk on tiine tolmust ja kõrbenud metalli lõhnast. Sõidame mööda murtud puudest ja purustatud hoonetest, kuni jõuame laskemoonalao varemeteni.

See oli kunagi soojuselektrijaam, ehitatud 1937. aastal, nagu teatab aastaarv kõrgel korstnal. Telliskiviseinad on paksud, kuid ajaga pragunenud ja sõjast purustatud. Plahvatus rebis hoone ribadeks, jättes järele vaid väändunud talad ja purustatud tellised. Suitsust tahmunud seinad on ainus, mis meenutab, mis siin enne oli.

Pärast ukrainlaste moonalao õhkulaskmist okupeerisid selle venelased. Nad ladustasid siia oma relvad, täitsid need saalid meeste ja masinatega. Kõnnime läbi varemete. Seinad on grafitiga kaetud. Ropud joonistused, labased venekeelsed sõnad. Okupatsiooni jäljed. Mõned kirjad mainivad Altai laskurpolku. Kaugetest mägedest pärit sõdurid saadeti siia, tuhandeid kilomeetreid oma kodudest. Võitlema maal, mis polnud kunagi nende oma.

Igal pool on märke nende kohalolust. Mitte ainult grafiti, vaid ka prügi, purustatud pudelid, räpasus — kõik see, mille jätsid maha mehed, kes siia ei kuulunud. Tuul liigub läbi purustuste, kan-des endaga püssirohu ja tolmu lõhna. Me ei jää siia kauaks. Siin pole enam kedagi peale vaimude.

Istume uuesti autosse ja sõidame edasi. Tee venib ees edasi, pragunenud ja konarlik, viies järgmise küla, järgmise purustatud linnani. Sõda liigub edasi. Hävitustöö jätkub.

VII

Tee lookleb läbi kaunite männimetsade mööda Oskili jõe kaldaid. Puud on kõrged ja vanad, aga nende tüvedesse on alles hiljuti käristatud mustad haavad, kus tuli ja šrapnell on neist läbi rebinud. Tuul sosistab okaste vahel.

Roostetanud sildid kutsuvad endiselt kuurortidesse, puhkemajadesse ja plaažidele. Kuid nende kõrval seisavad värsked punased hoiatustahvlid — surnupealuud hoiatamas miiniohu eest.

Sissesõidul Izjumi linna kasvavad männid tihedalt tee ääres. Need näevad rahulikud välja. Aga iga kohalik teab, et see paik on neetud.

Siia matsid okupandid oma ohvrid. Need, kes sattusid valel hetkel nende teele. Kes olid liiga nõrgad, liiga haiged, liiga vanad. Neile ei antud haudu, vaid ainult augud maas. Mõned mähiti kottidesse. Teised visati niisama aukudesse. Hauakaevajad märkisid ristidele ainult numbrid — ei nimesid, ei sõnu.

Kui linn vabastati, tulid pered. Nad kaevasid paljaste kätega läbi mulla, otsides kadunud. Mõni leiti, viidi ära ja maeti väärilt. Teised jäid tundmatuks.

Nüüd seisab mets vaikselt. Kamar on endiselt ohtlik, endiselt täis peidetud miine ja unustatud luid. Sõda liigub edasi, kuid ei lahku. See jääb õhku, mulda, puudesse, mis on näinud liiga palju.

Izjum seisab vaikuses, lõksus mineviku ja ebakindla tuleviku vahel. Okupatsiooni armid on sügavad, mitte ainult purustatud hoonetes, vaid ka inimeste silmades. Peaaegu tuhat hukkunud

tsiviilelanikku kolmeteistkümnest tuhandest. Liiga suur arv, liiga valus haav.

Izjum oli kunagi Donbassi värav — kaubanduse ja metallitöötlemise sõlmpunkt, mis seisis kõrgel künkal Siverskõi Donetsi ääres. Nüüd on ta vaid vari endisest. Tänavad on vaiksed, elu rütm ebakindel. Kaks aastat hiljem otsib Izjum endiselt iseennast. Ta püüab uuesti kinni haarata oma ajaloo niidi, kuigi see on põletatud, purustatud ja maha maetud.

Sõidame läbi linna, möödudes varemetest ja väikestest poodidest, kus müüakse hädapärast. Tee venib sirgena edasi, lõigates üle lagendike, mis on näinud liiga palju sõdu. Need on samad põllud, kus kunagi võitles Eesti vabatahtlike pataljon Narva.

Enamikule, vaid 17–18-aastastele Narva-poistele oli see elu esimene pärislahing. Juulis 1943 pidasid nad siin kolm päeva vastu, tõrjudes Punaarmee ülekaalukaid rünnakuid. Nad olid vähemuses, kuid võitlesid edasi. Rapsipõldudel, kus tankid kunagi vagusid kündsid, lendavad nüüd droonid. Kord kõlas siin kuulipildujatuli ja karjuti käske eesti, saksa ja vene keeles.

Kaheksakümmend aastat on möödas, kuid vähe on muutunud. Sama lõputu taevas, sama kõva pinnas, sama võitlus. Sõjad vahelduvad, vormid vahetuvad, kuid võitlus kestab.

Meie ette kerkib Harkiv — punastest tellistest ja raudsest tahtejõust linn. See on linn, mis on ehitatud kihtidena — kaskate kindlused, keisririigi suursugusus, Nõukogude ambitsioonid ja kaasaegne vastupanu, kõik laotud üksteise peale nagu vanade tehaste ja suursuguste hoonete müürikivid.

Laiad avenüüd sirutuvad edasi, ääristatud mineviku vaimudest. 19. sajandi kahekorruselised majad seisavad kõrvuti süngete Nõukogude monumentidega. Konstruktivistlikud tornid kõrguvad kui vaikivad valvurid, kandes endas sajandi unistusi ja läbikukkumisi. Enne sõda oli see tudengite linn. Koht, kuhu noored tulid õppima nii Ukrainast kui ka kogu maailmast. Nüüd seisavad paljud loengusaalid tühjana.

Harkiv on alati olnud piirilinn, paik kahe maailma vahel. 2014. aastal, kui sõda esimest korda Donbassi jõudis, seisis Harkiv kindlalt ega lasknud end kaosel neelata. 2022. aasta veebruaris

saabus verevalamine aga täie jõuga ka siia. Rakettide ja pommide rahe lõikas armid Harkivi tänavatesse, rebis puruks kodusid, tabas teatreid, kirikuid ja haiglaid. Aga kunagise Ukraina pealinna suursugune süda tuksub edasi. Üle miljoni inimese elab endiselt siin, igapäevaste rünnakute kiuste.

Sõidame läbi linna. Õhk on raske tolmust ja millestki muust, millestki sügavamast — ajaloo raskusest, mis nõuab, et teda meenutataks. Siis kostab õhuhäiresireenide ulgumine. Keegi ei võpata ega kiirusta. Linn elab omas rütmis, harjunud helidega, mis kunagi tähendasid paanikat. Meiegi ei vaata enam üles.

Harkivi äärelinnas kohtume kahe sõjamehega, kelle üksus võitleb praegu Kurski oblastis. Nad toodi sealt vaid mõne päeva eest puhkama enne järgmist lahingut. Istume nendega väikeses hämaras kohvikus, joome kibedat teed ja küsime küsimusi. Nad vastavad otsekoheselt.

Kurski piirkonnas seisavad ukrainlased nüüd vastamisi Põhja-Korea sõduritega. “Korealased on head sõdurid,” ütleb üks sõjamees. Ta rüüpub teed ja vaatab meile otsa. Ta nägu on väsimusest kortsus. Korealased on väikesekasvulised, ütlevad nad, aga osavad. Ohtlikud. Alahinnata neid ei tohi.

Pole nii, nagu paljud tagalas arvavad. Korealased on distsiplineeritud, hästi välja õpetatud ja motiveeritud. Nad manööverdavad hästi, liiguvad väikestes, kolme-neljaliikmelistes rühmades, kasutades jalaväetaktikat, mida nad on kogu elu õppinud. Põhja-Koreas ei astuta niisama lihtsalt armeesse. Neid kasvatatakse sõjaks kogu elu. Neil ei ole taganemisteed. Ei Venemaal ega Koreas.

Põhjakorealaste suurim eelis on nende võitlusvaim. Nad on valmis surema. See on Ukraina sõjaväe jaoks suur probleem. Nad ei alistu, isegi kui nende üksus on hävitatud. Kui nad saavad haavata, püüavad nad ennast tappa — sageli granaadiga, et neid ei saaks tuvastada. Mõni laseb end õhku koos Ukraina sõduriga, kellele ta näiliselt alistuma hakkab.

Nad on suurepäraseks laskurid. Meeleheide ja laskmisoskus muudavad nad isegi droonide vastu tõhusaks. Nad on õppinud kohanema. Üks sõdur meelitab drooni ligi, samal ajal kui teised üritavad seda alla tulistada. Nad improviseerivad. Kui laskemoon

lõpeb, tulevad nad noaga kallale. Nad ründavad isegi relvastatud vaenlast terariistadega.

Korealastel on tavaline jalaväerelvastus — automaadid, kuulipildujad, granaadid. Raskemad relvad, droonid ja suurtükiväetugi tulevad venelastelt. Korealastel on omad ohvitserid, kuid tõenäoliselt juhivad neid ka Vene komandörid.

Tehnoloogiliselt on korealaste väljaõpe vananenud. Nende meetodid meenutavad Nõukogude aega. Aga nende meeletu motivatsioon, ohvrimeelsus ja laskmisoskus teevad neist väga ohtliku vastase. Nende arvukus ja see, et neid tuleb veel juurde, võib muutuda tõsiseks probleemiks.

Olukord Kurski oblastis on raske. Rindejoonel kasvab surve pidevalt. Isegi ukrainlaste okupeeritud ala sügavuses, rinde tagalas, on taevas täis droone ja suurtükitulud. Niipea kui üle piiri sõidada, oled sihtmärk. FPV-droonid tiirlevad nagu kärbsed, suurtükituli müriseb, liugpommid rebivad positsioone tükkideks. Shahedid, raketid, kõik kujuteldav.

Ent venelaste kaotused on siiski veel palju suuremad kui ukrainlastel. See tundubki olevat Ukraina väejuhtide kalkultatsioon.

Meil oli olnud kavas minna ilma viisata Venemaale. Ületada piir ja jõuda Kurski oblastisse. Plaan toetada seal võitlevaid üksusi oli olemas juba ammu. See ala, mille Ukraina oli rindejoont nihutades enda kontrolli alla saanud, vajab varustust ja tuge. Aga ukrainlased ainult muigavad. “Ei ole hea mõte,” ütlevad nad.

Piiriäärsed teed on venelaste kaudtule all. Niipea kui piiri ületad, võtavad Vene droonid su sihikule. Kui nad su leiavad, avatakse kusagilt miinipildujatuli. Kes läbi pääseb, sellel on lihtsalt vedanud. Ukrainlased kihutavad neist piirkondadest läbi, ja ka nende jaoks on see põrgu. Aga neil pole valikut. See on ainus viis oma vägesid varustada.

Me otsustame loobuda. Sõidame lõunasse, läbi Odessa, siis läbi Kiievi. Koju.

VIII

Oleme tagasi Odessas. Laialiveoring on edukalt lõpule jõudnud. Jäänud on veel üks kast meditsiinivarustust Kiievisse viia. Aga enne seda — üks päev puhkuseks. Linnaga tutvumiseks, kohalikega rääkimiseks.

Tänavad on rahvarohked, kuid omamoodi vaiksed. Jalad, hääled, aeg-ajalt kauguses huilgav sireen. Inimesed liiguvad sihipäraselt. Siin pole mõttetut uitamist, mõttetut seismist. Linn, mis on sõjas, ei luba selliseid asju.

Kohvikus istuvad vanamehed raudtoolidel, juues kanget musta kohvi. Nad räägivad madalal häälel, peatudes vaid oma telefonisse vaatamiseks. Iga mees siin teab kedagi, kes on rindel. Mõni ootab sõnumeid, mida ei tule. Teised teesklevad, et ei oota üldse midagi.

Privozi turg on endiselt avatud, sõda pole seda neelanud. Turg tuksleb valjult ja rahutult, nagu meri. Õhk on lõhnadest tihe — värskleib, toores kala, higi, vürtsid, niiske muld. Hääled tõusevad ja langevad, kaupmehed hõiguvad hindu, tingivad, naeravad, sajatavad. Käed vahetavad raha. Ainult sularaha, pangakaardid on siin kasutatud. Enne sisenemist katsud taskuid.

Turg laiub üle mitme kvartali putkadest ja poodidest koosneva hiiglasliku labürindina. Vana seguneb uuega. Odavad plastist mänguasjad käsitööehete vahel. Nõukogude-aegne samovar moodsaimate nutitelefoni kõrval. Konksudele riputatud värskleib, paksud talvekasukad. Siit võiks osta nii pidusöögi kui ka varanduse. Mõned ütlevad, et isegi ballistilise raketi. See on tõenäoliselt nali.

Mehed ja naised liiguvad kiirelt, kauplevad, tõuklevad, jälgivad. Käsi libiseb taskusse ja kaob enne, kui omanik seda märkab. Taskuvargad kuuluvad siia niisama loomulikuna kui kaupmehed. Nii ka kuulujutud. Sajandeid on Privoz olnud koht, kus kohtuda, rääkida ja kaubelda. Lood voolavad siin nagu Musta mere tõusus ja mõõnad.

Odessa on ilus, isegi nüüd. Meri ulatub sadama taga kaugusse, talvise taeva all hõbedasena läikides. Õhus on soola ja kergelt

diisli lõhna. Laevu on vähem kui varem. Kuid elu jätkub. Poiss taob palli lagunened müüri vastu. Naine toidab ooperiteatri juures tuvisid, puistates purukesi villaste kinnaste vahelt.

Mitte kaugel siit, kuulsate Potjomkini treppide juures seisab tühi postament, kus varem kõrgus Katariina II. Kuju on läinud. Rahvas hääletas ja monument viidi kunstimuuseumisse. See on mõistetav. Vene impeeriumi keisrinnal pole siin enam kohta. Ka Tallinnas võeti pärast Vabadussõda Peeter I kuju maha, sulatati müntideks.

Nüüd seisavad tühjal postamendil Ukraina lipud. Selle jalamil langenud sõdurite fotod. Leinavad pered on need siia jätanud. Ajalugu on leina läbi kivisse raiutud. Mälestus jääb püsima üle sajandite.

Aga mõni kvartal eemal ilutsevad endiselt stalinistlikud autablelid. Nõukogude kangelaste nimed on alles, keegi pole neid puudutanud. Ometi pidi — kõigele vaatamata siiski kaunis ja kunstiväärtuslik — Katariina lahkuma.

Ajaloo vastuolud jäävad.

Linna peatänava ääres istuva kuldse Buddha kuju kõrval töötab hirmsa lärmi ja sädemete lennates keevitaja. Kui märkab, et juhulik möödakäija püüab teda pildistada, vaatab pahaselt — miks tema õndsat rahu häiritakse?

Naabermajas müüb militaarpood embleeme kirjaga “Bilše razu ne vmerati”. Sõnad tähendavad “Rohkem kordi me ei sure”. Seda võiks tõlkida mitmeti. Aga kontekst teeb sellest Lääne hoolimatu “YOLO” täieliku vastandi.

Ent mõtted kanduvad sellest innustatuna iidsete tarkuste radadele. Meenuvad hoopis Märt Läänemetsa budismiloengud Tartu ülikoolis ning Siddharta Gautama viimane kõikemõistev naeratus enne nirvaanasse astumist.

Jääb vaid loota, et sama rahu leiab ka langenud sõdurid. Üks-koik kus nende hinged puhkavad.

Õhtu laskub. Tänavalambid süttivad, heites pikki varje. Istume taas sooja kamina ees, olles vajunud sügavale pehmetesse toolidesse. Muusika hõljub läbi toa, ümbritseb meid, settib meie sisse. Südamed ja meeled lõdvestuvad. Raskus ning ängistus kaob.

Rindemehed unustavad nädalad pimedates punkrites, kus mürsud huilgasid pea kohal, kus õhk oli tulvil suitsust ja karjetest. Ööd täis painajaid, päevad täis lahingumõllu hajuvad hetkeks. Pole enam kaevikuid, kust üle hüpata, pole enam mõtteid, mis keskenduvad vaid relvadele, meestele ja külmale ellujäämise loogikale. Pole enam surma kalkuleerimist.

Siin, kamina ees, tunduvad need tunnid ebatõelised. Palavikuline uni, poolenisti unustatud viirastus.

IX

Odessa kunstimuuseumi sammassaalide aknad on õhurünnakute ohus vineeriga kaetud. Eelmisel aastal langes mõne meetri kaugusele Vene rakett. Klaasid purunesid ja maalid said kahjustada. Koridorid, kus kunagi rippusid kullatud raamides portreed ja suursugused maastikud, on nüüd tühjad. Keisririigi aegne hindamatu kollektsioon on evakueeritud kusagile turvalisemasse kohta, seifidesse või sügavale maa alla. Ainult kaasaegse kunsti osakond on avatud.

See teade on esialgu pettumus. Väike ruum, paljad seinad, ei mingit välist suursugusust. Aga peagi selgub, mida tähendab kaasaegne kunst Ukrainas.

Seinal on ühe sõduri nimi. Maksõm “Dali” Krõvtsov. Kuulipildur, luuletaja, fotograaf. Ta langes jaanuaris kolmekümne kolme aastaselt koos oma truuga rindekaaslase — oranži kassiga.

Ta oli varemgi võidelnud. Esmalt 2014. aastal Kiievis Iseisvuse väljakul. Seejärel Donbassis. Kui venelased 2022. aastal uuesti tulid, võttis ta relva jälle kätte. Ta võitles, ta kirjutas ja tegi fotosid. 2023. aastal avaldas ta luulekogu *Luuletused laskevast* (Вірши з бійниці).

Nüüd kannab see näitus tema nime. “Dali: Ma võtan oma elu tagasi” — rida tema luuletusest, kirjutatud ta enda käega ühe Kiievi kohviku seinal. Üks jälg poeedist, mis on alles jäänud.

Krõvtsovi käsikirjad on klaasi all. Tähed on ümarate vormidega, hoolikalt kirjutatud. Iga sõna on täpselt valitud. Mehe käekiri,

kes teadis, et sõnadel on kaal, et iga rida peab olema läbi mõeldud. Et sõnad võivad tabada sama valusalt kui kuulid.

*mu läbilastud automaat
roostetab
vaeseke
mu vahetusriided ja varustus
antakse edasi uutele
tuleks kevad rutem
et ometi
õitseksin
kannikesena¹*

Krõvtsovi fotodel kohtab kaasvõitlejate portreid ja ka maastikke täis valgust. Neitsi Maarja kujuke, detailid kulunud, selle taga valguskiir. Päevalilled taeva taustal — all räsitud maa, üleval sinine lõpmatus. Pime ja niiske kaevik, kuhu päike ometi leiab tee. Ja sõduri süles suurtükitle vaheajal kerra tõmbunud oranž kass.

Paljud neist fotodest on mustvalged, kuid siis — värv. Äkiline, jõuline sähvatus, justkui elu ise keelduks end kustutamast. See meenutab vanu filme, mida värviti käsitsi, objekt objekti haaval, neid aeglaselt ellu äratades, puudutatud mingi tundmatu maagia poolt.

Lähedal seisavad Dali isiklikud esemed. Kaamerad. Väike raamat Lesja Ukrainka luuletustega. Käekell. Ja suurem raamat — *Ukraina rahvusluse ideoloogia*. Selle kaanel on sümbol . “N” ja “T” kombinatsioon — *Ідея Нації*. Rahvuse Idee. Ühtlasi kujutab see ruunimärk keskaegset hundipüügikonksu, mis lihatükki peidetuna haakub ootamatult saagi kurku. Jahi ja kütitud saagi sümbol. Jõu ja vastuhaku märk.

Sellest on saanud koos Ukraina kolmeharulise *trizub*’iga vabadusvõitluse üks tunnuseid.

¹Maksõm “Dali” Krõvtsov, tlk Ruuben Kaalep.

Järgneb pressifotode näitus.

Muuseum on vaikne, see vaikus surub ribide vastu. Seintel ripuvad fotod, aga need ei ole lihtsalt fotod. Need on sõnumid, killud vestlusest, mida keegi ei tahtnud end pidamas näha.

Sõdur saatis need sõnumid rindelt. Pressifotograaf raamistas need mustvalgena. Nad kuuluvad kokku.

Sõnad on lihtsad.

Ühel päeval lähevad kõik ära.

Lugu lakkab olemast välismaalaste jaoks huvitav.

See sõda on liiga pikk ja liiga verine —

seda pole võimalik toimetada ja avaldada.

Näitus ei ole korralikult üles seatud. Pole korda, pole juhi-seid. Pildid on laiali nagu rusud. Näed meest, kes suitsetab sigaretti oma koduvaremete vahel. Näed naist verises mantlis, hoidmas lapse mänguasja. Näed vanapaari istumas pingil, vaatamas midagi, mida enam ei ole.

Ühel päeval istume köögis ja vaikime tundide kaupa.

Ühel päeval istun köögis ja loodan,

et mul oleks veel kellegagi rääkida ja et sina tuleks elusana tagasi.

Pilt sõdurist, kes nõjatub tanki vastu, silmad suletud. Pilt tüh-jast toolist. Pilt koerast, kes magab haua kõrval.

Liigid järgmise seina juurde.

Ühel päeval jäävad õhuhäiresireenid wait.

Ühel päeval on meil nii palju maju, kuhu keegi ei tule tagasi, sest nende võtmete omanikud tapeti oma õuedes.

Ühel päeval leiame viimase matmata surnukeha.

Põrand kriuksub, kui astud lähemale. Vaatad kaarti. Aga see ei ole lihtsalt kaart. See on kalmistu ilma hauakivide ja nimedeta.

Astud tagasi. Muuseum on vaikne. Väljaspool jätkub elu.

Kujutlege pilti: pime kaevik. Õhk on sünge sõja raskuse ja püssirohu lõhnaga. Väljaspool rebivad mürsud läbi taeva ja maa vappub. Kuid hämaras punkris kapten Boröss Eisenberg maalib.

Akvarelle.

Õrnad, läbipaistvad värvikihid soojal paberil. Peened jooned moodustavad puulehti, metsikute lillede õisi ja varsi. Ta kirjutab nende täpsed ladinakeelsed nimed hoolikalt lõuendi servadele.

13. juuli 2023. Kurdjumivka. Ta jookseb rängalt haavatud sõduri järele, otse tule alla. Tõmbab ta varju, peatab verejooksu. Ei jäta teda maha.

Tuleb mürsk. Borõss Eisenberg sureb.

Enne sõda oli ta maastikuarhitekt. Tal oli puukool, üks pari-
maid Odessas. Tema istutatud puud kasvavad siinsetes linnaparkides. Ta teadis, kuidas maastikku kujundada, kuidas panna oma ümbrus õitsema. Ja sõjas kutsus miski teda selle juurde tagasi.

24. veebruar 2022. Täiemahuline sissetung algab ja Borõss Eisenberg ei kõhkle. Ta liitub Ukraina relvajõududega. Tema kutsumine on “Borõssõtš”. Temast saab 28. mehhaniseeritud brigaadi ühe laskurkompanii ülem.

Mõkolajiv. Ta võitleb seal esireas. Juhib oma mehi lahingus, lööb venelased tagasi. Talle antakse medal “Vapruse eest”. Siis tuleb Herson, kus ta osaleb nende alade vabastamisel venelaste okupatsioonist. Kui lõuna on kindlustatud, saadetakse ta itta. Bahmutisse.

Ta ehitab üles kaitsepositsioone, kindlustusi, mis hoiavad rindejoont Kurdjumivka küla juures seitse pikka kuud. Ta seisab oma meeste kõrval, alati lähedal, alati tules. Kui nad saavad pihata, tassib ta nad välja. Ta päästab üle kahekümne haavatud sõduri omaenda kätega suurtükitule alt.

2023. aasta talvel hakkab ta kaevikutest kaugemale astuma, traattõkete ja muldvallide taha. Ta teeb fotosid maast — selle vaiksest visadusest, selle alahinnatud vastupanust. Siis hakkab ta uuesti maalima.

“Kunst on see, mida sa tahad jagada teistega nendes oludes, mis sind ümbritsevad, mida ise valida ei saa,” ütleb ta ühele sõbrale, kes kutsub teda kunstinäitust tegema.

Aga ta ei maali ainult paberile. Õis puhkeb kastikaanele, mis kunagi hoidis mürske. Jõgi voolab üle plaadi, mis kuulus sõja-

masinale. Tema pintsli tõmbed võitlevad, justkui trotsides materjali all peituvat hävitavat eesmärki. Mille sõda on maha jätnud, korjab tema üles — terasetükid, purunenud puitraamid, killud millestki, mis oli kunagi tervik. Ja elu jääb peale.

Bahmuti õuduse ja varemete vahel leiab Borõss Eisenberg imelise looduse. Ta maalib seda, mida teised ei näe. Leht roostetanud kiivri kõrval. Metsik lill, mis kasvab katkise kaeviku serval. Valgus, mis lõikab läbi suitsu. Ta ei maali võite ega kaotusi, vaid seda, mis on igavene. Tema maalid kõnelevad edasi, vaikselt ja tõeliselt, võimsamalt kui ükski rindereportaaž.

Anastasiia Kolibaba on sündinud minuga samal aastal. Tema näitus kannab nime “Varjutus”.

Kunagi tähendas päikesevarjutus hukatust. Jumalate viha. Maailma lõppu. Aga Kolibaba varjutus on teistsugune. Selles hääbuvad värvid aeglaselt, aeg ise hägustub. Tema monokroomsed, peaaegu *grisaille*-stiilis maalid näitavad sõda hallides toonides ja hääbuvas valguses. Need maalid ekslevad kusagil öö ja koidiku vahel, kusagil meeleheite ja ellujäämise piirimail. Selget joont ei ole. On ainult vari. See ei ole öö pimedus, ei ole une pimedus. See saabub siis, kui maailm on leekides.

Maastikud on purustatud, sõda on need tükkideks rebinud. Kahurid seisavad nagu surnud puud, roostes ja liikumatud, vajumas lahingutes räsitud maasse. Põllud on täis kraatreid, teed on vaid kahvatud varjud sellest, mis nad kunagi olid. Kannatus, kahtlus ja lootus on segamini nagu suits varemetes linna kohal. Ja ometi maa kestab. Armistunud, piinatud, aga elus.

Ja siis on need sõdurid.

Mees seisab hämaras valguses, mitte monumendina, vaid elavana. Pole suuri žeste, pole sunnitud ülevust. Üks sandistatud sõdur seisab nagu muistne skulptuur, millel puuduvad käsi ja jalg. Toetub karkudele, kuid seisab endiselt. Liha, mida võib haavata, süda, mis püsib.

Kangelane veritseb, kangelane naerab, kangelane võitleb, sest muud valikut ei ole. Ja siin, nende seinte vahel, peetakse neid meeles — mitte müütidena, mitte nimedena mälestusteraamatus, vaid meestena, naistena, inimestena.

Galerii nurgas seisab pikk laud, millel rida põletatud savist kolpasid, Z-tähed süvendatud nende pealaele. Kolbad on tühjad ja vaiksed. Langenud impeeriumi jäänused.

Nad lebavad seal kui hüljatud reliikviad, ilma tähenduseta, võimuta. Savi on kuiv, pragunenud. Kunagi vormiti see millekski, mis pidi kestma. Nüüd mureneb see servadest, suutmata ajale vastu panna. Sobiv lõpp valeliku suursugususe jaoks.

Iga ukrainlane teab, mis on Vene võim — kõdunev, õõnes, valedele rajatud. Kolbad lebavad kui mürgised reliikviad, meenutades raiskamist, mõttetust. Impeeriumi hiilgus laguneb nagu odav krohv. Vene sõdurid surevad eimillegi eest. Need kolbad ei ole hoiatus — see on pilge. Impeerium kummardas surma, kattis selle medalitega, nimetas seda võiduks. Kuid lõpuks jääb järele vaid tolm.

“Mullast oled sa võetud ja mullaks pead sa saama.”

Kolibaba kunst ei anna vastuseid. Ta jätab su ebamäärasesse hetke, kus aeg kaob ja piirid hääbuvad. Ta püüab kinni selle seisundi, kus ei tea, kas ees ootab koit või igavene öö.

Aga on ka neid, kes ei näe sõda mitte häguse ja tundmatuna, vaid terava ja moonutatuna. Seal, kus Kolibaba kujutab varjutust, paiskab Dmõtro Moldovanov värvid lõuendile nagu plahvatuse. Tema maailmas ei ole kahtlust — sõda on kaos, elajad ründavad, deemonid tantsivad. Ja inimene peab neile vastu seisma.

Nendes maalides ei ole korda. Ei perspektiivi, ei realismi, ei akadeemilist täpsust. Kõik on vildakas, aga see ongi mõte. Dmõtro Moldovanov maalib muretu aususega. Tema tegelased hõljuvad, ei ole maa küljes kinni. Inimesed venivad nagu loomad, loomad vaatavad nagu inimesed. Värvid on liiga erksad, stseenid liiga toored. See on korraga muinasjutt ja õudusunenägu, müüt ja tegelikkus. Sõda ei ilmne siin tanke ja plahvatusi kujutades, aga sa tunned selle kohalolekut — moonutatud nägudes, verise taeva all.

Ta soovis segada stiile — impressionismi, ekspressionismi, sürrealismi —, aga lõppkokkuvõttes maalib ta iseennast ja enda ümber toimuvat. Ja ometi ei ole see ei kurb ega segane. See on sõda nähtuna silmade läbi, mis keelduvad aktsepteerimast selle

julmust tavapärasena. Kuid Moldovanov ei maali sõda kui traagöödiat, vaid kui võitlust, mis tuleb võita.

Molbertile toetub lõuend, mille kunstnik maalis 2022. aasta veebruaris — *Kuuldes hunte*. Kolm hirve seisavad tardunult. Üks langetab pea, sarved valmis. Ta teab, mis tulemas on. Hunte pildil ei ole. Aga sa kuuled neid.

Need maalid tõmbavad sind endasse. Erksad värvid, metsik liikumine. Loomad on elus, nad vaatavad sulle otsa, ootavad, hindaavad. Tiigrid, lõvid, karud.

Need sümbolid on vanemad kui mälu. Nad kannavad ajalugu ja legende. Ammustel aegadel uitasid tiigrid Dnepri lammidel. Kiievi vürstid jahtisid neid. Nüüd uitavad nad Moldovanovi lõuenditel, võideldes lahingutes, mis tunduvad ühtaegu nii igivanad kui ka tänased ja homsed.

Moldovanov maalib linna nii, nagu ainult naivist suudab — toores, töötlemata, täis elu ja ähvardust. Tiiger linnas ja lõvi keskväljakul. Ent sõda on nagu sõda ikka — kaootiline, vägivaldne, ebareaalne. Sissetungijad ei ole mehed, vaid elukad. Väikesed, moondunud olendid. Hüdra lugematute peadega. Koletis, kellel on tanki keha ja koonuks kahur. Raketid sööstavad üle taevas, tähistatud Z-tähga.

Värvid on toored, põrkuvad omavahel. Maa on pruun, kõrbenud. Taevas on suitsu täis. Keskel tantsib kasakasõdalane. Tal on viis kätt, kõik liikumises. Ta tallab deemoneid jalge alla, surub nad mutta. Tema nägu on rahulik — ta on seda varemgi teinud.

Moldovanov on sageli maininud Niko Phirosmanit kui üht oma mõjutajat. On olemas lugu sellest, kuidas ta üritas Kiievis Phirosmani näitusele minna. Ta seisis järjekorras Rahvuslikus Kunstimuuseumis, oodates võimalust näha suure Gruusia maali ja töid. Kuid kui ta lõpuks sisse astus, haarasid emotsioonid ta endasse. Maalid mõjutasid teda nii sügavalt, et ta ei suutnud pisaraid peatada. Nii ta pöörduski ringi ja lahkus, ilma et oleks neid korralikult näinud.

Nii näevad tõelised kunstnikud maailma — mitte läbi tehnika, vaid läbi tundmuse. Selline on Ukraina kaasaegne kunst. Värvid on viidud äärmusteni, sümbolid on kihiti nagu paks värv lõuendil,

loomadel on inimnäod. Siin pole gravitatsiooni, ainult müütide ja sõja raskus, mis on maskeeritud muinasjutuks.

Üks maal kujutab kusagil tee ääres asuvat kohvikut. Sõdurid, automaadid seljas, joovad kohvi ja ootavad. Tundub, et just sellest kohvikust oleme mööda sõitnud Pokrovskes või vahest Kramatorski lähedal. Sõdurid püüavad hetkeks unustada, et sõda ootab neid vaid mõne kilomeetri kaugusel. Sellist pilti oleme neil teedel juba nii palju näinud!

X

Pärast nähtud põrgusügavusi kerkib Kiiev taevase kindlusena Dnepri jõe kaldal, majesteetliku ja vankumatuna. Suursugused kolonnaadid seisavad uhkelt, uued valged kõrghooned säravad puhaste joonte ja tasakaaluka elegantsiga, nende maitsekad karniisid püüavad valgust. Kuldkuplid helgivad päikeses, meenutades kunagise suurvürstiriigi aupaistet. Hiiglaslik mõõgaga naisekuju, kes varem kandis Nõukogude vappi, hoiab nüüd kilbil Ukraina rahvussümbolit — kolmeharulist *trizub*'i, olles saanud uue tähenduse.

Kõikjal sirutuvad kraanad taeva poole. Ehitustööd käivad täie hooga, toetatuna välisinvesteeringutest, justkui linn ei kuuleks igal ööl õhuhäireid, justkui eile poleks Vene rakett purustanud äärelinna kortermaja, tappes unes ühe eaka naise.

Kui palju leina on need tänavad tundnud! Kui palju pisaraid on valatud selles valges linnas Dnepri kaljudel, mitte sajandite jooksul, vaid ainuüksi viimastel aastatel!

Kiievi südames, Iseseisvuse väljaku (*Maidan Nezaležnosti*) ääres, seisab “Taevase Saja” mälestusmüür. Nüüd juba rohkem kui kümme aastat tagasi astusid nad siin vastu korrumpeerunud diktatuurile, andes oma elu esimeses lahingus vaba Ukraina eest 21. sajandil.

Kui valus pidi see rahvuslik ülestõus olema Vene propagandale, et seda siiani iga võimaliku valega rünnatakse! Küll räägitakse Ukraina rahvusliku organisatsiooni Paremsektor palgatud snaipritest, küll ebaseaduslikust riigipöördest... Valed valede ot-

sas, meeleheitlik katse kustutada toimunut. Kuid tõde seisab kindlalt — see on raiutud mälestusmüüri kivisse, kirjutatud langenute verre.

Olena oli tookord selle kõige keskel. Väljaku all metroojaamas asus abikeskus. Seal anti esmaabi tänavalahingutes haavatu-tele. Toodi toitu ja varustust tuhandetele, kes jäid paigale. Tehti seda, mida tuli teha.

Seesama Olena Semenjaka, kellega oleme kaheksa aasta jooksul kohtunud paljudel konverentsidel. Oleme arutanud geopolitiikat ja filosoofiat, rahvuslust ja etnofuturismi. Unistanud oma rahvaste tulevikust, Interariumi liidust Läänemere ja Musta mere vahel. Olena on filosoof, Ukraina rahvusluse välissaadik, erakonna Rahvuskorpus välissuhete esindaja. Nüüd töötab ta Azovi ja 3. ründebrigaadi heaks, koos abiteenistusega Azovi Inglid.

Viimati kohtusime siin Kiievis 2022. aasta augustis. Sõda oli juba täies hoos. Nüüd kohtume jälle. Vahepeal on palju muutunud. Palju valu on tuntud. Sõpru on langenud.

Me toome Azovi Inglisele Eestist kastitäre meditsiinivarustust. Nad saatsid meile kiireloomulise pöördumise taktikalise meditsiini varustuse osas. Vajatakse treeningžgutte — kaheksa ühele viieteistkümneliikmelisele grupile. Oklusioonplaastrid, hemostaatilisid sidemed, hüdrogeelpaaster. Ninaneelutorud, veojõusplindid, eri suuruses sidemed. Kandraamid. Silmakaitseid haavatu-tele. Eesti Kaitseväge ohvitser Julius Kull aitas meil selle varustuse hankida, viies meid kokku kaitseväge varustavate ettevõtetega.

Iga nimekirjas olev asi on oluline. Need annavad kellelegi uue võimaluse. Iga ese aitab kellelgi õppida, kuidas päästa oma kaasvõitleja, kuidas peatada haavast voolav veri enne, kui mees jõuab sanitarideni. See aitab elusid päästa. See on ainus, mis loeb.

Me istume Olenaga väikeses kohvikus, sellises, kus on puidust lauad ja vanad plakatid seintel, kus kohv on kange ja hääled vaiksed. Väljas liigub linn nagu alati, justkui sõda toimuks ku-sagil mujal, kellegi teise jaoks. Aga me ei lase end sellest lõpuni petta.

Me leiame tunnikese, et siin istuda ja vahetada mõtteid kogu selle teekonna üle, mis on toonud tänasesse päeva. See on olnud Ida-Euroopa rahvaste teekond, mida on juhtinud Ukraina.

Ja me leiame aega jätkata oma aastate eest pooleli jäänud vestlust filosoofiast, kirjandusest ning ajaloost, nagu kõik vahepeale jäänud oleks pelk taustamüra. Räägime raamatutest, ajaloost, vanadest ideedest, mis pole kaotanud oma tähendust.

Olena kuulab, küsib, vastab, ja ometi tundub, nagu ta juba teaks kõiki neid vastuseid. Mitte kõike maailmast, vaid just seda, mida tegelikult on vaja teada. Sõda on proovile pannud kõik — veendumused, sõprusuhted, inimloomuse. Mõni asi on püsinud vankumatuna. Mõni mitte.

Varsti on aeg lahkuda. Tee koju on pikk. Aga praegu me lihtsalt istume ja räägime, ja teame, et midagi olulist on öeldud, isegi kui mitte sõnadega.

Tagasitee on alati raskem. Sõja raskus jääb sinuga. Rinne kaob tahavaatepeeglis, kuid tegelikult ei lahku see kunagi. See püsib vaikushetkedes laulude vahel, rehvide ühtlases rütmis maanteel, rahututes mõtetes, mis ei lase end settida.

Meie jõuame jõuluks koju. Jõulud saabuvad ka rindele.

Aga see ei ole Esimese maailmasõja aeg, kus mehed panid jõululaulu kõlades relvad käest ja astusid kaevikutest korraks rahu keskele. Mitte siin. Mitte idas.

Ja ometi säilib lootus. Lootus, et kusagil, külmunud pimeduses, saab mõni Ukraina sõdur korraks relva kõrvale panna, kiivri peast võtta ja avada väikese pakikese, mille Odessa lapsed on saatnud.

Keegi ei tea, kui kaua veel tuleb vastu pidada.

Tagasi Eestis, küsis keegi: “Kas Ukrainal on lootust?”

Ma vastasin: “Nad võitlevad. Lootus on nende relv.”

Läänes räägitakse allakäigust. Räägitakse kadunud väärtustest, pehmenevast maailmast. Kus on au? Kus on ohverdus? Kus on vaprus? Nad ei tea, kust otsida. Aga meie teame. Me oleme seda näinud.

See on meestes, kes valvavad läbi öö, kuulates droonide vingumist taevas. See on naistes, kes veavad rusude alt välja surnuid ja elavaid. Meedikutes, kes töötavad küünlavalgel. Sõdurites, kes võitlevad ilma igasuguste vahenditeta ja ei küsi midagi.

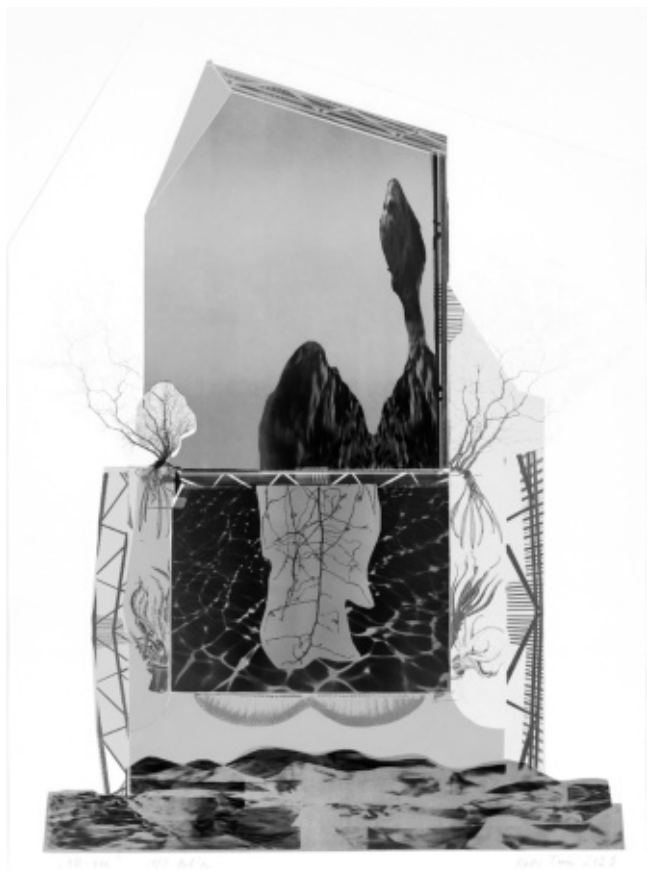
See on Ukrainas.

Tuhandeid aastaid võitlesid mehed Euroopa eest sellistel väljadel. Karl Martell seisis Tours'i all. Euroopa rüütlid valvasid Viini väravaid. Lembitu võitles oma viimase hingetõmbeni.

Nimed muutuvad, kuid lood jäävad. Kui tuhat aastat möödub ja kõik tänane on vajunud aegade hämarusse, ka siis veel kõnelakse lugusid, kuidas siin, Musta mere ääres, Sküütia steppides, Dnepri kõrgetel kallastel, seisid kangelased. Ukraina ja Euroopa kangelased.

Ja veel tuhande aasta pärast õitsevad siin päevalilled ning laulavad nende laule.

RUUBEN KAALEP (1993) on Eesti poliitik ja luuletaja. Ta on õpinud Tartu Ülikoolis ajalugu ja folkloristikat. Noorteühenduse Sinine Äratus asutajaliige 2012, XIV Riigikogu liige 2019–2023, Integratsiooni Sihtasutuse nõukogu liige 2023–2024. Avaldanud luulekogu *Litoriinamere loits & teisi luuletusi* (2020), artikli- ja esseevalimiku *Uus rahvuslik ärkamine* (2021; mõlemad Pädla: R. Kaalep) ning koos August Meistriga filosoofilise manifesti *Rebirth of Europe: The Ethno-futurist Manifesto* (London: Arktos, 2020).

KADRI TOOM. All vee (2023; tsüanotüüpia, kõrgtrükk, siiditrükk)

VAHEMÄRGID

Serhi Žadan

Tõlkinud Riina Roasto

Otse meie kohal helkis tumehõbedane linnaosa, kus olime üles kasvanud, rasked majamürakad, mis hargnesid laiali kui oksad. Lagedad pimedusse mattunud hoovid helkisid kui vesi uppunud tankerites. Helkisid aknad ja rõdud, antennid ja redelid. Helkisid uksevõlvid ja paraadnad, ronispulgad ja reklaamitulbad. Helkisid tellised ja plekk, rohi ja kivid, savi ning õine muld. Helkisid ämblikuvõrgud ning õhus selle hõljuvad peenikesed niidid. Taamal pudenesid majad jõkke ning selle sāngi juures helkisid laohoonete ja autotöökodade katused, helkis jõevoolu jahe elavhõbe, vana tehase kummituslik korsten teisel kaldal, eramajade tuled, soojussõlme ja vabrikute valge toss. Veel kaugemal aga valgus hõbe üle maa ja taeva. Võis vaid aimata, kes seal elab ja kuidas.

Reklaamplakateid ja autosid täis kitsastel tänavatel paiknesid pangad ja kauplused, kogu ööpäeva avatud putkad, kus müüakse tubakat, ööpäevased apteegid, kus müüakse mikstuure. Vit-

Прямо під нами світилися... — Виговори мене... —
Стільки дощу не вмістить жодна весна... — І вже коли ти
спиш... — ...і тоді вона говорить про всі свої кохання... —
Ось знову я пишу про неї... — Якби я був листоношею... —
Пливи, рибо, пливи...

Tekstid Vadim Ilkovi kontsertfilmist *Vahemärgid laivis* (Розділові Наживо (Фільм-концерт), 2019), vt tutvustust kyivmusic-film.com/rozdilovi.

riinidel leegitsesid roosad ja rohelised kleidid ja ehted. Käsualused vedasid poodidest raskeid joogiveepudeleid, rutates nendega kööki, kus kokad tegid parajasti tuld, et kanda käskijate ette hõrke itaalia ja araabia roogasid. Kõrtsidesse-kohvikuisse siginesid esimesed einestajad: need, kes olid saabunud kaugetest linnadest, need, kelle õised seiklused ei lubanud neid kehakinnituseks koju, need, kes olid väisanud nädalaid võõrastemaju või diskoteeke ning tahtsid nüüd niisama seltsi, järgnedes konjaki hommikuaurule.

Odavatesse sööklatesse kogunesid tudengid, kes pillasid konseptide peale õlut, tõmbasid põuest jahinoa ning ähvardasid õppejõududel ja dekaanidel soolikad välja lasta, rääkisid viimaseid uudiseid ning lugesid ette mässulist luulet. Kallites restoranides istusid ärimehed, sõlmisid lepinguid, lõikasid endale žiletiga sisse ja andsid verevandeid. Tänaval jalutavad naised lõhnasid une ja armastuse järele, kooli lippavad lapsed kordasid imepäraseid lugusid, mida olid öösel näinud unes. Nende kilked kostsid taevani ja ajasid seal sassi tuuleiile, mis läksid keerdu, takerdusid ning muutsid siis suunda.

Pühakud seisis sinises nähtamatus toas, teispool iile ja õhuaukusid. Nad puistasid lindudele teri ning kuulatasid hääli, mis kostsid alt: "Me teeme kõik, mis on meie võimuses. Meie võimuses pole aga kaugeltki kõik. Nii et ärge pange lootusi ainult meile. Enamik elusegadust ja hingekahtlusi sünnib meie tõrkest eristada oma igapäevategemistes head ja kurja. Meil on armastus, kuid me ei kasuta seda alati. Meil on hirm, mida usaldame rohkem kui vaja. Elus on ainult kaks teed: üks viib paradiisi, teine põrgusse. Kuid tõsi on see, et need ristuvad sageli."

Ütle välja mu nimi
nagu tõbi, mida põed
Euroopa idapiiril.
Õösel lumelaava,
läänekaaretuul.

Keegi lausub slaava.
Sama on vastus su suul.

Ütle välja mind
kui võõras keeles sõna,
ebaõnn on tähendus.
Tuisusel lumel on tarmu
kui missalisel armu.
Talvine tasane jõgi
ei voolagi kuhugi.
Kui vaikid
ega ütle sõnagi.

Taevas
detsembrikuutule
valuvaigistid.
Aatomid maailma avas
on su tähestiku tähed.
Kui vaikid,
siis midagi ei tule.
Ütle valgus vähemalt,
et näha kuhu lähed.

Taevas
detsembrikuutuli
läheb looja.
Ja seega mind hüüdnud hää,
sõnad visad toovad sooja.
Talve põgus pööripäev.

Ütle välja mind
kui hädaabinumber.
Ajas on kord
ja on kombed.

Vahemärgid

Su tuuline tämber
pärib ausalt ja tasaselt:
keda meil karta on?
Sa vastad:
ei kedagi päriselt.

Must on jaama vedurite toss.
Talve ootus mööduv nähtus.
Idast tungib tõbede summ.
Jõel lebab õhuke lumi
ja on tumm.

Nii palju vihma kevad ei mahuta.
Hea oleks teada neid, keda ei mäleta.
Hea oleks lahkuda valuta.
Hea oleks õigel ajal minema seada.
Hea oleks teada,
kuidas.
Ma ei tea.
Sa õpeta mulle.
Õöd on vettinud nagu tikud.
Su põletav puudutus
paneab pimedas põlema lehed ning tõrvikud.
Ütle, kuidas sa nii sügaval hingad siin.
Hea oleks olla rõõmus, et kõik on just nii.
Hea oleks tunda elu, mis kuulub sulle.
Tunda, milline on sinu tunne
hommikul ärgates ja öösel vajudes unne.
Hea oleks sinu peale mõelda, oleks hea.
Aga kuidas,
ma ei tea.

Sa õpeta mulle.
Maituul lõikab kui klaas.
Ma tean, et sind rõhub, mis minevikust maas.
Ma tean, et on hirm sul südamel ees.
Ma tean, et on seesama soov sinu sees.
Ma tean kõike, mida peab see,
kes teab.
Puud varjavad pead, öö on õlgadel.
Muudkui kallab ja kallab alla.
Tean kõike.
Ja olen valmis õppima veel.
Sa õpeta mulle.

Kui sa magad, hakkab langema lund.
See saabus ööst,
ilmus eikusagilt,
mustadest sosinatest,
pimedatelt silmapiiridelt,
kõikidest tuultest,
kõikidest pragudest.
Kui sa magad,
tuleb ta agulist,
tuleb puude vahelt,
langeb radadele,
kivivärvatele,
varikatustele,
lābikāikudele,
teeristidele,
hoovidele,
rööbastele,
kūngastele,

Vahemärgid

koolidele,
raudteejaamadele,
sildadele,
lõpmatusele,
meeltesegadusele.
Kui midagi ei ole.
Kui sa magad.
Langeb akendele,
kodudele,
kauplustele,
õuedele,
mätsib end jõgede sängidesse,
mässib end lippudesse,
peidab end keldritesse,
küünib seal võlvideni.
Langeb tühermaale,
uute ehitiste peale,
verandadele,
aknaavadele.
Pressib end põhja.
Saabudes ääremaalt,
tungib lumi linna nii
nagu naha alla
armastus.
Sügavale.
Vereni.
Kõõlusteni.
Hämarate kambriteni,
sinna, kus on hingamise üsk.
Magusalt kui rammestus,
kui meelemürk.
Teravalt kui usk,
kui valu.

Mööda nährviniiti,
mööda jõeniret.
Põhjatutesse kopsudesse
nagu põhjatutesse koobastesse,
tunnistades igat tuleviku unetut ööd,
igat põletikku,
tunnistades igat jaama,
igat teed,
tunnistades igat ümbersündi,
igat algust,
igat kordust,
habras nagu märts,
küps nagu august,
armastus kerkib kehas
nagu kuum elavhõbe.
Soojendab hingeõhuga
jäätnud klaasi.
Langeb alleedele,
majadele.
Kui sa magad,
kui pole mitte midagi,
kui pole sedagi,
mis alati on olnud.
Ära lase sel minna,
on magus mõru maik,
põrgulik tunne
põleb su sõrmis,
puudutab riideid ja juukseid,
kui ulatad käe
ning viid läbi hämaruse
selle, mis sulab su selgroo
sügavasse pimedusse,
kihutab kullaseid tuiske.

Mine oma kehas
musta armastusse.
Kõigest hoolimata.
Kõige kiuste.

...ja siis jutustab ta oma kõikidest armastustest, mis on leitud ja kaotatud, kättesaadud ja minnalastud, rõõvitud ja unustatud, avatud ja varjatud, kiidetud ja kirutud. Armastustest, mis on sündinud äkki ja ootamatult, armastusest, mida ta on püüdlikult püsti sättinud, armastustest, mis on tule- ja metallimaigulised, armastustest, mis on öiste tülide ja hommikuste vaikimiste plekilised, armastusest, mis on kiiresti möödunud, kuhu ta aga ikka ja jälle tagasi on pöördunud, armastustest, mille eest ta on pagunud, mille seest on leidnud tasakaalu. Ta räägib meenutades, kujutlusi manades, segamini ajades, kildusid korrastades, sõpru õigustades, sõbrannasid süüdistades, veriseid saladusi lahti kiskudes, kuri-teopaikasid paljastades. Ta mainib maju, kus tal on olnud hea, nimetab hoove, kus on kaotanud usu, põhjab metrood, mis on põhjustanud üksindust, meenutab busse, kus on kogunud jõudu. Ta korrutab kihlatute nimesid, kirjeldab, kuidas nendega oli, mis talle meeldis, miks ta ei suutnud ilma nendeta elada ning kuidas ta neist lõpuks lahti sai.

Ta räägib armastustest, mida pole tihanud tunnistada, armastustest, mida on ükskõikselt jaganud, armastustest, millest ei pidanudki midagi saada, armastustest, mis on olnud lihtsad ja visad, armastustest, mis on saladusi täis, armastustest, mis on jäänud kirjadesse ja telefonikõnedesse, armastustest, mida ta on armastanud leinata, ja armastustest, mis on kuivatanud pisarad. Ta soostab armastustest, mis on teinud ta targaks ja hapraks, armastustest, mille üle ta on tundnud uhkust ja millest ta on vajanud puhkust, armastustest, kus valu on vältimatu, armastustest, mis on mälestustest kadunud, armastusest, mis on kui tee võorastesse talvistesse linnadesse, armastusest, mis on kui rohi tõbede ja vanaduse vastu, armastusest, mis on kui septembrikuu tuul ja juunikuu lehed puul, armastusest, mis on kui hääl, ja armastu-

sest, mis on kui valu, armastusest, millest sa varsti väsid, armastusest, mida on alati vähe ja puudu.

Jälle kirjutan ma temast,
mademetest
argimõtisklustest.
Meenub,
ta varjas mu eest üht-teist
luulekogu lehtede vahel,
kus kõik neetud poeedid,
lõhkusid me elu ühtepuhku.
Eelmisel suvel —
ta lausus —
oli mul midagi südamega,
see triivis kui laev,
kus meeskond
oli surnud palavikku.
Hulkus hingamise põhjas,
ajus hoovustes,
kus haukasid haid.
Ma vastasin,
et ükski puri ega kai
su südant ei aita.
Liiga kõrgel on tähed,
ei juhata teed, seda
kuhu lähed.
Süda,
liialt võetud on mehi,
üle pardaäärte,
hingi Inglismaa sadamates
alkoholi rohelistes pisarates

Vahemärgid

liialt on uppunud.
Nagu minu omagi.
Tema sääрте
eest võitlema valmis olin vereni,
tuleb mälestus minuni.
Süda, palavikus süda,
parane ja kosu juba,
kui palju tulist armu
on meie ees,
kui palju kaunist kurba
upub ulgumere sees.
Süda,
hea kuulda on tagumas lööke sul
nagu rebasel püüñises
metsikul.

Kui ma oleks
ta linnajaos
kirjakandja,
kui ma teaks,
kust saabuvad talle
tähitud kirjad,
ehk mõistaksin
paremini elu,
teaksin,
millest see ajub,
kes toob sinna laulu,
kes aga valu.

Lehti lugevad
lahke südamega

soojad hinged
saavad vanaks
ette teatamata.
Kui ma oleks
ses linnajaos
kirjakandja,
ka pärast nende surma
kastaksin lilli
kuivadel rõdudel,
rohelistes köökides
toidaksin
metsikuid kasse ma.

Trepil joostes
kuuleksin,
kuidas hõikab ta:

kirjakandja, kirjakandja,
kogu mu õnn
mahub sinule pauna,
ära seda anna
ära piimalistele,
leskedele kalkidele,

kirjakandja, kirjakandja,
surma ei ole
ja pärast surma pole
mitte midagi.

Me loodame,
et kõik läheb nii,
nagu tahame.
Usume,
et kõik läks
nagu tahtsimegi.

Vahemärgid

Ta hää on nii kibe ja kaalutu,
käekiri kribu
ja väljalugematu.
Surmaotsutele sellega võiks
kirjutada alla —
keegi ei aimaks
keegi ei allu.

MORGENLUFT

Seal kuhu tõuseb hommikune tuul
on linn ehitatud küngastele
nagu keel on ehitatud lauludele

Linn on tornid katedraalid kirikud mošeed sünagoogid
ülikoolid teatrid paleed muuseumid staadionid
Linn mille keskel on Hauptbahnhof Dworzec Stazione
raudteejaam
haige draakoni tohutud kopsud hingavad vedurisuitsu

Ärgates oli mul COH Dream Traum
Unes olid laevad Laevad, mis seisid reidil, õhates
higi ja teispoolsust
Statki, Schiffe, Ships, linnuhäälega laevad, mis
kriiskasid naasmist Kriiskasid kiledalt, kahedalt, kõvasti
ja põrnitsesid kaugelt linna.

Uju, kala, uju.
Näe, seal on su laid,
seal on su muru,
seal sinu tüürineid,
hoiab kurssi ja otsib kaid,

õmbleb langevarju,
valvab sind allpool laineharju,
keset vetikaid.

Kui suudmesse langeb
rohetähtede sademeid,
sõnab su tüürineid:
seal on mu sinilind,
seal on mu öine tund,
seal on mu vool,
seal on mu kalapaat veel,
seal on mu minekutee,
küllap sealgi mu surm.

Elu on vaikus ja hurm.
Elu on kõigile.
Elu on küll
kõigile neile,
keda ma emban.
Seega lenda, kala, lenda,
tõuse lendu,
tean kõiki sildu,
kõiki tuletorne,
teen kõike trotsides torme.

Üksnes su sõnad,
su salad, su imed,
su paast, su pattude nimed
sadamalinnas ühes.
Armasta, kala, armasta,
ka lootusetust nähes
rõõmusta, kala, rõõmusta.

Armastus on kõike väärt:
väärt iiveldust ja piina,
väärt koerte kurja ulgumist,
väärt hullumist,
väärt hukku ja armu,
väärt valu,
väärt elu,
väärt surma.

SERHI ŽADAN (Сергій Жадан) on sündinud 1974. aastal Ida-Ukrainas Luhanski oblastis. Tema kodulinn on Starobilsk, kus ta veetis oma lapsepõlveaastad. Lõpetanud Skovoroda-nimelise Harkivi Pedagoogikaülikooli, sealsamas aspirantuuri; filoloogiakandidaat. Aastail 2000–2004 oli ta sama ülikooli ukraina ja maailmakirjanduse kateedri õppejõud, pärast seda vabakutseline kirjanik. Žadan on aktiivne poliitikamaastikul, osaledes nii 2004. aastal oranžis revolutsioonis kui ka 2014. aastal sealse Euromaidanis, kus sai kokkupõrgetes vigastada. 2022. aastal alanud Venemaa täieulatusliku sõja ajal Ukraina vastu astus Žadan sõjaväkke. Praegu teenib ta Harkivi piirkonnas, jätkates kirjutamist sõjatandril.

Kirjanikulend on Žadani olnud kõrge. Ta on üks kõige kuulsamaid Ukraina noorema põlvkonna kirjanikke, kes on pälvinud ohtralt auhinda. Tema sulest on ilmunud neliteist luulekogu, viis romaani, üheksa lühijutukogu ja luuletõlkeid. Ühtlasi on ta osalenud mitmes multimeediaprojektis ning laulab ansambli *Žadan i Sobakō* (Жадан і Собаки).

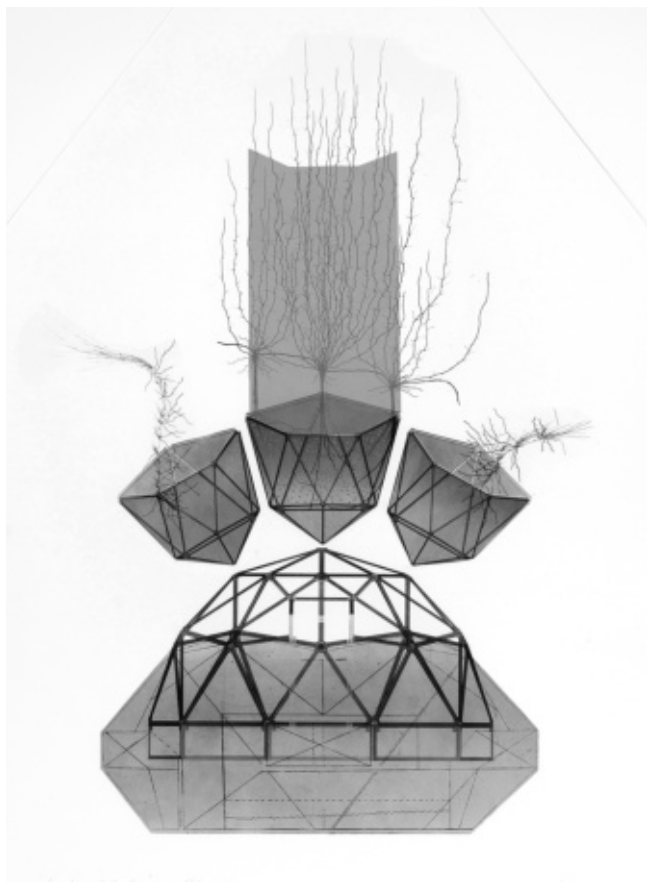
Eesti keeles on Žadani ilmunud kaks romaani: *Depeche Mode* (Loomingu Raamatukogu 2020, nr 24–26, tlk Riina Roasto) ja *Internaat* (Hea Lugu, 2022, tlk Veronika Einberg) ning üksjagu luuletusi ajakirjades *Akadeemia* (2022, nr 9, tlk Riina Roasto) ja *Vikerkaar* (2014, nr 9, tlk Maarja Kangro; 2024, nr 9, tlk Riina Roasto). *Akadeemiast* saab lugeda ka Žadani lühemaid tekste ja esseid (2017, nr 9, tlk Riina Roasto).

Žadani teoste tegevus toimub sageli Ukrainas, kus paistavad paanelmajamüarakad, mille paraadnad ümbritsevad rohtu kasvanud hoo-ve, taamal vabrikutossused laohooned ja garaažid, sööklad, kus nukutsevad konjakiaurused hinged. Trööstitut pilti trööstib aga helk, mille

Žadan igasse sööklasse, majamürakasse, paraadnasse, hoovi ja hinge juurde maalib. Nagu ta kirjutab: helgivad uksevõlvid ja paraadnad, ro-nimispulgad ja reklaamitulbad, helgib vana tehase kummituslik korsten ja vabrikute valge toss; helgivad tellised ja plekk, rohi ja kivid, savi ning öine muld. Žadani loomingus on tumedas hele, loobumuses usk, nutus naer, lihtlabases poeesia. Alkoholipisaraisse uppunud hinged nutavad paneelmajade kuivadel rõdudel, sest nad armastavad.

Luulevalik “Vahemärgid” koondabki eelkõige armastusluulet, ma-nab silma ette pilte Ukrainast, räägib armust ja valust, elust ja surmast. Valiku eestikeelne tõlge valmis 2024. aastal Tartus korraldatud Ukraina filmifestivalil linastunud kontsertfilmi *Vahemärgid laivis* jaoks.

R. R.

KADRI TOOM. Lendav kolmik (2023; tsüanotüüpia, kõrgtrükk, siiditrükk, sügavtrükk)

MEENUTUSKILDE NIKOLAI ALUMÄEST JA TEMA KAASVÕITLEJAIST

ehk kui mu ees paotus üks
teadusmaailma

Taivo Liiva

*Midagi pole tegelikult juhtunud,
kui seda pole üles tähendatud.*

Edward J. Phelps

Praegu, 60 aastat hiljem neid mälestusi kirjutades imestan oma lünkliku mälu üle. Väitekirja uuesti avades tundus mulle, nagu kirjutanuks selle kohati keegi teine. Kunagi Nikolai Alumäega vesteldes viitasin oma dissertatsioonile,¹ mida akadeemik oli varem oponendina retsenseerinud. Selle peale kostis ta: “Kas te arvate, et ma sellest veel midagi mäletan! Isegi kõiki omaenda töid ei mäleta enam.”

Ühes kunagises usutluses sõnas tollane Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) rektor professor Agu Aarna² ajakirjaniku küsimusele vastates, et aja jooksul hakkab inimene paratamatult unustama. Unustama selleks, et omandada uusi teadmisi.

¹1970. a kaitsstud väitekirja teema oli “Negatiivse gaussi kõverusega pöördkoorikute omavõnkumisest ja stabiilsusest”. *Siin ja edaspidi toimetuse märkused, kui pole öeldud teisiti.*

²Agu Aarna (1915–1989), põlevkivikeemik, TPI rektor aastatel 1960–1976, a-st 1961 Eesti Teaduste Akadeemia (TA) liige.

Sellist paratamatust tajudes kahtlesin, kas tasubki mul oma mälestusi kirja panna. Olen vahest sellega juba hiljaks jäänud. Või siiski teha seda, kuid piirduda üksnes oma isiklike meenutustega nendest, kellele viitab käesoleva loo pealkiri? Üks neist, Nikolai Alumäe (1915–1992), on mehaanikateadlasena olnud tõeline gigant ja omamoodi majakas. Paraku pole nii markantsest ja karismaatilisest isikust seniajani ette näidata ühtki korralikku elulooraamatut.

Minu kokkupuuted Alumäega, kellest ajapikku on saanud legend, jäid kahjuks liialt napiks, et seda lünka täita. Ehk võtaks selle tänuväärse töö ette Alumäe kauaaegne kaasvõitleja Jüri Engelbrecht³ või keegi teine tema ametivendadest?

*

Septembrikuised ilmad, kuni suvesoojus pole veel taandumismärke ilmutanud, meenutavad algaval kooliaastal põhjamaalasele ikka äsja lõppenud puhkusepäevi. Astusin ühel 1963. aasta mihklikuupäeval Estonia teatri esise platsi ääres paiknevasse Teaduste Akadeemia hoonesse. Küberneetikainstituudi istungitesaali avatud uksel seisnud mehelt uurisin, kes ruumis viibijatest on Nikolai Alumäe. Justkui pisut imestades, et ma nii mainekat akadeemikut veel ei tunne, osutas ta pikemat kasvu saledale mehele.

“Ah et Tartust ja meile diplomitööd tegema?” lausus Alumäe mulle kätt ulatades. Ta hääl muutus etteheitvaks:

“Aga 1. september on juba läbi.”

“Mul oli ühiselamukohaga probleeme,” pomisesin vabanduseks.

Nii nagu korteri saamine, oli ka koha leidmine ühiselamus Nõukogude ajal sagedane hell teema ning seda teadis Alumäe kindlasti ka ise.

³Jüri Engelbrecht (1939), mehaanikateadlane, TA liige 1990. a-st, 1994–2004 selle president.

NIKOLAI ALUMÄE

Mind ülikoolist teele saatnud professor Ülo Lepik⁴ oli soovitanud mul Tallinnas pöörduda just Nikolai Alumäe poole või siis küsida Uno Nigulit⁵ või Leo Ainolat.⁶ Otsekui vabandades oli ta lisanud, et mu teist teoreetilisele mehaanikale spetsialiseerunud kursusekaaslast Elmar Sakkovit⁷ ei julge ta Tallinnasse saata, sest mine tea, äkki meelitavad sealsed mehed ta hiljem enda juurde tööle. Kateedrijuhatajana (hiljem õppetooli juhatajana) oli Lepik lootnud Elmarist teha endale mantlipärija. Nüüd jõudis Alumäe uuesti mu teadvusse:

“Meil algab siin kohe seminar ja üks ta kulu teilegi ära.”

Sõna sai keegi tumehallis ülikonnas, ühe käega mees, kellel aastaid kolme- ja neljakümne vahel. Ruumi sein tema taga oli kiirendav plakatite väli, mida katsid terved valemite hulgad ja mõned joonised. Kaardikepp esineja käes tegi nende juures kindlaid siksakke, samal ajal kui ta kuue vaba varrukas lõdvalt alla rippus.

Seistes näoga publiku poole, alustas ta ühest vasakpoolsest plakatist, millele oli musta tušiga joonestatud ümarsilinder. Selle välispinnale mõjus ühtlane telgsümmeetriline koormis, mis aja kulgedes levis silindrit mööda jääva kiirusega. Vist käsitles säära- ne ülesanne allveelaeva käitumist pommiplahvatuse mõjul, kuigi juttu sellest kordagi ei tehtud. Kogu laienev koormis käivitas silindris dünaamilised protsessid, sest levima hakkasid mitmesugused deformatsioonilained.

Selles tohuvabohus läks kõik mu silme ees kirjuks ja ma ei saanud üldse aru, mis toimub lainefrondi ees ja taga. Korduma hakkasid mulle uudsed mõisted, nagu “Laplace’i teisendus”, “Heviside’i funktsioon”, “sadulpunkti meetod” jt.

⁴Ülo Lepik (1921–2022), matemaatik ja mehaanikateadlane, TA liige 1993. a-st, 1959–1990 Tartu Ülikooli (TÜ) teoreetilise mehaanika kateedri juhataja.

⁵Uno Nigul (1929–1990), tehnikateadlane, TPI professor a-st 1981.

⁶Leo Ainola (1929–2020), matemaatik ja mehaanikateadlane, TPI professor a-st 1971.

⁷Elmar Sakkov (1941–2009), mehaanikateadlane, a-st 1973 TÜ dotsent; 1970. ja 1980. aastatel tegutses õppejõuna ka Alžeerias ja Madagaskaril.

Kohati muutus keskustelu väga tuliseks. Esineja juttu hakati ühtelugu sekkuma, teda pommitati küsimuste ja kriitiliste märkustega. Ettekandja, keda kutsuti Leksiks, muutus üleni higiseks. Teda nahutati üsna armutult ning mul hakkas tollest sümpaatsest ja avala naeratusega mehest tõsiselt kahju.

Kuulajate seas hakkasid eristuma üksikud aktiivsemad, kes kostitasid üksteist ideedega, milles orienteerumiseks vajanuksin rohkem eeltööd. Tundus, et enamikule auditooriumist jäigi pigem kuulajaroll. Suutmata tungida ettekande sisusse, jälgisin ümber ringi toimuvat etendust, nagu olnuks tegu keerulise lavastusega.

Aeg-ajalt sekkus arutellu üks elegantses helepruunis ülikonnas mees. Ehkki tema ruuged juuksed hakkasid kohati pisut hõrenema, oli ta ettekandjaga samaealisena veel täies löögijõus ja ilmselt üks seltskonna arvamusiidreid. Argumente esitades ei tulnud tal oma häält eriti tõsta ning ta arutlevalt rahulik bariton avaldas muljet.

Kui tema veenmisjõud siiski nappima kippus, pani asjad paika Alumäe oma argumentidega, mis tavaliselt “ei kuulunud edasikaebamisele” ning kõlasid sama kindlalt nagu aamen kirikus. Alumäe pilk oli veenev, kuid tema kõrgematesse registritesse küündiv hääletämbur sametiselt pehme. Akadeemiku veenmisjõud ei seisnenud mitte tema autoriteetses poosis, vaid milleski muus, mida hoobilt tabada oli mul raske. Selles oli nii tarkust, halastamatult järsku otsekoheisust kui ka Alumäele omast isiklikku sarmi ja näitlejameisterlikkust — midagi tammsaarelikult tarka ja kütkestavat. Vahel pöördus ta ühe tumedamas ülikonnas brüneti osaleja poole: “Aga mida arvab sellest Ainola?” Ainolaks kutsutu kõneles rahulikult, kuid mõnikord tema mõttelõng takerdus või ei osanudki ta midagi konkreetset kosta. Otsusekindla teaduri muljet too mõtlejatüüp mulle toona ei jätnud, kuid ka hilisematel seminaridel oli ta ainuke, kelle poole Alumäe isiklikult pöördus.

Paari tunniga jõuti kogu ettekanne korralikult läbi hekseldada ja siis lõppes ka seminar. Astusin Alumäe juurde. Ta pöördus kohe tolle helepruunis ülikonnas mehe poole:

“Tule, Uno, siia!”

Kutsutu tuli, ulatas mulle terekäe ja lausus: “Nigul”, millele vastasin oma nime öeldes.

Järgmisel hommikul sai mu tööruumiks Niguli ja Ainola võrdlemisi avar tuba viiendal korrusel. Kummagi teaduri töölaud külitas vastu aknalauda ning mehed istusid vastakuti, teineteisest mõne meetri kaugusel. Minu töölaud liitus kahe lauaga üheks tervikuks, nii et nägin oma uusi kaaslasi profiilis — Uno Niguli paremat ja Leo Ainola vasakut külge. Nüüdsest teadsin, et töötan küberneetika instituudis, kuid mida see mulle isiklikult tähendab, ei mõistnud ma siiski päriselt. Oli ju “küberneetika” toona uudse kõlaga sõna, mis imperialistlikust läänest tulnuna kummitas mind veel kaua.

*

Meie küberneetika instituudi avamisel 1960. aastal olid olulist osa etendanud kaks tulevast akadeemikut — peale Nikolai Alumäe veel Gustav Naan.⁸ Eesti võimumeeste side Moskvaga oli sõjajärgsetel aastatel peaaegu olematu, seevastu Naanil — erinevalt Käbinist⁹ ja Karotammest¹⁰ — olid suhted Moskva tõeliste võimukandjatega päris tihedad. Pealegi oli Naani äiapapa julgeolekukindral — seljatagune missugune! Nii leidis Naan ajal, mil küberneetika kui teadus oli Nõukogude Liidus veel põlu all, alati võimaluse Moskvast vajalikud allkirjad kätte saada.¹¹

Kosmilise optika loengud, mida Naan Leningradi ülikooli tudengina oli kuulanud, olid katkenud sõja tõttu. Sõja lõppedes jättis ta kõik tehtu sinnapaika. Miks läks noor andekas kosmo-

⁸Gustav Naan (1919–1994), kosmoloog ja filosoof, TA liige 1951. a-st, presiidiumi liige 1951–1964 ja 1968–1987.

⁹Johannes Käbin (1905–1999), Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (EKP KK) esimene sekretär 1950–1978, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees 1978–1983.

¹⁰Nikolai Karotamm (1901–1969), EKP KK esimene sekretär 1944–1950; sellest ametist kõrvaldamise järel töötas elu lõpuni Moskvas NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majandusinstituudis.

¹¹Selle kohta võib lähemalt lugeda Jaak Urmeti koostatud raamatust *Mees nagu saksofon. Enn Vetemaa* (Tallinn: Tänapäev, 2012). *Aut.*

loog ülikooli viiendalt kursuselt Ühiskonnateaduste Akadeemiasse ning vahetas tõsise reaalteaduse lihtsakoelise mulina vastu, pole osanud keegi vastata. Tõeline kõrgem haridus jäigi Naanil saamata, mis nii võimeka, sõnaosava ja hea sulejooksuga erudiidi kohta oli isegi nagu piinlik.

Lõpetanud 1946. aastal Kõrgema Parteikooli ja 1949. aastal Ühiskonnateaduste Akadeemia, sai Naan aasta hiljem kandidaadikraadi filosoofia alal ning see jäigi tema ainsaks teaduslikuks kraadiks. Ühiskonnateadustes meil tol ajal kraadiga mehi vist polnudki. Samal ajal oli ta juba kibedasti ametis kahe raamatu kirjutamisega, millest üks kandis pealkirja *Eesti kodanlike natsionalistide ideoloogia reaktsiooniline olemus*.¹²

Miks uskus Naan, et Eesti “kodanlike natsionalistide” ideoloogia toetus Eesti ajaloo võltsimisele? Tema ja teiste stalinistide arvates oli Eesti ajalugu ühe Vene impeeriumi vähemusrahva ajalugu, teisisõnu, osa tervikust. Järelikult pidi kõik see, mis oli õige terviku seisukohast, kehtima ka osa kohta.

Kuid Eesti ajalugu ei ole osa mingi teise maa ega rahva ajaloost. Kui lähtuda enamlaste eeldusest, et eestlased olid Vene impeeriumi vähemusrahvus, siis tähendas Vabadussõda, Tartu rahu kehtestamine ja Eesti omariikluse teke tõepoolest kõrvalekaldu mist ajaloo seaduspärasest arengust. Enamlased olid vastu Eesti omariiklusele, pooldades Eesti jäämist Vene riigi koosseisu. Nende põhiargumendiks oli Eesti Tööraha Kommuun,¹³ mille olemasolu ja tunnustamine Nõukogude Venemaa poolt pidi tõestama Vabadussõja kui kodusõja teesi. Kuid Eesti Tööraha Kommuun ei olnud iseseisev riik, ei olnud üldse riik. Teatavasti loodi Eestimaa Kommunistlik Partei 1920. aastal. Seniajani olid kõik Eestis tegutsenud bolševikud Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei liikmed ja allusid parteidistsipliinile. Seega allusid kõik

¹²See teos ilmus 1947. a ja koosnes kolmest ajakirjas *Eesti Bolševik varem* (1945–1946) ilmunud artiklist. 1950. aastal avaldas Naan brošüüri *Proletaarne internatsionalism ja kodanlik natsionalism*.

¹³Narvas 29. novembril 1918 välja kuulutatud ja 18. jaanuarini 1919 eksisteerinud administratiivüksus omanimetusega “nõukogude vabariik”.

“suveräänse” Eesti Tööraha Kommuuni juhid Nõukogude Venemaal valitsenud partei keskorganite korraldustele.

Vabadussõjas võitles eesti rahvas omariikluse eest. Eesti sõjavägi hõlmas 100 000 meest ehk maksimumi, mille miljoniline rahvas suudab välja panna. Tõsiasi, et Punaarmee koosseisus oli mõnetuhandene eesti punaküttide väekoondis, ei muuda asja. Kellelgi ei tule pähe nimetada nn Suurt Isamaasõda Vlassovi armee tõttu kodusõjaks.¹⁴

Kogu see arutelu näitab Naani loogika mannetust.

Oli see tõesti pime juhus, et füüsik Naan sattus ühiskonnateaduste libedale tee? Olid tal karjääriteadlaseks hakkamisel mingid erilised ambitsioonid?

Nii või teisiti, 1951. aastal valiti Gustav Naan ülimalt tagasihoidliku teaduspagasiga Eesti NSV TA akadeemikuks ja akadeemias asepresidendiks. Praegu tundub niisugune hüpe teadusparnassile peaaegu võimatu ja tegelikult oli Naan ka tol ajal sellega suur erand.

Kuid üksnes pitsatiga paber ei taga veel head haridust ega laialdasi teadmisi. Gustav Naan oli see, kes pea ainsana Nõukogude Liidus julges kõnelda tulnukatest, antimaailmadest ja muust seesugusest. Ta oli täiesti arvestatav füüsik ja astronoom, küll mitte Plancki, Bohri ega Einsteini mõõtu tegija, aga Harry Õiglase¹⁵ mõõtu teadlane küll. Et ta oli täppisteadustes endiselt võimekas, seda on kinnitanud tema Tõraverre kolleegid eesotsas Jaan Einasto¹⁶ ja Harald Keresega.¹⁷

1960. aastate lugejat nakatas Gustav Naan teooriatega anti-maailmadest ja annihilatsioonist, väites, et universumis valitseb aine ja antiaine asümmeetria. Imetletuks sai ta 1969. a *Loomingus* ilmunud esseega *Võim ja vaim*, milles nahutas ootamatu jär-

¹⁴Andrei Vlassov (1900–1946), Nõukogude Liidu sõjaväelane, andis end Teise maailmasõja ajal sakslastele vangi ja sai 1944. a septembris neilt loa luua nn Venemaa Vabastusarmee. Hukati Moskvas.

¹⁵Harry Õiglane (1927–1999), füüsik, TA Füüsika Instituudi direktor 1976–1981, mitme füüsikaõpiku autor.

¹⁶Jaan Einasto (sünd 1929), astrofüüsik, TA liige 1981. a-st.

¹⁷Harald Keres (1912–2010), füüsik, TA liige 1961. a-st.

jekindlusega bürokraatiat. Nii algas Naani hiilgeaeg. Neil aastail kutsuti teda esinema kõikvõimalikele üritustele. Naani karismale lisasid vürtsi huumorimeel ja esinemisjulgus. Üht ettekannet TPI aulas alustas ta järgmiselt (tsiteerin mälu järgi):

Kogemuse põhjal võib öelda, et Eestimaa elanikkonnast 10% on koputajad. See aula siin mahutab umbes 30 kuulajat, järelikult istub publiku seas praegu 30 koputajat ning oma väljendustes pean ma olema eriti ettevaatlik.

Kuulajate hulgas tekitas Naani jutt elevust, kuid pahandas parteiladvikut: jälle see Naan trikitab!

Kord ühel teaduskonverentsil tunnistas akadeemik, et tema suhe teadusesse on sama mis kaunitesse naistesse: tuleb minna neile võimalikult lähedale, mõtlemata seejuures tagajärgedele.

Kuid perestroikatuules hakkas tema hiilgus tuhmuma. Piisas üleliidulises parteilehes *Pravda* 23. novembril 1988 avaldatud artiklist “Nõukogude Liit — meie ühine kodu. Jalgadelt pea peale”, kui ta hetkega kukkus laineharjalt vetesügavusse, muutudes hoo- bilt rahvavaenlaseks ning üheks põlatuimaks eestlaseks.

Iseseisvasse Eestisse ei uskunud Gustav Naan üldse. Tema meelest oli selline väikeriik nagu Eesti täiesti perspektiivitu ja mõttetu. ENE peatoimetajana olid tal vajalikud arvud varnast võtta. Maailma kolmest tuhandest etnosest elavat umbes 2700 oma riigita. Kuna paljud riigid on paljurahvuselised, pole riik ühe rahvuse eksisteerimiseks sugugi ainuvõimalik vorm. Vaadake, manitses akadeemik, kuidas oskasid elada baltisakslased ja kui kõrgele nad Vene riigi hierarhiaredelil tõusid: Vene laevanduse sünnipaigast Kroonlinnast startisid ümbermaailmareisidele maade-avastajad, Saaremaalt pärit admiral Bellingshausen,¹⁸ kes linna hiilgeajal oli seal sõjakuberneriks, ning Hagudist pärit admiral

¹⁸Fabian Gottlieb von Bellingshausen (1778–1852), juhtis ümbermaailmareisi aastatel 1819–1821.

Krusenstern,¹⁹ zur Mühlen²⁰ on Võrtsjärve põhjamuda bentose läbi tuhnnud ja sealt maailma faunale uusi liikegi leidnud; siis veel too rukki Eestimaale kodustanud Sangaste mõisahärra Berg,²¹ tsaari ihuarstiks pürginud eesti soost mees Karell²² jne. Tuleb võtta eeskuju baltisakslastest, kes jõudsid Peterburis tsaarile ja riigijuhtimisele väga lähedale. Ka rängima venestamise ajal polevat kellelegi pähe tulnud neile pahaks panna, et nad oma mõisates rääkisid emakeelt, arendasid saksa kunsti ja kirjandust. Ei sunnitud neid ka õigeusku minema. Lausa imetlust väärivat, et neil õnnestus luua Balti erikord, mille kajad kaiguvad siiaaani.

Niisiis olevat kasulikum imbuda mikrofloorana suurema riigi organismi. Naani kategooriline vastuseis Eesti iseseisvumisele muutus lausa paranoiliseks ja avalikuks ning sai saatuslikuks ta edasisele karjäärile.

Enn Vetemaa kirjutab oma raamatus *Akadeemik Gustav Naani hiilgus ja viletsus* (lk 503):

Akadeemik Gustav Naan suri Tallinna Regionaalhaiglas 1994. aasta 12. jaanuaril kell 12.42. Lahangu andmeil (patoloog Hees Annus) oli surma põhjuseks *Infarctus myocardii*. Lahkunu matusteks ettevalmistajate (laibapesijad) suuliste, mittekontrollitavate andmete järgi olnud akadeemik Gustav Naan, ilmselt hool-dajate pikemaajalise puudumise tõttu halvast toitumuses ja hügieenilistest aspektist vaadatuna eriti masendavas seisundis.

Teaduste Akadeemia poolt matusteks pakutud mikrobusse oli inimitühi, sest Akadeemia oli just selleks päevaks planeerinud rahvusvahelise sümposiooni, mistõttu teadlased jäid matuselt kõrva-

¹⁹Adam Johann von Krusenstern (1770–1846), aastail 1803–1806 toimunud esimese Vene ümbermaailmareisi juht.

²⁰Max von zur Mühlen (1850–1918), ihtüoloog ja kalakasvatuse edendaja; mõrvati bolševistlike sõdurite poolt jõulude ajal Tartus oma koduaias (Jakobi 41).

²¹Krahv Friedrich Berg (1845–1938), põllumees, sordi- ja tõuaretaja ning leidur, TÜ audoktor (1929), laskis ehitada Sangaste lossi; peale Sangaste mõisa kuulus talle veel kolm mõisa praegusel Eesti alal, neli Läti alal, kolm Poolas ja kolm Soomes.

²²Philipp Karell (1806–1886), üks esimesi eesti soost arste, kes lõpetas TÜ arstiteaduskonna meditsiinidoktori kraadiga; 1849. a-st keiser Nikolai I ja hiljem keiser Aleksander II perekonna ihuarst.

le. Siiski istus bussis üks inimene peale Naani poja, kes oli Vene-
maalt isa matmiseks siia sõitnud. See teine oli akadeemik Maamägi.²³

Ei olnud mul võimalust lävida Gustav Naaniga isiklikult, kellele oleksin tahtnud küsida, kui kindlaks jäi tema veendumus eestlaste iseseisvuspüüde perspektiivituses laulva revolutsiooni päevil ja mida arvab ta baltisakslaste saatusest aastatuhande lõpul. Mulle teadaolevalt pole ta sellest kirjutanud ridagi. Isiklikult tean ja olen ka kohanud baltisakslaste järeltulijaid, kes vene kultuuriruumis lahustununa on kaotanud oma senise identiteedi ja emakeele ega viljele juba ammu enam saksa kultuuri.

Inimese identiteet uues kultuuriruumis on omaette lai teema. Valitseb aga üldine arusaam, et see kestab kuni kolm inimpõlve, mitte kauem.

*

Gustav Naani vastandiks oli sirge seljaga ja särav ning juba üle Nõukogude Liidu mainekas mehaanikateadlane Nikolai Alumäe, kes oskas näha teistest hoopis kaugemale ja seda mitte ainult oma erialal.

Alumäe tööraamat oli nõnda kirev ja rohkete sissekannetega, et siinkohal piirdugem vaid kõige olulisemaga. Ta oli 1933. aastal lõpetanud Tallinna Tehnikumi ja 1941. aastal TPI. Sõja ajal, aastail 1941–1945 oli ta olnud Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu teaduslik stipendiaat Nõukogude tagalas. 1945. aastal kaitses ta tehnikakandidaadi väitekirja koorikkonstruktsioonide²⁴ teooria alal. Õppinud aastatel 1948–1950 doktorantuuris NSV Liidu TA Mehaanika Instituudis, kaitses ta 1951. aastal doktoriväitekirja koorikute teooria alal.

Alumäe on oluliselt mõjutanud Eesti teaduslugu nii oma uurimistööga kui ka teadusjuhina. Eesti TA korrespondentliikmeks valiti ta 1954. a ehitusmehaanika alal (1961. aastast tegevliige

²³Viktor Maamägi (1917–2005), ajaloolane, TA liige a-st 1961.

²⁴Mehaanikas nimetatakse koorikuks keha, mille üks mõõde (paksus) on kahest ülejäänust oluliselt väiksem.

ehk akadeemik²⁵) ja 1965. aastal sai ta professorikutse. Aastatel 1960–1969 oli Alumäe küberneetikainstituudi direktor ja 1964–1977 TA asepresident.

*

Minu esimene vestlus tulevase juhendaja Uno Niguliga oli lühike. Tema teadustöö maht näis paisuvat nagu pärmitainas ning tal oli ülesandeid varnast võtta. Hakatuseks tuli mul ära lahendada üks 8. järku lineaarne algebraline võrrandisüsteem. Selle maatriksi viimine diagonaalkujule oli lihtne ja põhitööks jäi mahukas turu-arvutus. Felixit²⁶ ei olnud selle tegemiseks siiski vaja vändata, sest küberneetika instituudis olid juba olemas ajakohased elekt-riaritmomeetrid²⁷ Rheinmetall. Need olid saadud reparatsioonina Saksamaalt ja tüütut vöntamist asendas neil lihtne klahvivajutus, üks iga aritmeetilise tehte tarvis. Minu arvutused Nigulit vist rahuldasi ning ta sattus kergesse jutuhoogu.

“Ärge arvake, et me teid ekspluateerida püüame. Ei, sugugi mitte! Tahame teile anda mitmekülgseid teadmisi. Mida te teate näiteks sadulpunktimeetodist?”²⁸

“Mitte midagi.”

“Kas tõesti! Võtke siis Vakmani raamat elektroonikast.²⁹ Selle esimeses peatükis kirjeldatakse ilusti seda meetodit.” Mono-graafia oli venekeelne ja Niguli isiklik. Muidugi oli see mõeldud elektroonikutele, mistõttu esimese peatüki matemaatilises aparatuuris oli vähem rangust ja rohkem lihtsustusi. Kuid kauaks mul sadulpunkte uurida ei lastud, sest Nigul, kel käed-jalad alailma tööd täis, usaldas nüüd mulle uurimistöö võrgumeetodi kasuta-

²⁵ Korrespondent- ja tegevliikmete eristamine lõpetati 1989. a.

²⁶ NSV Liidus kasutusel olnud mehaaniline vändaga arvutusmasin.

²⁷ Aritmomeeter (kreeka sõnast *arithmos* ‘arv’) — endisaegne lau-arvuti nelja aritmeetilise tehte sooritamiseks.

²⁸ Sadulpunkt on maatriksi element, mis on oma reas väikseim ja oma veerus suurim.

²⁹ Jutt käib David Vakmani teosest *Асимптотические методы в линейной радиотехнике* (Asümptootilised meetodid lineaarses raadiotehnikas; Moskva, 1962).

mise kohta ühes deformatsioonilainete levimise ülesandes. Paika tuli panna selle numbrilise meetodi algoritm. Kuid midagi kaelamurdvat polnud selleski töös.

Aeg-ajalt külastasid ruumi piigad Aino Männil³⁰ ja Maret Peterson,³¹ kummalgi käes süsimusta värvi kaustik. Neil oli alati asja Niguli juurde. Üldiselt töötas Uno väga intensiivselt, kuid oma tööalases suhtluses oli üsnagi seltskondlik. Peagi taipasin, et need noored naised töötavad programmeerijatena ning kursee-rivad Uno ja uue kompuutri Minsk-22 vahet. Vedasid nad üht ja sama koormat, kuid oma loomult ja välimuselt olid erinevad. Aino tumedad lokid olid valatud korralikku soengusse, mis muutis ta armsa näo ümaramaks. Maretist oli ta pisut vanem ning natuurilt toimekam. Maret, kelle pikad ruuged juuksed langesid õlgadele, oli hingelt õrnem ja lapselikum, tema pilk alati asjalik — ja tundus, et see kolmekümnendates eluaastates naine ei naerata vist kunagi.

Töö instituudis algas kell üheksa, kuid selleks ajaks oli Nigul peaaegu alati juba oma tavapärase tööhoos. Vaid teisipäeva hommikuti haigutas tool vasakul tühjalt mulle vastu. Nagu selgus, luges ta polütehnilises instituudis tulevastele ehitajatele mingit erikursust.

Hommikuti keskendus Uno deformeeruva keha probleemidele. Vahetevahel tõusis ta oma kohalt, tegi mõned reipad edasitagasi sammud ja istus taas maha või ümises tuntud katket Figaro aariast “Kui kesk võitluse tormi sa seisad, meelest meeldivad õrnused heidad”, lauldes seda populaarset meloodiat alati ühes ja samas kohas ühtmoodi valesti. Peale täiskirjutatud paberrilehtede lebas Uno ees laual ootevalmis rodu pastapliiatseid ning kaugemal, vasaku käe ulatuses virn puhast kirjapaberit formaadis A4. Kogu sellesse ansamblisse kuulus möödapääsmatult ka mõni väärtuslikum raamat, mis oli sama loomulik nagu püss ja-

³⁰Aino Männil (1926–2012), matemaatik-programmeerija küberneetika instituudis, samuti töötas TPI ehitusmehaanika kateedris.

³¹Maret Peterson (sünd 1936?), matemaatik-programmeerija küberneetika instituudis; lõpetanud TÜ matemaatika-informaatikateaduskonna (1960).

himehe käes. Üleüldse püüdis Uno järgida läänelikku härrasmehelelikku elustiili: töötada usinalt, teha sporti, riietuda elegantselt ning nooremate naistega kergelt flirtida. Aino ja Maretiga oli Uno ülimalt galantne ning nende lahkuma hakates kargas alati kärmelt riidekapi juurde, aitamaks kummalegi mantlit selga.

Leo Ainola ei olnud oma töös nii vabameelne kui Uno, kuid ometi ei jäänud ka tema tööpäeva pikkus kaheksast tunnist lähemaks. Alumäel polnud kombeks oma alluvate järel nuhkida. Tema jälgis eelkõige igaihe tööpanust. Kord olevat ta pahvatanud, et mis kasu on õigel ajal tööle jõudmisest, kui töölaua taga võib haigutada, aknast välja vahtida, värskeid ajalehti lugeda või iga paari tunni tagant uue tassi kohvi järele minna. Ja kuidas sa kontrollid teenekaid kolleege, kes vajaduse korral ilmuvad kohale isegi laupäeval, et teadust teha?

Alumäe oli hästi kursis maailma tippteadlaste saavutustega. Juhile nii vajalikku “tarkvara” omandas ta Teaduste Akadeemia ja küberneetika instituudi raamatukogus. Töö raamatukogus oli talle omane kuni elu lõpuni ja teda võiski leida pigem instituudi raamatukogust kui oma töökabinetist.

Mõnikord sisenes alluvate tööruumi Nikolai Alumäe ise. Vahel oli ta heatujuliselt lobisemishimuline; seda juhtus temaga ikka. “Kas me täna kargama ka läheme?” küsis ta kord Unolt. Kuid tõsisemas meeleolus Uno oli viisakalt vaoshoitud. Jutu kontekstist selgus peagi, et “kargamine” tähendab tennisemängu. See oli tol ajal nii popp tegevus, et peeti maha isegi igasügisene akadeemiasisene turniir. Uno tõrkumise põhjus tuli kohe ka ilmsiks, sest täna olevat tal “väikene tähtpäev”.

“Ah nii!” kostis akadeemik. “Nojah, 34 aastat pole teadlasele ju mingi vanus, vaid just parim iga loometööks. Aga riigi presidendiks oled sa, Uno, veel noor! Ah et Kennedy. . . No tead, tema oma 42 aastaga on vist presidentide seas üldse noorim, nii et ses suhtes täielik erand.”

Ta istus vabale toolile ja jätkas: “Minu viiuldajast vend on rõhutanud, et esmalt tuleb inimesel füüsiline küpsus ja alles seejärel

loominguline. Näe, Leonhard Euler³² elas 76-aastaseks ning jõudis kirjutada umbes 700 tööd. Oma viimast artiklit vormistades ei osanud ta aimatagi, et see kuulub aerodünaamikasse, sest tollal polnud säärast sõna veel olemaski. Vana mees 18. sajandist oli heitnud pilgu 20. sajandisse!”

Ruumis viibijad teadsid, et Alumäe “viuldajast vend” Vladimir,³³ tuntud interpret ja Eesti muusikaelu edendaja, oli tollal Tallinna Konservatooriumi rektor.

Juba olin kohanud üht turske kerega mustaverd noormeest. Korpulentsusest hoolimata mõjus ta mehelikult sümpaatsena. Ruumi sisenedes tõttas ta sageli Ainola juurde, laotas mõned täiskirjutatud paberilehed Leo nina ette ja mõttetalgud algasid. Vahel oskas ta ka Unot vaidlema provotseerida, sest uudishimuliku ja ärksa teadusmehena võttis Uno üsna hõlpsasti tuld. Pealegi meeldis Unole teadusteemadel huviliste ees esineda, sest mis on teater ilma publikuta! Õige varsti teadsin, et too pisut ülekaaluline sell — Naum Veksler³⁴ — oli tulnud Tallinnasse Kiievisst ja on nüüd Alumäe aspirant. Kandidaativäitekirja kaitses ta hiljem siiski hoopis Niguli juhendamisel. Naumi jutt oli venekeelne, kuid ta viibis alati ka eestikeelsetel mehaanikaseminaridel. Eesti keelt näis ta taipavat, kuid vastas küsimustele või sekkus aruteludesse alati vene keeles. Sellise isepäisuse säilitas ta kogu Tallinnas oleku ajaks.

Seekordne kohtumine Leoga jäi tal tehnilistel põhjustel katki. Nimelt levis lõuna paiku üle instituudi kumu, et lift, milles viibib ka Leo Ainola, on kahe korruse vahele kinni jäänud. Kui tunnike hiljem viga kõrvaldati, olnud liftist välja roninud mehaanikateadlase esimesteks sõnadeks, et enam ta liftiga ei sõida. Oma töölaua taha minekuks polnud tal tuju ja ta tõttas raamatukokku. Uno,

³²Leonhard Euler (1707–1783), mitmekülgne Šveitsi teadlane, eeskätt matemaatik ja füüsik, arvatavalt viljakaim matemaatik ajaloos; veetis suure osa oma elust Peterburis ja Berliinis.

³³Eluaastad 1917–1979.

³⁴Naum Veksler (sünd 1937) lõpetas TPI 1961, töötas küberneetika instituudis 1963–1986, sai 1984 matemaatika-füüsikadoktoriks; hiljem töötas muu hulgas Prantsusmaal Lille’is.

keda Leo altminek näis vähe puudutavat, tõstis silmad oma valemilt. Samal ajal TPIst saabunud Andres Lahe³⁵ kasutas juhust Uno Niguli jutule pääsemiseks.

“Milleks siin tensorid?”³⁶ urises Uno rahulolematult. “Väline efekt jäägu rätsepatele ja modellidele, matemaatikas valitsegu rangus ja selgus!” Ning seejärel: “Ah et professor Vorovitš³⁷ Doni-äärses Rostovis kirjutab tensorites. Kirjutab küll, aga kus on tulemused? Kõik, kes puhuvad sarve, pole veel kütid! Eks välise sarmiga eputa ikka need, kes ise midagi korralikku ei oska välja mõelda. Tensorid on omal kohal pideva keskkonna mehaanikas. Ja mis funktsioon see on?”

Andres jätkas oma sissesõidetud kursil, seletades midagi püüdlikult, kuid õige varsti lõikas Uno talle mitteomasel viisil tal sõnad suust: “Mittelineaarsuse jätame esialgu mängust välja. Ja edasi?” Püüdlik teadur avas kõik lüüsid, et ta jutuvool Unot ikka rohkem veenaks. Uno jäi korraks mõttesse.

“Nüüd ajate mulle küll kägu!” Ta kohendas kärsitult lipsusõlme. “Tehke see küsimus endale lõplikult selgeks!”

Praegune TTÜ emeriitprofessor Andres Lahe osutus uskumatuks visaks ja sitkeks edasipürgijaks, kes mulle teadaolevalt oli mingil ajal isegi Leningradi ülikooli kaugõppetudeng, et end matemaatikas veelgi enam harida. Kord, kui viibisin TTÜ peahoones, kutsus Andres mu oma kabinetti, et demonstreerida mulle arvutil iseenda loodud algoritme ja programme ehitusmehaanikaülesannete lahendamiseks. Tööhulk, mis sellele kuluma oli pidanud, oli muljet avaldav.

Aga Uno juurde tagasi tulles — tal näis olevat kiire. Ta palus mul võrgumeetodi algoritm kiiremini paika panna, sest läheneval üleliidulisel mehaanikasümposiumil kavatses ta ettekandesse

³⁵ Andres Lahe (snd 1938), lõpetas TPI tööstus- ja tsiviilehituse insenerina (1964), praegu Tallinna Tehnikaülikooli mehaanikainstituudi emeriitprofessor.

³⁶ Tensor on n -mõõtmeline maatriks ehk skalaaride, vektorite ja maatriksite üldistus suurematesse mõõtmetesse.

³⁷ Jossif Vorovitš (1920–2001), Vene mehaanikateadlane, Venemaa Teaduste Akadeemia liige.

võtta ka oma uusimad uurimistulemused. Mõni päev hiljem sain Alumäelt “väikese arvutustöö”, nagu ta ise mainis. Enne sümpoosioni olevat asi kiireloomuline, ja ma orienteerusin kohe ümber akadeemiku tööpõllule.

Hiljem säilitas Uno Nigul oma välise väarikuse, küsides vaid: “Palju ta teile seda tööd kaela määris?”

Kui paar päeva hiljem sain akadeemikult ühe joonise “suurendamistöö” paksemale paberilehele, läks Uno nagu pilve ja ta kaotas meelerahu.

“Mis temal viga!” torises ta vaikselt. “Tal on koht hotelli-toas juba broneeritud ja muudestki formaalsustest on ta vaba.” Seda tundis Alumäe ka ise, kui ühel seminaril heatujuliselt heietas: “Mis on teaduslik töö? See on isikliku uudishimu rahuldamine riigi kulul. Ja teaduslik konverents on soodne reisimisvõimalus samuti riigi kulul.” Pärast hetkelist pausi ta ilme aga tõsines: “Kuid üks väärt idee võib kaaluda rohkem kui kõikide inimeste, loomade ja masinate töö terve sajandi vältel kokku!”

Siinkohal on paslik tsiteerida (mälu järgi) üht ameeriklaste tarkust Nõukogude partei- ja riigitegelase Nikolai Smeljakovi³⁸ raamatust *Asjalik Ameerika*: “Kui mul ja sul on üks õun ja me need vahetame, jääb meile mõlemale ikka üks õun. Kui me kumbki vahetame aga ühe hea idee, saab meil mõlemal olema kaks head ideed.” See 1960. aastatel ilmunud raamat,³⁹ milles teatud külgi USA elust isegi kiideti, oli omamoodi ime ja näitab, et mõned reeglid nn sulaaajal tõepoolest ajutiselt lõdvenesid.

Kuidas oli noor Alumäe leidnud teeotsa, mis hiljem viis ta visa töö tulemusena akadeemikute väarikasse seltskonda? Omaaegne TPI õppejõud August Komendant (1906–1992) olevat loonud algajale tudengile Nikolaile koorikute teooriast müstilise pildi, mida selle valdkonna keerukuse tõttu mõistvat vaid paar inimest maailmas. See olevat olnud nagu mõrvoja, kelle südametsoone võitmine tundus väge täis noorukile eriti ahvatlev. Ja nii too valik Alumäel

³⁸Nikolai Smeljakov (1911–1995), aastail 1956–1957 NSVLi masinahitusminister, 1959–1987 väliskaubandusministri asetäitja.

³⁹Esmatrükk 1967, eesti keeles 1971 Leo Laksi tõlkes kirjastuselt Eesti Raamat.

sündiski. Lihtsalt jutupaunik polnud August Komendant sugugi. Enne Teist maailmasõda ei jõudnud ta kodumaal just palju korda saata — Kadrioru staadioni varikatuse ja Suure Munamäe vaadetorni arvutused ning võib-olla veel midagi. Kuid 1944. aastal Nõukogude võimu eest pagenud Komendanti ehitised USAs ja mujal maailmas, nii mõnigi neist koostöös teise Eestist pärit arhitekti Louis Kahniga (1901–1974), on saanud maailma ehituskunsti pärliteks.

Orgkomitee liige teaduskonverentsil oli muidugi prominentne isik, keda ümbritses eriline aura. Toona kuulsin, et komiteesse kuuluva Alumäe ülesandeks oli ühe alasektsooni juhatamine ning esinemine pooletunnise ülevaateettekandega, samal ajal kui Nigulile ja Ainolale oli kummalegi jäetud “ainult” kuni veerandtunnine etteaste. Teistele tallinlastest osalejatele, Vekslerile nende hulgas, pidi osaks saama vaid kuulamisrõõm.

Joonis õnnestus mul hästi ning Alumäe näis rahul olevat. Kuid rulli keeratult ei mahtunud plakat portfelli kuidagi.

“Tooge ta mulle koju!”

Alumäe nimetas oma Peeter Süda tänava korteri aadressi, kuid mõtles kohe ümber: “Aga veel parem, kui oleksite koos sellega enne ärasõitu Balti jaamas.”

Nii jäigi.

Enne Tallinna-Moskva rongi väljumist olin koos rullikeeratud joonisega aegsasti kohal. Vagunisaatja hakkas reisijaid ükshaaval vagunisse laskma, kuid Alumäest polnud kippu ega kõppu. Oli see ikka õige vagun? Vaguninumbri järgi mu kokkumurtud paberil näis kõik klappivat, kuid keda polnud, see oli Alumäe. Oli see üldse õige rong? Hakkasin närveerima. Kui akadeemik jõuab konverentsile vajaliku jooniseta, on pahandust kui palju. Minutid läksid. Pidev ootus ja teadmatus väsitaski ja hirmutasid. Aga teha polnud muud, kui rahutult edasi-tagasi kõmpida, näha rongile tõttavaid inimesi ning heita ärevaid pilke jaamahoone suunas, kust Alumäe pidi välja ilmuma. Sündmuste edasist käiku ma juba aimasin. Kohe teatatakse valjuhääldist eesti ja vene keeles, et kiirrong Tallinn-Moskva väljub viie minuti pärast ja saatjatel palutakse vagunist lahkuda. Olin meeleheitel. Ja siis, oh imet, astus

mõõdukal sammul vaguni poole pikemat kasvu mees, käes vaid kõhnuke portfelli. See oli Alumäe, vana rahu ise.

“Mis juhtus?” küsis ta mu õnnetut nägu nähes.

“Ootasid teid pool tundi, kartsin, et te ei tulegi või on tegu mingi eksitusega.”

“Vaene mees!” imestas akadeemik. “Mina ei tule kunagi jaa-ma nii vara!” Küllap oli ta täpseks kohalejõudmiseks tellinud oma ametiauto või takso.

Ta surus mul kätt, võttis jooniserulli, vaatas mulle silma ja naeratas:

“Nägemiseni!”

(Järgneb)

KADRI TOOM. Taimolendid (2023; tsüanotüüpia, kõrgtrükk, siiditrükk)

“KODUKAUNISTAMISE ALAL ON TARTUS VEEL PALJU TEHA”

*Aleksander Tõnisson,
Tartu linnapea 1934–1939*

ALEKSANDER TÕNISSON

Aleksander Tõnisson sündis 17. (vkj 5.) aprillil 1875. aastal Peedu talus Pöörakülas tollase haldusjaotuse järgi Härjanurme vallas Kursi kihelkonnas Tartumaal.

Tema isa Jaan (Ivan) Tõnisson (1836 Roosa talu Vastemõisa vallas Suure-Jaani kihelkonnas Viljandimaal – 1896) oli Puurmani mõisa väljavaht; ema Triin(u) (Tatjana) Tõnisson (snd Sei; 1840 Ülejõe talu Pöörakülas Härjanurme vallas – 1921) talutütar. Vanemad on maetud Saduküla õigeusu kalmistule.

Aleksander Tõnisson õppis Saduküla apostliku õigeusu kihelkonnakoolis 1884–1888 ja Eesti Aleksandri Linnakoolis Põltsamaa lähedal Kaarlimõisas 1888–1893. Teismelisena oli ta Saduküla mõisas härjapoiss ja künnimees, seejärel kantseleiametnik ja tõlk Tartu linna kohtupristavi (-täituri) juures.

Astus 1896. aastal vabatahtlikult sõjaväkke, teenis esmalt 26. jalaväediviisi 104. Ustjugi jalaväepolgus (mis asus sel ajal Poolas Augus-

Üksikasjalikult Tartu linnavalitsuse tegevusest aastatel 1934–1938 vt kogumikest *Tartu III–VI* (Tartu: Tartu Linna Statistikabüroo, 1936–1939), galerii.kirmus.ee/grafogrupp.php?id=6 või digar.ee, kus leidub ka fotosid Tartu heakorra eest hoolitsemise kohta; samuti ülevaateartiklit Heivi Pullerits, “Tartu linnapea-na”. — Leo Tõnisson, Leho Lõhmus (koost.). *Unustamatu. Kindral Aleksander Tõnisson: Artikleid ja mälestusi*. Tallinn: SE & JS, 2004, lk 137–148. Siinse valimiku on koostanud Mart Orav. Artikleis on parandatud vaid ilmsed trükivead.

tówis), kus järgmisel aastal lõpetas õpperoodu. Sealt viidi ta üle sama diviisi 101. Permi jalaväepolku Grodnosse, kus teenis kolm kuud esmalt ihukaitsekompaniis (aukompaniis), mille ülesandeks oli valmistada kaitsma Vene keisrit 1897. a sügisel Białystoki manöövriks. 1897. aasta augustis komandeeriti ta Vilniuse (Vilno) junkrukooli, mille lõpetas 1899. aastal; portupeejunkur 1898 ja alamlipnik 1899.

Et kodumaale võimalikult lähedale teenima jääda, valis Tõnisson teenistuskohaks 29. jalaväediviisi 113. Staraja Russa jalaväepolgu Liibavis, kus oli 1900. aastal nooremohvitserina rooduülema abi, siis pataljoni adjutant, laatsareti ja leivatehase juhataja, 1904. a määrati ta polgukohtu asjaajajaks ja mobilisatsioonijaoskonna ülemaks; leitnant (porutšik) 1904.

Vene-Jaapani sõja ajal 1904–1905 teenis ta Mandžuurias sõjategevuse piirkonnas 1. kütüpolgus, kus oli laskuroodu ja seejärel tööroodu ülem 1905–1906, otsesest sõjategevusest osa ei võtnud. Seejärel naasis ta 113. jalaväepolku, kust komandeeriti jalaväe allohvitseride õppepataljoni Riiga, kus teenis nooremohvitserina 1906–1909, pärast seda oli 113. polgu õppekomando ülemaks ja roodukomandöriks Liibavis 1909–1914; polgu aukohtu liige a-st 1909; alamkapten 1907, kapten 1914.

Esimese maailmasõja algusest peale võttis Aleksander Tõnisson 113. polgu koosseisus osa paljudest lahingutest Saksa vägede vastu Poolas, Leedus ja Ida-Preisimaal kuni 1917. a maini. Oli polgus rooduülem, pataljoniülem ja 1917. a algul polguülema abi. Enda sõnul saanud ta sõja ajal kaks korda haavata, kuid seda ei ole mainitud säilinud teenistuskirjades; alampolkovnik 1915, polkovnik 1916.

1917. aasta kevadel tegi eesti rahvusväeosade formeerimise peakomitee Petrogradis talle ülesandeks sõita Tallinna ning formeerida Eesti rahvuslike piiride ja vara kaitseks võõra vägivalda vastu esimehe eestlastest koosnev väeosa — 1. eesti polk, mille ülemaks ta määruks määrati; samast ajast oli Tõnisson ka Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee liige ning võttis polgu esindajana 1917. a juulis osa esimesest eesti rahvuskongressist Tallinnas. Polgu formeerimise viis ta lõpule septembris Rakveres; seejärel saadeti polk Riia rindele Volmari juurde. Üsna kohe sai polk aga käsu dislotseeruda Haapsalu juurde, et seda linna ja üldse Eesti läänerrannikut sakslaste eest kaitsta; määrati ühtlasi Haapsalu kaitsegrupi ülemaks korraldusega juhtida selles piirkonnas ka kõiki Vene vägesid. Peagi sai tema ülesandeks ka koos teistega kaitsta Haapsalu ja Läänemaad saartelt põgenenud ja lagunenud Vene vägede hävitustöö eest. Novembris ei nõustunud ta tunnistama enamlaste võimu ega andnud nende Tallinnast saadetud esindajaile Haapsalus võimu üle,

vaid vangistas nad. Oli 1. polgu ülem kuni 1917. aasta detsembrini, mil ta seoses 1. eesti rahvusdiviisi loomisega määrati brigaadiülemaks.

Kui Tõnisson oli Tartus kokku saamas eesti tagavarapataljoni ülema Jaak Rosenbaumiga, vahistasid enamlased ta ööl vastu 21. novembrist (vkj) 1917 kui nende võimu kindla vastase. Tõnissoni peeti alul kinni Tartus, siis viidi ta Tallinna ning vabastati detsembris Tallinna vannutatud advokaatide ja 1. polgu komitee eestkostel ja simuleeritud vajadusega minna Greiffenhageni kliinikusse ravile. Pärast kliinikust vabanemist jäi Tõnisson Tallinnasse puhkusele, kuni enamlased ta taas 29. jaanuaril (vkj) 1918 vangistasid kui kommunistliku riigikorra vastase. Oli paar nädalat Lasnamäe vanglas, siis saadeti Krestõ vanglasse Petrogradis, kus kommunistlik tribunal ta riigivõimule vastuhakkamise eest surma mõistis. Pääses siiski juhuse läbi otsuse täideviimisest ning vabastati pärast Bresti rahulepingu sõlmimist. Seejärel naasis ta kodumaale, jõudes olla Saksa okupatsiooni all veel mõni kuu endises brigaadiülema ametis; Eesti Ajutise Valitsuse poolt ülendati märtsis kindralmajoriks.

Reservis pärast 1918. aasta aprilli, mil Saksa okupatsiooniväed eesti rahvusväeosad laiali saatsid. Nüüd varjas ta end juba Saksa võimude vangistuse eest kodumaal ja põgenes siis Soome, kus väidetavalt sai peavarju Hella Wuolijoe juures. Naasis Eestisse novembris, misjärel Eesti Ajutine Valitsus määras ta moodustatava 1. diviisi ülemaks (see vastutas rindelõigu eest Soome lahe ja Peipsi järve vahel); ühtlasi oli 1918. a detsembrist Narva rinde (Põhjarinde) ja sama kuu lõpust Viiru rinde ülem. 1919. aasta novembrist tuli tal olla aktiivselt tegev ka Loodearmee desarmeerimisel, majutamisel ja toitlustamisel ning selle väeosaga kaasnenud kõhutüüfuse epideemia vastu võitlemisel.

Tõnisson oli vormiliselt sõjaministriks Ado Birgi ülilühikeseks jäänud valitsuses 28.–30. juulini 1920, seejärel aga samas ametis Jaan Tõnissoni teises valitsuses 30. VII (võttis ameti üle 4. VIII) – 26. X 1920 (andis üle 27. X).

1. diviisi ülema ametikohalt määrati ta 1. juulil 1921 3. diviisi ülemaks, mille staap asus Pärnus. Temale allusid 6. jalaväerügement Pärnus, Sakala partisanide üksikpataljon (Sakala jalaväerügement) ja 3. suurtükiväerügement (5. ja 6. suurtükiväegrupp) Viljandis. Ühtlasi oli ta vabariigi valitsuse otsusega 1922. aasta märtsist sõjanõukogu liige. 18. detsembril 1922 on sõjaminister Jaan Soots võtnud temalt allkirja “Sõjamehe truuduse töötusele”:

Mina töotan ustavaks jääda Eesti demokraatlikule vabariigile ja tema seaduslikule valitsusele, kaitsta Eesti vabariiki vaenlaste vas-

tu kõige oma mõistuse ja jõuga, igal ajal valmis olles lahingutes langenud kangelaste eeskujul riigi kasuks oma elu ohverdama, kindlasti pidada sõjaväe tistsipliini ja tõrkumata ning täpisealt täita kõiki oma kohuseid, meeles pidades, et vastasel korral seadus mind raskesti karistab.

1924. aasta 1. detsembri järel tuli tal ülemjuhataja Johan Laidoneri käsul likvideerida Pärnus kommunistide tegevus, et see ei korduks, ning anda süüdlased sõjakohtu alla. Neid ülesandeid asus ta täitma 2. detsembril Tallinnast Pärnusse jõudes, mil Pärnus oli vastuhakk juba maha surutud, osa selle tegelasi kinni võetud ja uurimise all.

1928. aasta oktoobri algusest oli Tõnisson taas 1. diviisi ülem (staabi asukoht Narvas ja 1932. aastast Rakveres), sest ei soovinud olla diviisi ülemaks n-ö tagalas, ja jäi sellesse ametisse kuni 1933. aasta septembrini. Talle allusid 1. jalaväerügement Narvas, 4. üksikpataljon Jõhvis, 5. üksikjalaväepataljon Rakveres, 1. suurtükiväegrupp Narvas ja 2. suurtükiväegrupp Rakveres, 1. soomusrongirügement Tapal jt üksused. 1932. a mais avati tema eestvõttel Keldrimäe kõrgendikul Narvas Vabadustammik nii lahingupaiga tähistamiseks kui ka oma sõjaliste rajatistega kaitseotstarbelisel eesmärgil. Oli Virumaa laulupeo üks organiseerijaid 1931. aastal.

Vahepeal oli Tõnisson Riigikogu otsusega kaitseminister Konstantin Pätsi neljandas valitsuses 1. XI (võttis ameti vastu 7. XI) 1932 – 18. V 1933.

Pärast jätkunud teenimist 1. diviisi ülemana vabastas Jaan Tõnissoni neljas valitsus ta 13. septembril 1933 ametist. Enda sõnul ülekohtuse vabastamise üheks põhjuseks on Aleksander Tõnisson toonud Jaan Tõnissoni poolt talle öeldut, et selleks olid 1933. aastal tema edastatud informatsioonid meeleolude kohta, mis olid valitsuse korraldusi arvustavad, oodatud Tõnissoni valitsuse lahkumist jne, ning seetõttu tuli soovimatu info laekumine lõpetada ja valitsusel rahulikult töötada lasta. Aleksander Tõnisson määrati 1933. a septembris sõjanõukogu alaliseks liikmeks ning seejärel 1934. aasta märtsis kaitseministeeriumi nõukogu alaliseks liikmeks, millises ametis ta oli 1. maini 1934.

12. märtsil 1934. aastal kirjutas Tõnisson kaitseminister Paul Lillele:

Kannan ette, et mina kusagil poliitilisi sihte taotlevas ühingus või muus säärases koondises liige ei ole ega võta osa ega saa võtma osa nende tegevusest, samuti ei saa võtma osa mingisugustest poliitilistest miitingutest, — koosolekutest, — kihutustööst

või — meelevaldustest kuni seisan tegelikus kaitseväeteenistuses. Käesoleva ajani mina ei ole annud kellelegi ka nõusolekut enda valimiseks Riigikogusse ega omavalitsuse esinduskogusse.

Enda kohta on ta 1930. aastal kinnitanud: “Ilmavaadetelt parempoolne.”

*

1. mail 1934 vabastati Tõnisson riigivanem Konstantin Pätsi käskkirjaga tegelikust kaitseväeteenistusest vanaduse tõttu ning nimetati Tartu linnapeaks; ametisse asus ta päev hiljem. Linnavalitsus koosnes sellest ajast peale neljast liikmest: linnapea Tõnisson, abilinnapea endine linnapea Karl Luik, liikmed Robert Sinka ja insener Julius Rosenfeld (Roo). Linnavolikogu otsusega oli linnapea ülesandeks linnavalitsuse tegevuse üldine juhtimine; kuni 1938. aastani olid ta otsealluvuses rahandusosakond (senine arve- ja maksuosakond ning linna-kassa), linnakantselei, statistikabüroo, perekonnaseisuamet, linnaarhiiv ja tuletõrje; ühtlasi oli ta eelarvekomisjoni, planeerimiskomisjoni ja kinnisvarade hindamiskomisjoni esimees. Tartu linnapeaks jäi Tõnisson viieks ja pooleks aastaks.

11. detsembril 1939 määrati kuueks aastaks Tartu linnapeaks Robert Sinka ja Tallinna ülemlinnapeaks Aleksander Tõnisson; ameti võttis ta üle 21. detsembril. Tallinna linnavalitsusse määras volikogu 15. jaanuaril 1940 linnapeaks ning rahandus- ja majandusosakonna juhatajaks Anton Uessoni, ehitusosakonna juhatajaks Jaan Konno, haridusosakonna juhatajaks Jakob Kentsi, ettevõtete osakonna juhatajaks Viktor Udammi, sotsiaal- ja tervishoiuosakonna juhatajaks Emil Tehve ning revisjonikomisjoni esimeheks Jaan Masingu. Paar päeva pärast Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist 1939. aasta augustis käis Tõnisson Riias kohtumas Läti kõrgemate sõjaväelastega, et uurida ja vahendada poliitilist ja sõjalist infot, ta oli ka vastu 28. septembril 1938 Eesti Vabariigi ja NSVLi vahel sõlmitud vastastikuse abistamise paktile ehk nn baaside lepingule. 1940. aasta juunis aitas ta Tallinnas korraldada Balti nädalat.

Pärast Eesti okupeerimist Nõukogude Liidu poolt 1940. a juunis lahkus Tõnisson Tallinnast oma tallu Edisele, kust juuli alul telegrammi teel palus end Tallinna ülemlinnapea ametist vabastada, sest koht kuulus niikuinii ka kaotamisele. 27. juulil vabastati ta omal soovil ametist, sellele otsusele on alla kirjutanud Johannes Vares peaministrina vabariigi presidendi ülesannetes, hiljutine peresõber Hans Kruus kui peaministri asetäitja ja Maksim Unt siseministrina. Raua tänava korterist kolis pere elama Nõmmele Kurni tänav 29-1 Tõnissoni kälimehe kolo-

nelleitnant Karl Ainsoni vast valminud majja, kuhu abikaasa ja lapsed jäid kuni juuniküüditamiseni. Septembris esitas Tõnisson avalduse pensioni saamiseks. Alles 28. juunil 1941 vaatas Tallinna sotsiaalkindlustuse osakonna juures tegutsenud pensionimääramise komisjon ta taotluse läbi, kuid teenistust Eesti sõjaväes, Vene sõjaväes ega Eesti sõjaväes kindralina ei arvatud tööstaaži hulka, mida tal selle järgi siis ei olnudki ning seega ka mitte õigust pensioni saada. See otsus tehti samal päeval, mil sõjatribunal Tõnissoni surma mõistis.

*

1940. aasta lõpukuudel liikusid aga nn julgeolekuorganeis Tallinnas asjad tema puhul omasoodu. Paari ülekuulatu “tunnistuste” jm alusel on 3. detsembril sõnastatud Aleksander Tõnissoni arreteerimise ja läbiotsimise määrus. Vene NFSV kriminaalkodeksi paragrahv 58 p 4 alusel tuli ta arreteerida, korteris läbiotsimine korraldada ja isiklik vara arestida. 11. detsembril koostatud vangistamis- ja läbiotsimisorder rakendati ellu 19. detsembril, mil Tõnisson Edisel kinni võeti ja seal läbiotsimine korraldati. Järgmisel päeval paigutati ta Tallinna vanglasse nr 1 ehk Patareisse. 20. detsembril on otsitud läbi sugulase korter Tallinnas Palli tn 5-1, kust konfiskeeriti sinna varjule viidud kohver väärismetallist lauanõude ja -riistadega ning ka ühe ordeniga. Päev hiljem on pitseeritud toad Kurni tn 29-1 ja 25. detsembril korraldatud seal abikaasa ja poeg Aleksandri juuresolekul läbiotsimine. Tõnissonilt konfiskeeritud asjade, fotode, fokumentide jm nimekirjad täidavad palju lehekülgi.

Toimikusse jõudnud dokumentide järgi on Tõnissoni üle kuulatud 27.–28. detsembril, 28. detsembril koostatud süüdistuse esitamise määrus. Nüüd on süüdistuse aluseks VNFSV kriminaalkodeksi paragrahv 58 p 13. Seejärel on teda üle kuulatud 2. jaanuaril Tallinna vanglas, kus see määrus talle ka teatavaks tehti ehk süüdistus esitati. Toimikusse on jõudnud ülekuulamisprotokollid veel 3. ja 7. aprillist, 7. ja 19. ning viimasena 20. maist. Need on napid jäädvustused, kus süüdistatav on jätnud unustamist ettekäändeks tuues mitmeid küsitud asju ja nimesid enda teada või siis lisanud uurija esitatud süüdistusi korrigeerivaid vastuväiteid. Protokoll uurimise lõpetamise kohta on kirja pandud 20. mail ning selles on jäädud paragrahvi 58 p 13 juurde. 24. juunil tutvustati Tõnissonile süüdistuskokkuvõtet ning samal päeval pidas tribunal eelistungi.

28. juunil 1941 kell 15–15.45 toimus Tallinnas Balti sõjaväeringkonna julgeolekuvägede sõjatribunali kinnine istung. Protokoll järgi tunnistanud Tõnisson sellel end “üldiselt” süüdi, lisades väidetule oma-

poolseid seletavaid või parandavaid või eitavaid kommentaare. Süüdistusele, et ta aktiivselt võitles Punaarmee vastu, vastas ta protokollija venekeelses sõnastuses: “Jah, kui Valge-Eesti armee ohvitser võitlesin aktiivselt Punaarmee vastu.” Tema viimane sõna oli: “Palun kohtul mu karistuse määra kergendada.” VNFSV kriminaalkodeksi paragrahvide 58-13 ja 58-2 alusel mõisteti talle kõrgeim karistusmäär — mahalaskmine koos isikliku vara konfiskeerimisega. Vormiliselt oli seda otsust tribunali kaudu võimalik NSVLi Ülemkohtu Sõjakolleegiumile 72 tunni jooksul pärast otsuse koopia kättesaamist edasi kaevata; koopia sai Tõnisson kätte 28. juunil kell 23.30. Kohtuotsus viidi täide 30. juunil. Dokumenti selle kohta pole seni leitud, paigaks on pakutud kas Patarei vanglat või nimetamata paika Tallinna lähedal. Muidugi on jäänud teadmata ka tema viimne puhkepaik.

Säilinud dokumentidest nähtub, et Leo Tõnisson ja teised pereliikmed justkui teadsid 1947. aastal, et isa suri kolm aastat tagasi. Poeg Leo püüdis juba 1955. aastal tulutult kaks korda teada saada isa saatusest, kuid ei KGB ega NSVLi Justiitsministeeriumi Sõjatribunalide Valitsus ei andnud infot tribunali kõrgema karistusmäära saanute kohta. Samuti on arhiividokumetidest näha, et vähemalt 1970. aastal teadis pere, et Aleksander Tõnisson mõisteti süüdi ja hukati.

Aja muutudes on Leo Tõnisson 1988. ja 1989. aastal pöördunud ENSV prokuröri poole isa saatuse selgitamiseks. ENSV prokuratuur on 10. augustil 1989 esitanud ENSV Ülemkohtu Presiidiumile järelevalve korras protesti: kuna kuriteo koosseis puudub, tuleb tribunali otsus tühistada. 12. septembril otsustaski ülemkohtu presiidium, et 28. juuni 1941. a otsus tuleb tühistada ja kriminaalasi lõpetada, millega Aleksander Tõnisson on postuumselt rehabiliteeritud. 25. juunil vormistati esimest korda ta avalik surmatunnistus ja peagi registreeriti “erisurm” (põhjus: “Maha lastud.”) Ida-Virumaa perekonnaseisuosakonnas. Leo Tõnisson sai isa toimikut esimest korda näha 1990. aasta novembris.

*

Aleksander Tõnisson on kuulunud vähemalt järgmistesse organisatsioonidesse ja kandnud siin loetletud tiitleid: Vabariigi Ohvitseride Keskogu juhatuse esimees 1920 ja 1927–1933; kaitseväe ohvitseride I liigi atesteerimiskomisjoni liige 1923–1929 ja esimees 1929–1932; kaitseväe koosseisude vähendamise küsimuse lahendamise komisjoni esimees 1924 (siin ja edaspidi üksiku aasta puhul algusaasta); Vabadusristi annetamiseks esitatud kaitseväelastele rahalise autasu suuruse kindlaksmääramise komisjoni liige 1925; ta oli väeosade lippude valmista-

mist korraldava komisjoni liige 1927; Vabaduse Risti Vendade Ühenduse Pärnu osakonna asutaja ja esimees 1927–1928, Narva osakonna esimees 1929–1933, VRÜ keskjuhatuse liige ja abiesimees 1930–1934; kaitseväe kõrgemate ohvitseride riviväeosade erinimekirjadesse määramise erinõukogu liige 1928; väeosaülemate aukohtu eesistuja 1929; Vabadussõja Ajaloo Komitee juhatuse liige 1932; Konstantin Pätsi 60. sünnipäeva mälestamise koguteose väljaandmist korraldava komitee esimees 1933–1934; Eesti-Belgia Ühingu abiesimees 1934–1940; Isamaaliidu liige, a-st 1935 Isamaaliidu keskjuhatuse liige ja Tartu linnakomitee esimees; KÜ Postimees nõukogu esimees 1936; Eesti-Läti Ühingu Tartu osakonna esimees 1937–1940; Eesti-Soome Ühingu asutajaid ja esimees 1937; Rahvuskogu II koja liige ja selle juhatuse 1. abiesimees 1937; Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde keskjuhatuse liige 1938; Riiginõukogu liige 1938–1940; Vabadussõja Üleriikliku Mälestusmonumendi Püstitamise Tartu Komitee liige 1939; Seltsi 1. Eesti Polk esimees; Eesti-Jaapani Ühingu liige.

Talle on osaks saanud järgmised tunnustused:

Venemaa Keisririigilt Püha Vladimiri IV järgu orden mõõkade ja lehviga; Püha Anna ordeni IV järk vahvuse eest (Anna mõök); Püha Anna III järgu orden mõõkade ja lehviga ning II järgu orden mõõkadega; Püha Stanislavi III järgu orden mõõkade ja lehviga ning II järgu orden mõõkadega; Vene-Jaapani sõja mälestusmedal; Romanovite koja 300. aastapäeva mälestusmedal; samuti Nikolai II nimeline tänu “kiiduväärse töö eest lahinguväljadel” 1916 ning 118. diviisi ülema kiitus polgu revideerimise järel 1917;

Eesti Vabariigilt Vabadusristi I liigi 1. järk 1920; Eesti Punase Risti III klassi teenetemärk 1921, EPRi teenetemärgi I järgu II aste 1927 ja I järgu I aste 1933 (täht rinnal ja rist laia punase lindiga üle õla kandmiseks); Eesti Vabadussõja mälestusmedal 1922; Eesti Üleriikliku Vabatahtliku Tuletõrje I järgu kuldrist (hoolsusmärk) kaelas kandmiseks 1928; Eesti Tuletõrje Liidu kõrgem hoolsusmärk rinnal kandmiseks 1935; Kaitseliidu Kotkaristi I klassi teenetemärk mõõkadega sõjaliste teenete eest 1930; Kaitseliidu III klassi Valgerist 1932; Tartu Vabatahtliku Tuletõrje kuldristi I järk kaelas kandmiseks 1935; Uue Põhiseaduse mälestusmärgi I järk 1937; Looduskaitsemärgi II järk 20. juunil 1940; Eesti Skautide Maleva Svastika I ja II järk; Eesti Loomakaitse Liidu Rohelise Risti I järk; samuti Eesti Ajutise Valitsuse tänu Narva tagasivõtmise puhul 1919; sõjaministri tänu eeskujuliku korra eest diviisis 1920; sõjaministri tänu 1927 ja 1928, kaitseministri tänu 1931; riigivanem Konstantin Pätsi päevapilt koos pühendusega sõpruse märgiks

1931; 1. jalaväerügemendi 15. aastapäeva puhul riigivanem Jaan Tee-
mandi annetatud raamitud päevapilt koos pühendusega 1932; kaitse-
ministri tänu 1933; Vabariigi Valitsuse otsusel eritänukiri 15-aastase
teenistuse eest 1933; riigivanema tänu tehtud töö eest tegelikust kaitse-
väest lahkumise puhul 1934. Lisaks on ta teenete eest Vabadussõjas saa-
nud 500 000 marka (5000 krooni) ja normaaltalu Edise mõisasüdamest
praeguses Jõhvi vallas Ida-Virumaal, kuhu ta mh rajas puukooli; ta oli
ka Narva Eesti Vabadussõjalaste Liidu auliige 1932; Jõhvi Vabataht-
liku Tuletõrjeühingu auliige 1933; Eesti Vabadussõjalaste Liidu aulii-
ge 1933; Vanemuise Seltsi auliige 1935; Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi
auliige 1936; Tartu Tuletõrje Ühingu auliige 1939; Narva Vabatahtliku
Tuletõrje ja Pärnu Vabatahtliku Tuletõrje auliige;

välisriikidelt Poola Sõjarist 1922; Läti Kolme Tähe ordeni II klassi
täht rinnal ja rist kaelas kandmiseks 1928, I klass 1932; Poola Taas-
sünni ordeni II klassi täht rinnal ja rist kaelas kandmiseks 1930; Rootsi
Mõõgaordeni I klassi komandöriorist rinnal kandmiseks 1932; Soome
Valge Roosi I klassi komandörioristi täht rinnal ja rist kaelas kandmiseks
1932; Tšehhoslovakkia Valge Lõvi ordeni suurristi täht rinnal ja mõõ-
kadega rist kaelas kandmiseks 1932; Belgia Krooniordeni suurristi täht
rinnal ja rist laia kirsivärvilise lindiga üle õla kandmiseks 1933; Ungari
Teeneteordeni suurrist 1933.

Aleksander Tõnissoni auks avati 1998. aastal mälestuskivi Tallin-
na Metsakalmistul, 2000. aastal kaitseväe kalmistul Tallinnas Vabadus-
sõja kõrgemate juhtide kenotaafi osana tahvel tema nimega, kenotaaf
on ka Rakvere linnakalmistul tema abikaasa ja teiste sugulaste haua-
platsil (14, 4). Sugulaste ja Kaitseliidu Jõgeva maleva algatusel avati
2002. aastal Aleksander Tõnissoni sünnikohas Peedu talus mälestus-
tahvliga kivi. 2005. aastal avati Jõhvi keskväljakul tema pronkskujuga
monument (skulptor Jaan Vares). Selle idee pärines Ida-Virumaa Oma-
valitsuste Liidu endiselt esimehelt Bruno Uustalilt ning seda toetasid
Alutaguse kaitseliitlased, moodustati ka algatustoimkond. (Pärast Ees-
ti riigi ja eestlaste vastu suunatud väljaastumises osalejate äraajamist
väljakult valati monument 27. aprillil 2007 süütevedelikuga üle ja süü-
dati põlema.) Tartus avati majal Magasini tn 12a, kus Tõnisson Tartu
linnapeana elas, korteriühistu algatusel ja kulul 2009. aastal tema mä-
lestustahvel (kujur Bruno Kadak). 2020. aastast on Kehra Muuseumis
eksponeeritud Aleksander Tõnissoni vahakuju; tema nimi leidub mä-
lestustahvlitel Toompea lossi hoovis, Stenbocki majal, Tori kirikus ja
Vaivara kalmistu mälestusmüüris.

14. juunil 1941 küüditas Nõukogude okupatsioonivõim Nõmme kodust Kurni tn 29-1 Aleksander Tõnissoni abikaasa ja kaks poega kui tema pere liikmed ja “sotsiaalselt ohtlikud elemendid”. Asumisele saatmise määrus kannab 11. juuni kuupäeva.

Aleksander Tõnisson abiellus 3. juunil 1919 Narva-Jõesuu kirikus. Tema väljavalitu oli Selma Leonti(i)ne Hinno (2. XI (ukj) 1892 Avanduse – 22. XII 1981 Tallinn). Ta õppis Rakvere linna 4-klassilises tütarlastekoolis 1904–1908 ning Elfriede Lenderi Tütarlaste Eragümnaasiumi pedagoogikaklassis Tallinnas 1908–1913, kus omandas algkooliõpetaja kutse. Aastail 1915–1918 oli ta Rakvere Stroinovski Tütarlaste-gümnaasiumi matemaatikaõpetaja, samal ajal Rakvere Punase Risti liikmena ühtlasi aktiivne korjanduste, näitemüükide ja pidude korraldaja. Vabadussõja alguspäevil aitas ta organiseerida tarbeasjade korjandust Viru rinde jaoks, nende toimetamist rindele ja seal väljajagamist, mille käigus tulevane abikaasa temaga tutvus. Pärnu perioodil oli ta Pärnu Naisseltsi abiesinaine 1925–1926, Pärnu Naisühingu asutajaid ja esi-naine 1926–1928, samal ajal ka Noorte Naiste Kristliku Ühingu asutajaid Pärnus; seejärel Narva Gaidide Maleva vanem 1929–1933 ja sealgi NNKÜ asutajaid ja abiesinaine, Naiskodukaitse liige, Punase Risti liige jne. Tartus elades oli ta Tartu Gaidide Maleva abivanem ja vanem 1934–1938, Eesti Gaidide Maleva peavanema abi 1937, käis 1936. a üleilmsel gaidijuhtide kongressil Stockholmis, juhatas Tartus oleku paaril viimasel aastal Kuldsüdame korjandust vaeslaste toetamiseks.

Pärast väljasaatmist elas koos poegadega Kirovi oblastis, kus oli ar-telli trikotaažitöoline, kolhoosi Udarnik tööline jm ameteis, elades Pe-revozi külas; invaliidistus. Vabastati 1956. aasta sügisel asumiselt ning naasis Eestisse.

Pere vanem poeg Aleksander Tõnisson (26. II 1920 Narva – 3. VIII 1998 Pärnu) õppis Pärnu 5. algkoolis 1927–1928 ja seejärel 3. alg-koolis, Rakvere 2. algkoolis 1932–1933, Rakvere Ühisgümnaasiumis 1933–1934 ja Hugo Treffneri Gümnaasiumis Tartus 1934–1938, see-järel Tartu Ülikoolis majandust 1938–1940 ning Tallinna Tehnikaüli-kooli majandusteaduskonnas 1940–1941; oli korp! Sakala liige. Pärast küüditamist oli ta Kirovi oblastis kolhoosi Natšalo tööline 1941–1942 ja tööndusartelli Stahhanovets puusepp 1942–1943. Arreteeriti 1943. aas-ta märtsis kui üks Molotovi rajooni väljasaadetud eestlaste hulgas just-kui tegutseva “Nõukogude-vastase natsionalistliku grupi” liige. Paljusid väljasaadetuid, sh Eesti Vabariigi juhtivate tegelaste pereliikmeid hõl-

manud väljamõeldud organisatsiooni juhtkujuks tegid uurijad Lembit Ilmar Andersoni (a-ni 1927 Kull; 17. VII 1918 Tallinn – 14. IX 1943 Kirovi vangla), kellega Tõnisson oli tutvunud õpingute ajal Tartu ülikoolis ning kes samuti oli 1941. a juunis küüditatud ja asumisel enne Tõnissoni arreteeritud. Väljasaadetud eestlaste keskel oli tekkinud sugulaste ja tuttavate leidmiseks legaalne kirjavahetus, milles kajastusid nii väljasaadetud kui ka tööpataljonis või Punaarmees teenivate eestlaste elu ja meeleolud, üldine poliitiline olukord ja sündmused, ühtlasi püüti arvele võtta küüditatud eestlasi. Tõnisson pidi kannatama kümme kuud ebainimlikke uurimistoiminguid (näljas ja ärkvel hoidmine, kartser, peksmine jm), mille tulemusena ta piinadest vabanemiseks kirjutas alla talle esitatud protokollidele jm. Ühtlasi inkrimineeriti talle muidki süüdistusi. Hulk selle väljamõeldud organisatsiooni liikmeid mõisteti vangilaagrisse, Uurali sõjaväeringkonna sõjatribunal karistas ka Tõnissoni 1943. aasta detsembris Kirovis VNFSV kriminaalkoodeksi paragrahvide 58-1a, 58-10 II osa ja 58-11 alusel vangilaagrisse saatmisega 15 aastaks ja seejärel õiguste piiramisega viieks aastaks. Kandis aastail 1945–1949 karistust Kirovi oblasti Kai (Kaiski) rajooni vangilaagris p/k 231, seejärel Irkutski oblasti Tšuna rajoonis p/k 410/5 tööliste, arvestaja ja raamatupidajana ning laagris p/k 215/5-019 1949–1956, sai tehtud tööpäevade eest peaaegu kaks aastat varem vabaks, oli Kirovi lihakombinaadi raamatupidaja 1956 ja naasis siis Eestisse. 1960. aasta septembris otsustas NSVLi Ülemkohtu Sõjakolleegium Tõnissoni süüasja lõpetada kuriteokoosseisu puudumise tõttu ning ta rehabiliteerida. Oli Eestisse naasmise järel Pärnu Kaubastu transpordidišpetser 1956–1958, Pärnu autobaasi nr 7 bussijaama juhataja 1958–1960, Pärnu Kaubandusvalitsuse liiniinspektor 1960–1963, Pärnu 2. Keskkooli direktori abi majandusalal 1963–1980 ja seejärel kooli remondiluksepp. Oli 1957. aastast abielus Silvia Tõnissoniga (Nõmm; 31. VIII 1927 Loodi – 11. VIII 2005 Pärnu), kes oli õppinud Tartu Õpetajate Instituudis 1947–1949 ja Tallinna Pedagoogilises Instituudis 1952–1957, mille lõpetas geograafia õpetaja kutsega, ning töötas 1949. aastast peale Pärnu 2. Keskkoolis geograafia ja kodunduse õpetaja ning algklasside õppealajuhatajana.

Pere noorem poeg Leo Tõnisson (22. II 1922 Pärnu – 28. VII 2015 Tallinn) õppis Hugo Treffneri Gümnaasiumis Tartus ja lõpetas 1941. aastal Tallinna 7. Keskkooli (Jakob Westholmi Gümnaasiumi). Kui poleks tulnud Nõukogude okupatsiooni, oleks temast enda sõnul ilmselt saanud sõjaväelane. Küll jõudis ta enne väljasaatmist anda sisse dokumendid Tallinna Tehnikaülikooli, kus soovis õppida arhitek-

tuuri. Pärast küüditamist oli ta kolhoosi Natšalo tööline Kirovi oblastis 1941–1942, põhitööna töndusartelli Stahhanovets elektrik, vanem elektrik ja elektrijaama juhataja asetäitja Perevozis 1942–1956, tehes elektrikutöid ka kolhoosile. 1945. aastast esitas ta eri institutsioonidele korduvalt palveid tema väljasaatmine tühistada ja teda kodumaale Tallinna Polütehnilisse Instituuti õppima lubada. Asumiselt vabastamise järel 1956. aasta sügisel oli ta Ehituskooli nr 19 meister, õpetaja ja õppealajuhataja Tallinnas 1956–1960, kohakaasluse alusel Tallinna 24. Keskkooli (praegu Tallinna Kunstigümnaasium) tööõpetuse õpetaja 1958–1960, seejärel 24. keskkooli kunstiainete õpetaja ja õppealajuhataja 1958–1995, saades mh tuntuks tarbekunsti eriklasside loomisega oma koolis. Töötas kohakaasluse alusel ka joonestamise õpetajana Tallinna 5. Keskkoolis 1960–1962, 31. keskkoolis 1962–1963, 15. keskkoolis 1963–1966 jm. Ühtlasi õppis ta kaugõppes TPIs elektrijaamade, -võrkude ja -süsteemide erialal 1960–1965, TPedIs joonestamise ja joonistusõpetaja erialal 1965–1970 ning oli aastail 1971–1975 NSVLi Pedagoogikaakadeemia kaugõppeaspirantuuris, uurides tarbekunsti eriklasside ja esteetilise kasvatuse korraldamist üldhariduskoolides. Ta oli ENSV Haridusministeeriumi kunstiõpetuse ainekomisjoni ning Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi liige. 1966. aastal tunnustati teda haridustöö eesrindlase aunimetusega, 1975. aastal anti talle ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukiri, 1977. aastal kõrgendati õpetaja-metoodikuks, 1989. a omistati ENSV teenelise õpetaja aunimetust. 2007. aastast Eesti Vabariigi Kaitseministeeriumi III klassi teeneteristi kavaler. Tema esimene abikaasa oli Linda Tõnisson (snd Kiisküla; I abielus Toss; 24. VI 1913 – 29. I 2005, mõlemad Tallinn), kes oli Eestist 1941. aasta juunis oma tollase abikaasa pärast samuti Kirovi oblastisse välja saadetud. Leo ja Linda abiellusid 1950. aastate alul ja naasid 1956. aastal kodumaale, kus Linda Tõnisson töötas tekstiilivabrikus Punane Koit. Leo Tõnissoni teine abikaasa oli Tallinna 24. Keskkooli õpetaja Valve Promet (Laul; 7. VIII 1930 Jõgevete – 24. VII 2020 Tallinn).

*

Aleksander Tõnissoni elu ja tegevust on seni kõige põhjalikumalt käsitletud rikkalikult illustreeritud koguteostes *Unustamatu. Kindral Aleksander Tõnisson: Artikleid ja mälestusi*. Koost. Leo Tõnisson ja Leho Lõhmus. Tallinn: SE & JS, 2004 ja *Kindral Aleksander Tõnisson: Mälestused*. Koost. Aimar Kuldvere. Tallinn: SE & JS, 2020.

M. O.

“PAREM HALB VANA KUI HALB UUS”¹

Neljapäeval² andis Tartu uus linnapea kindral A. Tõnisson ajakirjanduse esindajaile jutuajamise oma esialgsetest muljetest ja kavatsustest linnavalitsuse juhtimisele hakkamisel.

Kõige pealt tähendas linnapea, et enne Tartu sõitu on tema kuulnud Tallinnas ja Rakveres, kuidas temast Tartus räägitavat hirmu- ja õudusejutte ja teda siin kujutatavat lõhkujana ja hävitajana.

“Need jutud on ülespuhutud ja suurendatud, ning mind on kutsutud võimsamana kui ma olen,” lausub härra linnapea hoogsalt. “Isegi sõjaväes ja sõja ajal pole ma midagi murdnud.” “Oma ülesannete kohta Eesti vabadussõjas olen hiljem kuulnud, et ma olevat olnud koguni halb “murdja”, sest ma viisin 1. diviisi rinde ainult meie etnograafilise piirini, kuna mõni teine oleks selle viinud Uuraliteni. Kui juba sõja ajal olin halb “murdja”, siis pole ma nüüdki suurem “murdja” ja oma teada ei ole ma kedagi “ära murdnud”.

Minu tulek Tartu linnapea kohale oli mulle ootamatu ja see on tingitud erakords[etest] oludest, milles elab praegu meie kodumaa. Tartu on ju ilus linn, kuid mitte sellepärast ei tulnud ma siia, vaid olude sunnil ja nimelt väljudes vabariigi valitsuse tahtest ja oma kodaniku kohusetundest.

Palju mul siin korda läheb oma ülesannet täita, seda ei tea ma praegu. Asudes linnapea kohustusi täitma, tahan neid täita kõigiti maksvate seaduste põhjal.

Üheks püüdeks on minul, milles tahan mõjutada ka kogu linnavalitsust, et ta teeks tööd kooskõlas volikoguga, kontaktis riigivalitsusega, kohaliku seltskonnaga ja avaliku arvamisega.

¹“Parem halb vana kui halb uus.”: Uus linnavalitsus lubab töötada kontaktis linnavolikoguga, riigivalitsusega, kohaliku seltskonnaga ja avaliku arvamisega. Tartu linnapea A. Tõnissoni jutuajamine ajakirjanikkudega. — *Postimees*, nr 120, 4. V 1934, lk 1.

²S.o 3. mail 1934.

Minu ja kogu linnavalitsuse püüdeks on töötada mitte üksiku poliitilise rühma huvides, vaid kogu linna elanikkonnas ühistes ja ühtlastes huvides.

Meie majanduslik olukord on küllalt raske ja eriti annab see end tunda maksumaksjaile. Sellepärast tuleb püüda *maksukoormat kergendada*. See ei ole aga nii lihtne, see nõuab pikka süstemaatilist tööd ja aega, kuna küsimus on seotud eelarvega. Selleks, et maksukoormat kergendada, on tarvis vähendada linna kulusid, mis on õieti küsimuse raskuspunktiks. Kuid ütlen kohe, et linnavalitsuse sellest tahtest ei pea keegi looma enesele mingeid illusioone. Selle mõtte teostamine ka väikseski ulatuses nõuab aega.

Püüame kokku hoida igat linna senti ja mitte ühtki senti muidu välja anda, kui see kümme korda peopesas on ringi käinud. Püüame hoiduda võlgadest ja võlale vaadata kui varandusele, mis võõra oma.

Teie küsite mult muidugi, milline on uue linnavalitsuse töö-kava. Pean ütleva, et kindral [Jaan] Sootsi avaldus Tallinna linna-pea kohale asudes on tulnud nagu minu südamest, kui ta ütleb: pole kava.³ *Ka minul ei ole praegu töökava*. Ja kui ma ütleksin, et on, siis oleksin ma kas luisanud, või kui mul see kava oleks olnud, siis poleks sel olnud tegelikku väärtust.

Et omada töökava, seks peab asja kõige pealt tundma. See töö, mille juure mina praegu asusin, *on mulle võõras töö*. Kas see töö, mis siin tehtud, on hea või halb, seda ei saa ma praegu kuidagi ütelda. Peab kõige pealt tundma õppima linna asutusi, siis avaneb pilk, kas on tarvis kuskil mõnd korrektiivi või mitte.

Et praegusel silmapilgul töökava puudub, ei ole minu arust mingi õnnetus. Mul on ju mõnegi küsimuse kohta olemas *üksikuid mõtteid*, kuid need pole veel töökava.

Olen kindel, et juba varsti kerkib rida seisukohti töö suhtes, ja siis ei ole raskusi selles, et pole töökava ja seisukohti, vaid neid

³Vt “Tallinnas töö ilma kavata”. — *Postimees*, nr 119, 3. V 1934, lk 3.

on siis kindlasti rohkem ja tuleb ainult vaadata, *kuidas* neid täita jõuab.

Minul ega teistel linnavalitsuse liikmetel *ei ole kavatsust ette võtta suuremat murrangut* ei linna asutustes ega ametkonna isiklikus koosseisus. Töö ise näitab, kas ametkonnas on tarvis muudatusi või mitte. Kui tuleb ametkonnas väikseid muudatusi, siis edaspidi. Kerge on inimesi välja visata ja töötute hulka suurendada. Seda pole aga tarvis, sest kes välja visatud, see muutub kergesti riigi vaenlaseks.

Minul on ikka teenijate ja ametnikkude suhtes olnud põhimõte: *parem halb vana, kui halb uus*.

Viimaks tähendan veel, et linnavalitsus ei tee iialgi midagi, mis kardab valgust ja nõuab varju.”

Lõpuks linnapea informeeris ajakirjanikke poola külaliste vastuvõtu kavast Tartus. [---]

Juhtivad linnaametnikud uue linnapea juures. Kolmapäeval kell ¼ 3 p.l. võttis linnapea A. T õ n i s s o n vastu oma kabineti linnaasutiste ja -ettevõtete juhatajad. Peale tutvustamist pöörus linnapea lühikese kõnega juhtivate linnaametnikkude poole, milles ta märkis oma põhimõtteid linnaelu juhtimisel ja rõhutas, et tema hindab ametnikke mitte nende meelsuse, vaid töö ja tööoskuse järgi. Vastuvõtt kestis 20 minuti ümber.

Tartu uue linnavalitsuse tervitus riigivanemale. Linnapea kindr. A. T õ n i s s o n on saatnud kolmapäeval härra riigivanemale järgmise-sisulise tervituse:

Tartu uus linnavalitsus asudes oma kohuste täitmisele palub Teid ja kogu vabariigi valitsust vastu võtta tema aupakliku tervituse ja kinnituse, et ta tahab kogu oma jõu pühendada linna heaks käekäiguks ja linnakodanikkude huvide ühtlaseks ja õiglaseks rahuldamiseks, töötades kooskõlas linnavolikoguga ja tihedas kontaktis riigivalitsusega.

Linnavalitsus soovib Teile ja vabariigi valitsusele jõudu kalli kodumaa juhtimiseks suunas ja vaimus, mis viib meie rahva ja maa üle kõigist raskustest ja vastu veel õilsamale tulevikule.

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

TARTU LINNAPEA ALEKSANDER TÕNISSON
16. APRILLIL 1935 OMA KABINETIS
(Rahvusarhiivi foto, EAA.2111.1.12426.4)

KINDR. TÕNISSONI VAIMUSTATUD TUNNUSTUS TÖÖLE OMAAVALITSUSES⁴

Meie lehe esindajal oli juhus suvistepühade ajal jutelda praeguse Tartu linnapeaga, narvalastele hästituntud kindr. A. Tõnissoniga, kelle väljendustest toome allpool iseloomustavamaid. Linnapea A. Tõnisson seletas järgmist:

“Üksikud ringkonnad, kes seni omavalitsustes tegutsenud, ei näe heameelega mind. Tähendan siinjuures, et mina ise ei ole sellele kohale tulnud, vaid mind on määratud. Arvan aga siiski, et ma oma ülesannetega hakkama saan.

Mõni ehk tegutseks paremini kui mina, mõni jälle halvemini ja nõnda võiks siis minule tegutsemiseks jääda keskkoh. Imelisenäib ka see väide, et *sõdur võib olla linnapea, aga kindral mitte*.⁵ Kui sündinud linnapead mitte pilvedelt alla ei lange, siis võib ka kindral linnapea olla.”

Kindral jätkab, et linnavalitsusel või linnapeal ei saa kindlaks määratud töökava olla. See on ainult sõnakõlks, sest krediit määratakse volikogu poolt eelarve korras ja linnavalitsus peab tegutsema eelarve piiride järgi. Meie võime endid ilmutada töökorralikkuse arvel, s.o. tööviisides, tehes tööd kokkuhoidlikult ja korralikult.

Mina ei ole sarnane töömees, kes lipitseb, vaid tegutsen iseisvalt. Ka omas (saadetud riigivanemale peale ametissemääramist. Toim.) telegrammis riigivanemale ei ole mina lipitsenud, vaid saatsin telegrammi, nagu seda mees saadab mehele.

Töö on raske, kuid väga huvitav. Meeleolu on väga hea. Töö linnavalitsuses meeldib minule väga. 38 aastat olin sõjaväes ja minul on nüüd mulje, *nagu oleks mina 38 aastat olnud varju-*

⁴Kindr. Tõnissoni vaimustatud tunnustus tööle omavalitsuses: “38 aastat teenisin sõjaväes, see aeg näib mulle nüüd veedetuna varjusurmas.” End. 1. div. ülem ei poolda Narva linnaval. piirimaade märkekirja. “Põhja Kodu” kaastöölise jutuaajamine uue Tartu linnapeaga. — *Põhja Kodu*, nr 57, 24. V 1934, lk 3.

⁵Vt nt Jaan Taklaja, “Miks linnapeadeks kindralid?: Ligemat selgitust vajav samm”. — *Päevaleht*, nr 109, 22. IV 1934, lk 4.

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

surmas, kusjuures ma õige eluga ei puutunud kokku täies ulatuses. Nüüd on minul kokkupuutumine kõigi inimeste rõõmude ja muredega. See on niivõrd huvitav töö, et ma üldse väsimust ei tunne. Näen rahvast, kellest olin 38 aastat eraldatud.

Mina ei seisa ühegi erakonna teenistuses, ega ole ühegi erakonnaga seotud. Kahetsen, et mina juba varem ei ole omavalitsuse tööpõllule asunud. Puhkust mina üldse ei kavatse võtta, sest linnapea amet on äärmiselt mitmekesine ja sarnane töö on minule suurimaks puhkuseks, mis minul kunagi olnud. [---]

Lõpuks kindr. Tõnisson avaldab veendumust, et tema Tartu linna ilmaski sohu ega rappa minna ei lase ja palub “Põhja Kodu” veergude kaudu tervitada kõiki Narva linna kodanikke ja kaitseväge.

TARTU ILUSTAMISE “VIISAASTAK”⁶

Meie lehe esindajal oli pikem vestlus Tartu linnapea A. Tõnissoniga. Jutuajamisel puudutas linnapea üksikasjalikult linna ilustamise küsimust, andes ülevaate ka selle kohta, missuguste raskuste vastu linnavalitsus on põrganud oma kavatsuste teostamise juures.

Möödunud sügisel võeti ametisse linnaaednik [Juhan] Rüütel, kes oli palju reisinud ja kel pidi olema kogemusi iluaedade korraldamise alal. Tema pidi juhtima linna ilustamise tegelikke töid. Aednik Rüütel kogu talv läbi koostas kavasid. Taheti luua “viisaastak” linna ilustamise alal. Kevadepoole, kui oli paras aeg asuda tegelikkude tööde juure, teatas korraga linnaaednik Rüütel, et tema on määratud riigiaednikuks ja tal edaspidi tuleb oma oskust näidata riigi aedades.⁷

Linnavalitsus oli pandud aednik Rüütli äraminekuga üsna täbarasse seisukorda. *Tuli hakata otsima uut aedniku*. Sooviavaldusi aedniku kohale kandideerimiseks oli palju. Kuid kohast kan-

⁶Tartu ilustamise “viisaastak”: Linnapea jutustab linna kaunistamise muredest. — *Postimees*, nr 110, 24. IV 1935, lk 4.

⁷Juhan Rüütel vabastati Tartu linnaaedniku ametist 25. märtsil 1935 omal soovil.

didaati, kes muruplatside ja parkide korraldamist hästi oskab, ei leitud.

Kuna aedniku kohale sobivat kandidaati ei leitud, siis tehti Jaama mõisa aednik [Mart] Kuttile ülesandeks asuda linna tege-
likkude ilustamistöõde juure. Et tal töökoorem suurenes, siis võeti
talle ka abi⁸ ja need kaks aiatöömeest hakkavad nüüd koos töösse
linna ilustamise alal.

Esimeseks suuremaks tööks linna ilustamise alal on Ema-
jõe vasaku kalda tee kordaseadmine Vabadussilla ja ujula va-
hel. Suurelreedel käis kaldateega tutvumas komisjon eesotsas
linnapea enesega. Komisjoni kuulusid ka Tartu Linna Kaunista-
mise Seltsi juhtivad tegelased, nagu prof. [Andres] Mathiesen,
dr. [Jaan] Port ja teisi. Komisjon oli üle kahe tunni kohal.

Tähtsamaks küsimuseks, mida komisjon pidi otsustama, oli
milliseid puid istutada kaldatee äärde. Kõige sobivamaks arva-
ti hõbepajude või hõbepaplite istutamine. Kuid siin põrgati ras-
kusega kokku. Hõbepajusid võib saada ainult 100 ja hõbepapleid
30 ümber. Kogu kaldatee täisistutamiseks kulub neid aga 300 üm-
ber. Päris kohaseks arvati ka kaskede istutamine. Ent siingi satuti
raskustele — kaski pole üldse istutamiseks kuskilt saada. Neid ei
kultiveerita. Metsast või soost kultiveerimata kaske tuua siia, on
väga küsitav katse. Vaevalt need hakkaks kasvama.

Et hõbepajud, hõbepaplid ja kased reast välja langesid, siis
jäädi peatuma *Berliini või harilikkude paplite istutamise juure*.
Nende istutamisele asutakse kohe pärast pühi. Ujula ette luhale
aga istutatakse mõned kased.

Kuna tänavu kaldatee pind täiesti ümber korraldatakse, siis
on karta, et ka tänavu suvel tolmust ei pääseta. Kuid linnavalitsus
tahab iga aasta teatud määral hoolt kanda kaldatee korrastamise
eest, nii et mõne aasta pärast kujuneb see tartlastele ilusamaks
jalutuskohaks.

Tänavu kevadel tahetakse korda seada ka Henningi platsi
muruväljad, mille korraldamisele asuti juba möödunud sügisel,

⁸Selleks sai aednik Eduard Zirnask Pärnust.

kuid mis siis täiel määral ei õnnestunud. Platsile külvatakse uus muru ja platsi igale nurgale istutatakse pärn.

Vabadussilla ja Kivisilla vahelisele puistikule veeti juba tänavu kiht rammumulda murule ja suurendatakse muruplatside pinda seniste liivateede arvel. Muuseas suurendatakse murupinda ka Kalevipoja samba juures ja Vabadussilla juures. Ka Barklai-platsil suurendatakse muruplatside pinda liivateede arvel.

Kevadel asutakse ka veel *politseiplatsi ümberkorraldamisele*. Plats kaevatakse ümber, veetakse peale must muld ja külvatakse muru. Võidupühaks peab haljendama platsil juba lühike muru. Käikusid üle platsi ei tehta, vaid kodanikkudel peab jätkuma aega ümbert käia. Vabaduspuiestiku poole äärde tehakse mõned lillepeenrad ja nurkadele istutatakse vahest mõned põõsad. Nii saab seegi koht nägusama välimuse ja vähenevad tolmu tekkimise võimalused.

Kui linnapea ühel majaomanikkude koosolekul andis lubaduse tänavu Tartu *1000 uut tamme istutada*, siis tahab ta sellest lubadusest ka kinni pidada. Selle lubaduse teostamine tekitab küll üsna suuri raskusi, sest raske on saada sellist suurt arvu tammesid. Linnapea siiski usub, et tal lubaduse täitmine ülepääsematuid raskusi ei tekita ja kui muidu ei saa sellest üle, siis tahab linnapea oma talust tuua tammesid. Tal on seal istutatud 10.000 kasutamme, mõned neist on juba 10 aastat vanad ja kõlbavad istutamiseks. Tammed istutatakse tänavatele, milleks koostatud juba vastavad kavad.

Suuremaks tööks sügisel on Emajõe *vasaku kalda kordaseadmine Kivi- ja Vabadussilla vahel*. Kallas on täidetud oma suuremas osas, kuna täitmata on veel Vabadussilla juures asuv ots. See täidetakse ehitusprahiga suve jooksul. Kallas kogu oma ulatuses silutakse ja istutatakse puud. Sinna tahetakse istutada kas hõbepajusid või hõbepapleid. Sinna läheb neid vähemal määral kui ujulateele ja seda arvu loodetakse leida.

Linnapeal on linna ilustamise juures kodanikkudele ka palve — ärgu rüüstatagu ja murtagu noori kasupuid. Kahjuks on seni seda väärnähet väga ohtral kujul ilmsiks tulnud.

LINNAPEA SÕITLEB OMA LINNA⁹

Tartu linnapea kindr. A. Tõnissoni vanem poeg,¹⁰ sihvakas trefoonlane, juhatab mu kabinetti.¹¹

“Oodake, palun, hetk. Isa tuleb kohe.” Kindralpea töötuba on sisustatud sõdurlikult lihtsasti: avar kirjutuslaud, suur kapp raamatutega, mugavad nahkpolstriga tugitoolid ja seintel riigivanem K. Pätsi, Rootsi kroonprints, J[aan] Teemanti ning teiste nimekaate isikute portreed isikliku pühendusega kindralile.

Kusagil lööb seinakell. Pool viis. Samal hetkel kostavad kindralad sõjamehe sammud, avaneb kabineti uks ja juba tervitabki mind vabadussõja veteraan, diviisiülem ja end. sõjaminister — Tartu praegune linnapea kindral A. T., kes rõivastatud talumehe-likult lihtsasse, halli tööülikonda.

Vaevalt sigarett läidetud, kui kindral hakkab pragama: “Tulite Tartusse? Uudist otsima? Ma ei tea, mis head tahate siit leida. Küla, Siberi taiga on see linn! Uhkustatakse, et oleme Euroopas. Vaele! Vaadake ainult ringi, milline on meie au ja uhkus, ülikoolilinn ja vaimse kultuuri lähtekoht. Olen linnapea ja elan südalinnas. Südalinnas! Mõistate? Maja on küll ilus, pole viga. Aga kas nägite, millised trotuaarid, milline tänavsillutus? Neid pole olemaski. Dzhungel, muud midagi. Mu naine käis kaks nädalat kepi najal. Kas teate mis pärast? Sellepärast, et mu oma kodu ees ei saa keegi

⁹H. Päärt, “Linnapea sõitleb oma linna: Täpselt kell ½ 5. — “Dzhungel, muud midagi.” — Oleks võinud olla kena linn, aga ei ole... — Ristsugutus, mis pole mõeldav. Riigikohus tähendab Tartule vaesestumist 150.080 kr. võrra aastas. — Linnapea tollipaksuste taldadega saapad, mis vastu on pidanud 13 aastat. — Millal nad üles ütlevad?. “Uudislehe” intervjuu Tartu linnapea kindr. A. Tõnissoniga. Tartu, 23. mail.” — *Uudisleht*, nr 80, 24. V 1935, lk 7. Artiklis ka foto “Pildil linnapea A. Tõnisson (palituta) ja toimetaja H. Päär t Emajõe kaldal ujula juures”. Vt ka sissejuhatust: “Tartu kindralpea juures”. — Samas, nr 79, 23. V 1935, lk 7.

¹⁰S.t Aleksander Tõnisson, kes õppis Hugo Treffneri Gümnaasiumis aastail 1934–1938.

¹¹Aleksander Tõnissoni elas sel ajal Tartus aadressil Magasini tn 12a.

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

TARTU LINNAPEA ALEKSANDER TÕNISSON (paremal)
KOOS *UUDISLEHE* AJAKIRJANIKU HARRY PÄÄRDIGA
EMAJÕE VASAKKALDAL UJULA JUURES
(Elmar Kaldi foto Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist)

inimene hädaohuta liikuda. Kõnnitee on auklik, hullem kui karjatanav, kus igaüks peab tänama õnne, kui ta oma sääreluid pole murdnud. Önn, et teie ei komistanud siia tulles. Mu naine komistas ja nikastas jala.”

Tahaks nagu midagi öelda Emajõe Ateena kaitseks, tahaks kiita linna rohelust, aga linnapea jätkab sõitlemist.

“Tartu oleks võinud olla kena linn. Südalinnas oleks võinud olla korralikud tänavad ja kõnniteed, aga ei ole. Miks? Miks südalinnas lagunevad vanad majad, miks ei ehitata uusi? Nägite Laial tänaval — see on südalinn! — moodsat nõgesekasvatust, tühja krunti, mis on hullem kui asuniku sigadeaed, nägite?”

“Nägin tõesti.”

“Siin peitub Tartu õnnetus. Tartu on lastud liig laiali valgu-da. Linn on linnast välja jooksnud: Maarja, Tamme, Tähtvere ja Raadimõisa väljadele. Siselinn on jäänud tühjaks, südalinna peale on vilistatud. Linnast on tahetud teha küla, maa — ja külast linn. Seesugune ristsugutus pole mõeldav.”

“Aedlinnad on ju tervishoidli — —”

“Tervishoidlikumad?! Tartu pole ju suurlinn ja siin on südalinnaski õhku küllalt. Aga mis peab tegema see linnamehest maamees seal linnaveeres üleslöödud majahütis? Et inimene seal inimese moodi elada saaks, siis olgu seal korralikud tänavad, kanalisatsioon, vesivarustus, elektrivalgustus, telefon, post, pere-naistele on vaja turgu, pagarit, karni, vanainimestele kirikut, noorematele teatrit, kino ja kohvikut, ka kõrts on seal vajalik. See aga maksab kõik raha, raha, ränka raha. Seda raha aga pole kusagilt võtta. See käib üle meie kandejõu.

Väärpolitika vili on see kõik. Nüüd on kõik rahatagavarad ära kulutatud linnaveerte korrastamiseks ja südalinn on jäetud unarusesse. Õieti talitades oleks meil südalinnas olnud korralik veevärk, korralikud majad, korralikud korterid. Pole midagi parata, kui Tartu on jäänud muuseumi taoliseks vanaks, lagund linnaks, pori ja mustuse pesaks.”

“Kas seda olukorda et saa kuidagi parandada?”

“Peabki parandama, aga aega võtab see. Juba inimesed ise on hakanud aru saama, et siselinnas on elu mugavam ja ka odavam

kui äärelinnas. Paljud jooksevadki juba linna tagasi. See on mõistlik tegu. Kahju ainult, et äärelinnades kulutatud raha on mahavisatud kapital. Ega Tartu üksi pole sedasi patustanud. Mis mõte on Kristiine heinamaa majahüttidel või Viljandi äärelinnal? Inimesed alul ehitavad õhinal, kuid hiljem pettuvad ja kahetsevad. Laiutamisele peab piiri panema! Küllap abinõusid selleks jätkub.”

“Millised abinõud oleksid mõjuvad?”

“Maksupoliitika eestkätt. Tühjadele kruntidele südalinnas kõrgemad maksud peale, samuti lagunenud majahüttidele. Küll siis ehitama hakatakse. Kes ise ei suuda ehitada, see müüb krundi, mis niikuinii mingit tulu ei anna, sellele, kes jaksab uue maja püstitada.”

“Perenaine, saada kohvi!” hüüab linnapea. “Teeme suu natuke tahedamaks ja ajame muud juttu ka. Võtke küpsiseid. Mu oma naise küpsetatud. Kui külaline ei söö, siis ta viimaks pahandab.”

Kohvitassi juures kaldub jutt mõistagi eestkätt kohvile. Linnapea on suur kohvisõber ja varemalt olnud sagedane kohvikukülastaja. “Tartus olen ainult paar korda kohvikus käinud. Ei meeldi mulle see igavene domino-klõbistamine. Päev läbi klõbistavad su ümber kirjutusmasinad ja kui ka kohvikus su kõrvus kumiseb klõbistamine, no... Tallinnas viibides külastan kohvikuid meelasti.”

“Millist mõju avaldas Tartule riigikohtu äraolimine?”¹²

“Mis muud, kui 150.000 kr. võrra jäime aastas vaesemaks juba riigikohtu personaali palkade arvel, mis peamiselt kulutati siin. Siis veel advokaatide ja protsessijate kokkukantud kroonikesed — kõigest oleme ilma. Kahju küll, kuid riiklikud huvid on ju tähtsamad, kui ühe provintsilinna huvid. Üliõpilaste arvu piiramine peletab kahtlemata ka osa kapitali Tartust eemale. Arvati, et tehnikumi ülekolimine parandab olukorda, kuid seegi kahtlane lootus ei pea paika. Näete, vaeseks jääme. Veel üks tass kohvi?”

¹²14. oktoobril 1919 määras Asutav Kogu Riigikohtu asukohaks Tallinna, kuid kuni 1935. aastani tegutses Riigikohus ajutiselt Tartus aadressil Aia (Vanemuise) tn 35.

Jumalagajätul naljatleb linnapea: “Kui homme hommikul kell 8 tulete minuga linna vaatama, siis pange jalga vaat’ niisugused saapad. Teie linnamehe-kingad ei pea meie dzhunglis vastu. Näete, mu saabastel on oma tollipaksused tallad all (linnapea kõneles täpselt!). Kolmteistkümmend aastat on nad vastu pidanud ja pole ette näha, millal nad üles ütlevad.”

*

Linnapea poolt meie toimetaja H. Päärdile neljapäeval korraldatud ringsõit Tartus kestis kella 8 – ½ 12-ni päeval. Tutvuneti rohke te uendustöödega Tartus.

Linnapea kodune intervjuu tundub pisut sapisena. Võiks nagu arvata, et linnapea ei armastagi oma linna. Kuid alles ringsõidul ilmnes, kuivõrd Tartu heakäekäik on kindral A. Tõnissonil südamel lähedal. Sellest “U u d i s l e h e” järgmises numbris.

TARTUS SIRGUB TAMMIKUID¹³

Tartu linnapea on piinlik täpsus ise. Vaevalt kõlanud tornikella kaheksandat hommikutundi märkivast kaheksast kõmavast löögist viimane, kui linnapea astub üle maja läve ja seisatab Magasini tänava üliauklisel kõnniteel.

“Nüüd läheme. Eile pärisite, mis ma kavatsen Tartu linnas teha, missuguseid uuendusi ette võtta. Ütlesin, et kavatsustest ma ei räägi, sest sõnadel ja lubadustel pole väärtust, kui nad pole veel teoks saanud. Täna tahan näidata vaid seda, mis Tartus on minu ajal tehtud.”

“Hei, autojuht!” hüüab kindral Laia ja Rüütli tänava nurgale jõudes. “Kas masin sõidab?”

¹³H. Päärt, “Tartus sirgub tammikuid: Kus asub piiskopi mõis? — Tartu linnapea ei vaja puhkust. — 65 tamme tähistab esimese eesti õppekeele kooli. — Mälestuskivi Emajõe põhjast. — Nöörsirge paplite allee viib supelmaja juurde. “Uudislehe” esindaja ringsõit Tartus. Tartus, 25. mail.” — *Uudisleht*, nr 81, 26. V 1935, lk 9. Artiklis ka foto “Tartu Tähtvere uue linnaosa ilme”.

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

“Miks ei sõida,” kahmab unine noorevõitu autojuht. “Sõidab küll. Kuhu härrad käsevad?”

Autojuht ei tunne linnapead. Pisut umbusklikult uurib ta energiliselt käsutavat härrat. Arvab vist, et härrad tahavad pärast “öist istumist” teha üks pikem meelelahutus sõit Jänesele või kusagile maale. “Kaugele sõidame? Maale?” — küsib.

“Mis maale? Pange masin käima ja piiskopi mõisasse!” käsutab kindral.

“Piiskopi mõisa?!”

“Nonoh! Ise suure linna autojuht ja ei tea, kus asub piiskopi mõisa. Laske sõita!”

Vaene autojuht arvab, et temaga tehakse halba nalja.

“Niisugust mõisat pole olemaski,” püüab vaielda.

“Ropka mõisat teate?”

“Tean.”

“Andke masinale auru ja sinna! See ongi see vana Tartu piiskopi mõisa.”

Häätelt liigub sõiduk üle Rüütli tänava laudsileda parketi.

“Uus ja sile,” seletab linnapea. “Mineval suvel tehtud ja hästi õnnestunud. Kui jõuaks niikaugele, et ka kõnniteed oleks nii siledad!”

Tähe tänaval kaldub jutt suvitusele. “Kus kavatsete veeta suvepuhkuse, härra kindral?” pärin.

“Minule pole puhkust vaja. Ega mu töö nii raske pole, et väsitab. Vene sõjaväes teenisin 21 aastat ja puhkusel käisin ainult kolm korda, Eesti kaitseväes 17 aastat teenides võtsin puhkust samuti kolmel korral. Mina ajan rahvaga juttu — kas see on töö? Arvan, et riigi- ja igasugustele kantselei ametnikkudele, kes päevas ainult 7 tundi klõbistavad kirjutusmasina taga või määrivad tinti paberile, neile pole vaja mingit puhkust. Niigi kaks kolmandikku ajast on nende oma aeg, puhkuse aeg. Küll nad jõuavad siis ka tundi paar päevas linnast väljaspool jalutada ja ennast värskes õhus kosutada. Mina isiklikult pean ikka linnast väljas käima, muidu ma ei saaks eladagi. Armastan vaba loodust värsket õhku. —

(Vasakult) OSKAR LAURITS (?), HARRY PÄÄRT JA
ALEKSANDER TÕNISSON
PIISKOPI MÕISAS

ALEKSANDER TÕNISSON JA HARRY PÄÄRT
LEMBITU TÄNAVAL TAMMELINNAS
(Elmar Kaldi fotod Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist)

Stopp! Autojuht, pea kinni! Olemegi piiskopi mõisas.”

Peatume rohelise väljaku ääres, mida läbistavad kruusatud jalutusteed. Vasakul paistavad kuus hiigel-pärna. Paremal “O.-ü. Lõuna-Eesti eksporttapamajade” ehitised ja end. Ropka mõisa hooned. Tapamajas vist sigade vastuvõtmise päev. Maanteel pikk talumeeste voor — paarsada või rohkemgi —, kõigi vankreil kõrged seapuurid.

“Mitte selleks ei toonud ma teid siia, et näidata, kus vanas-ti asus piiskopi mõisa. Saksa piiskopid pole meile kunagi rõõmu teinud. Tahan näidata midagi hoopis tähtsat, midagi kultuur-ajaloolist. — Näete rohelist kõrgendikku väljaku keskel ja üksikut noort tamme seal? Mullu asusid seal vanad kivivared ja kasvasid nõgesed. Unustusesse oli jäetud see tähtis koht, kus asus esimene Eesti seminar, eestisõbraliku rootslase Bengt Gottfried Forselius’¹⁴ e 1684. aastal asutatud esimene eesti õppekeele-ga kool. Kahju, et see kool sai tegutseda vaid lühikest aega, ja et Forselius, kes Rootsi läks koolile abirahasid muretsema, sealt tagasisõidul hukkus tormisel merel.

Mullu seadsime selle platsi korda. Istutasime siia 65 tamme. Iga Tartu kooli nimel on üks tamm¹⁴ ja ahervarte kohale istutas Rootsi tamm Rootsi saadik Eestis parun [Anders] Kosküll.¹⁵

Seal vasakul kasvavad vanad pärnad, mis Forseliuse päevil istutatud. Ka vana koolikaevu leidsime, kuid see on prügi ja kive täis aetud.

Seminari mälestuseks toome siia sügisel, kui saabub lumetee, suure, loodusliku kivi, mis oma kolm meetrit läbimõõdus. Kivi otsimine võttis aega. Viimaks leidsime ta Emajõe põhjast.

Mõne aasta pärast on siin ilus tammik, mida võime julgesti näidata turistidele, et vaadake, siin asus Eesti kultuuri häll.”

¹⁴Iga Tartu keskkool istutas parki kaks tamme ja iga algkool ühe, need jäid vastavate koolide hooldada.

¹⁵Vt “Rootsi saadik istutas tamme”. — *Postimees*, nr 288, 21. X 1934, lk 6. Puid istutati 20. oktoobril; Rootsi *chargé d’affaires*’i ja Aleksander Tõnissoni ühisfoto originaali vt ais.ra.ee/et/description-unit/view?id=200250493863.

“Aga meie inimesed ei pea korda,” pahandab linnapea. “Hei, aednik!”

Tuleb aednik [Oskar] L a u r i t s, kellel läheduses linnalt renditud aiamaa.

“Kas teie ajasite vankritega üle muru?”

“Ei,” seletab Laurits, “need tapamaja mehed.”

“Ära keelata!”

“Kuulan, linnapea! Aga lubage küsida, missugust heinasegu peab siia külima.”

“Kas teie ise ei tea? Timutit, aruheina, valget ristikut.”

Näib, et Tartu linnapea peab kõike teadma ja kõiki töid isiklikult juhatama.

“Nüüd sõidame Tamme väljale. Shoffer, laske Väiksele Kaarele!” käsutab kindral.

Jälle ei tea autojuht, kus kandis asub Väike Kaar. Sõidab küll kuhugi, aga eksib. Kindral peab ise teed juhatama. Ta pahandab: “Kes teile sõiduloa andis, kui teie ei mõista linnas veel sõitagi? Vaatame veel natuke. Kui asi ei parane, siis tulge linnavalitsusesse ja me võtame sõiduloa ära. Mis auto number on?”

“B-190,” kogeleb hirmunud autojuht, kellele fotomees vahepeal kõrvu sosistanud, et ta sõidutab linnapead isiklikult. “Palun, härrad, andke andeks.”

Riia teel näitab linnapea vastset parkettsillutist. Olevat vastupidavam kui asfalt. Parketikivid on oma töö. Pole vaja Tallinna eeskujul Soomest tuua.

Väiksel Kaarel on istutatud hulk noori tammi.

“Lähevad, kõik lähevad kasvama!” rõõmustab linnapea oma lemmikuid silmitsedes. “Näete, juba pungad ajavad lahti.

Vaadake puude tugesid. Kõik ilusti kooritud, ühepikkused ja täpselt reas. Nii on ilus silmale vaadata. Näete siin, siin on varemalt istutatud puud. Missugused toed? Koorimata, kõverad. Häbi näha! Oli mineval sügisel teenistuses niisugune tark aednik, kellel pole õiget aimugi puude istutamisest.¹⁶ Noorel puul peab krooni

¹⁶S.t Juhan Rüütel.

tagasi lõikama — tema seda ei teinud. Puud vaia külge sidudes peab tohu sideme alla panema, et puu ei saaks pigistada, ka selle on ta unustanud. Ja kuidas ta toed laskis maasse taguda!”

Järgmine retk läheb Tähtvere linnaosasse. Jälle vastsed puies-tikud, palju noori tammi ja vahtraid. Ilus linnaosa tuleb Tähtvere väljale. Kaunid, moodsad majad. Palju õhku, põline Tähtvere park samas lähedal. Uusi elamuid aina püstitatakse. Suurel osal majadel gaasikaitse varjendid.

Linnapea pole unustanud ka Tähtvere parki. Vanad, põlised kased ja haavad hakkavad surema loomulikku surma. Vaja parki täiendada, mida on tehtudki: on istutatud palju noori puid, varsti — nagu ütleb linnapea, kes tahab pargi ilu võtta erilise hoole alla — istutatakse mõnda kohta ka kodumaa kuuski.

Endist laia, porist Kivi tänavat on võimata tunda. Tänav on ilusti prügitatud, sõidutee kitsamaks tehtud ja kõnnitee äärde on istutatud ilupuude rida. Samuti on ilustatud ka Roosi tänavat. Üldse on Tartu kaunistamiseks mullu sügisel ja tänavu kevadel välja istutatud umbes 800 ilupuud. Kui linnapealt küsida, kust ta võtnud istikud, siis ütleb, et see olevat tema suurim ärisaladus.

Tartlastel on tänavu põhjust rõõmustada. On valmimas ja suurelt osalt juba valmis eeskujulik ranna-allee Vabadussillast kuni supelmajani. Alleed ehib kaks rivi Berliini papeleid, mis nii sirgelt ritta istutatud, et 800 meetri pikkune puude rida jookseb nagu püssist lastud.

“Jõudu, mehed!” hüüab linnapea töölistele. “Kas töö konti ei murra?”

“Ei murra, härra linnapea.”

Aga üks tööline viskab labidalt lohakalt liiva vastsele murule.

“Kas see on töö!” kärgib linnapea. “Kes lubab niimoodi töötada!”

“Peab ikka kurja ka lendu laskma, see teeb rohkem särü,” naljatleb linnapea hiljem.

Vabadusesilla äärde istutatakse lilli. Silla müürile hakkab suvel kasvama metsik viinapuu.

(Vasakult) HARRY PÄÄRT, ALEKSANDER TÕNISSON JA
LINNAAEDNIK MÄRT KUTTI VABADUSSÕJA
MONUMENDI EES

(Elmar Kaldi foto Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist)

Ka Vabaduse puiestikus ja Kalevipoja samba ümbruses käib hoogus kaunistustöö. Praegune linna aednik Mart K u t t i on isiklikult ka tööil. Mees on käinud Aafrikas, Hiinas ja Jaapanis, kõnelemata Lääne-Euroopast. Asjatundlik ja töökas aednik omal kohal, nagu seletab linnapea: “Ilma diplomita küll, aga pole “vusser”.”

“Nojah, pidime kahe tunniga valmis saama, aga nüüd on kulunud ligemale neli. Olete näinud, mis on tehtud, kavatsustest ma ei kõnele. Tulge sügisel või tuleval kevadel, siis näete jälle uut. Politseiplatsil peab seeme sees olema juba 29. mail. Mineval reedel hakkasime seal munakivi sillutist lõhkuma. Saame sinna ilusa muru. Muide, viimaks mõtlete, ma üksi kõik teen ja korraldan. Ei. Mul abiks linnavolikogu vastav komisjon ja Tartu linna heakorra ning kaunistamise selts, mille eesotsas prof. M a t t i e - s e n, dr. P o r t, dr. [Karl/Kaarel] Z o l k [Leius], dr. [Rudolf] B e r n a k o f f, kaupm[ees] J[aan] R a u d s e p p ja teised. Sel-

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

le parlamendi soov on käsuks, mis täpselt täidetakse. Aga nüüd jumalaga — töö ootab!”

Ning astub linnapea sõjamehelikul sammul raekoja poole. Parkides aga siblivad, kaevavad, istutavad sajad töölised.

Tartu linn muutub kaunimaks! [---]

AJAKIRJANIKUD KOOS LINNAPEAGA PARKIDES¹⁷

Linnapea A. Tõnissoni kutsel ajakirjanikud tegid neljapäeval¹⁸ jalutuskäigu Emajõe vasakule kaldale ujulateele, mis teatavasti tänavu seati korda ja on kujunemas tartlastele jalutuskohaks. Restaureeritud on ka ujulaesine park, kus ajajooksul rida puid mitmesuguste rikete tõttu olid ära kuivanud.

Meltsiveski tänavalt ujula ette viiva tee äärde on istutatud uusi vahtraid ja ujulaesise platsi ümber pappleid. Kõigile puiele on seatud ka tugipuud, mis seni puudusid. Linnapea selle juures juhtis ajakirjanikkude tähelepanu sellele, missugused nägusad ja hästikooritud puud on toeks seatud ja kui hästi on tehtud sidemed.

Ujula ette ja kõrvale on istutatud mõned punased pajud, kased ja mõningaid teisigi puid. Esialgu on läinud puud hästi kasvama ja linnapea vähemutki kahju kartmata võis lubada lehemeestele iga kuivanud puu leidmise eest 1 krooni.

Kaldatee ujula juurest Vabadussillani pakub ilusat pilti. On rajatud kaks teed: jõepoolne laiem tee on mõeldud jalutajatele, kuna mururiba ja puudereaga eraldatud teine kitsam tee on ette nähtud jalgratturitele. Linnapea tähenduse järgi ei olevat Riias “15. mai pargi” teed sugugi paremas seisukorras, kui meie ujulatee. Ometigi peetavat Riia 15. mai parki praeguse Läti valitsuse esindustööks.

Jalgtee on kohati küll veel pehmevõitu ja mõnedki lahtised munakivikesed veerevad jala all, kuid esimese aasta jooksul ei

¹⁷Ajakirjanikud koos linnapeaga parkides: Läti valitsuse esinduste pole parem Tartu ujulateest. — Keelusiltidest ei piisa korra austamiseks. — *Postimees*, nr 159, 14. VI 1935, lk 7.

¹⁸S.t 13. juunil 1935.

olevat võimalik paremat kõnniteed teha. Linnavalitsus on teadlik, et järgmistel aastatel tuleb teed kohati parandada.

Muret valmistab linnaisadele see, et kodanikud ei oska veel küllalt lugu pidada heakorrast. Kõnniteeäärset mättariba on hakatud tarvitama jalutamiseks ja mõned on arvanud heaks ka minna üle jõepoolse kalda-nõlvaku, kus pehme liiv, mis jätab jäljed järele. Tee otsadele on seatud küll üles valged keelupostid: “*Murul ja kaldanõlvakul käimine keelatud*”, kuid nähtavasti leidub kas kirjaoskamatu või isikuid, kes arvavad, et keeld nende kohta pole maksev.

Kaldateele on seatud ka kümme lihtsat, kuid päris nägusat pinki. Esialgu on need puhkeabinõud veel rikkumata, kui mitte lugeda seda rikkumiseks, kui keegi väitseperemees on kasutanud pingiäärt oma terariista teravuse katsumiseks. Kuid karta on, et edaspidi istepinkidele tekivad ka monogrammid ja “südamekesed”. Linnapea tähelepanekute järgi olevat aga viimasel ajal märgata juba “puunikerdus-kunsti” harrastamise vähenemist avalikkude kohtade puuesemetel. Näib, et ilu- ja korratunne on Tartu kodanikkude keskel teinud suuri edusamme ja meie ülikooli linn vist juba lähemal aastail, ei pruugi häbi tunda sel alal teiste eurooplaste ees.

Kaldateele on istutatud üldse 270 paplit, püstitatud 10 istepinki ja ehitatud 2 puusillakest. Sillad on nägusad ja lähemal ajal kaetakse nad ka värviga. Eriti nägus on Aerutajate Klubi juures asuv sillake. Paadisildade juure pääsemiseks on ehitatud linnavalitsuse materjalist teed, mille otsad aga suurvee ajal jäävad jõkke ja *neid varitseb hädaoht liikuva jää poolt*. Linnapea aga tähendas, et ega sellega veel midagi katki pole — teeotsad parandatakse ja inimesed saavad sellega tööd.

Linnapea ühes ajakirjanikkudega tegi jalutuskäigu ka Vabaduspuiestikku. Kõige pealt vaadeldi Vabadussilla poolset otsa, kus liivateid on vähendatud ja muruplatsi suurendatud. Sellega on tabatud õieti kaks kärbest korraga — on vähendatud liivaplatsi kaotamisega tolmu ohtu ja on suurendatud Tartu rohelist pinda. Silla külge on aga kaetud muruplatsi kohal väänkasvudega. Kuid siingi teeb muret korra mitte austamine. Silla kõrval on tärkamas

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

värske muru, kuid mõned õngemehed on arvanud heaks üle muru käia, et leida paremat õngitsemiskohta.

Ka Vabaduspuiestikus on tehtud mõningaid ümberkorraldusi. Muruplatside otsadel on kaotatud terav sirgjoonelisus ja selleasemel valitseb kõikjal kumer joon, mis sobib tõesti paremini. Ka “Kalevipoeg” on võitnud sellega, et ta ümbrus on võtnud teise ilme. Samba ümbrus on kaetud muruga ja ka barjääri kõrval haljendab värske rohi.

Lõpuks vaadati veel uut muruplatsi *Politseiplatsil*. Linnapea arvates pole põrmugi õigustatud nõudmine, et muruplatsist peaks läbi käima teed. Kodanikkudel peaks jätkuma aega ümberkäimiseks ja kui siis juba teid teha, siis oleks neid pidanud tegema risti-rästi ja sellega oleks plats kaotanud oma ilu. Mis puutub linna kaunistamisküsimustesse, siis vaatavat esiteks kava läbi linnavalitsuse pargikomisjon, mille esimeheks linnanõunik J[ulius] Rosenfeldt [Roo]. Selle järele linnavalitsuse liikmed koos Tartu Linna Heakorra ja Kaunistamise Seltsi juhatuseliikmetega kohepeal käivat tutvunemas, kuidas kõige otstarbekohasemalt teostada kavandeid. Juhul, kui mõni kava ei leidvat nimetatud seltsi juhtivate tegelaste heakskiitmist, jäetavat teostamata selle kava elluviimine.

Ajutised linnaisad. Enne jalutuskäigule asumist linnapea A. Tõnisson oma kabinetis raekojas tähendas ajakirjanikkudele, et praegune Tartu linnavalitsus ei arvesta ajakirjandusega. Seda sel põhjusel, et praegused linnavalitsuse liikmed ei ole valitud tavalisel viisil, vaid on määratud riigi valitsuse poolt. Linnapea väljenduse järgi linnavalitsus tundvat vastutust ainult järelvalve asutuste ees. Mis üks või teine linnavalitsuse kohta arvab, see ei huvitavat linnavalitsuse liikmeid, sest nemad peale ühe liikme ei kavatsevat edaspidi linnavalitsuse liikmeteks jääda.¹⁹

¹⁹Vt ka Mnd. [= Oskar Mänd] Avalik arvustus. — *Päevaleht*, nr 181, 3. VII 1935, lk 2.

LIIBAVI TURG TARTULE EESKUJUKS²⁰

Tartu linnapea A. Tõnisson andis eile meie lehe esindajale jutuajamise oma Liibavi reisi tulemustest ja tähelepanekutest. Linnapea Liibavi sõit oli ühenduses Tartu turuhoone küsimusega.²¹

Tartu linnavalitsus asus turuhoone küsimuse lahendamisele juba läinud aasta sügisel. Asuti eeltööde tegemisele ja talve lõpuks oldi niikaugel, et raha oli turuhoone ehitamiseks kindlustatud. Ka kuulutati välja turuhoone ehitusprojektide võistlused, millest võtsid osa 22 kodumaa arhitekti. Võistluse tulemused ei andnud sobivat projekti. Selle järele korraldati valikvõistlus, kuid ka seal ei saadud soovitud tulemusi. Aeg läks aga omasoodu ja käesoleval suvel ei avanenudki linnavalitsusel võimalust turuhoone ehitamisele asuda.

Mispärast ei andnud projektide võistlused soovitud tagajärgi? Põhjus seisab selles, et meie arhitektidel on olnud võib olla koguni vähe kokkupuutumisi turuhoonete ehitamise küsimustega või turuhoonetega üldse. Arhitektidel ja ka teistel puuduvad kogemused selle kohta, missugune või kuidas tuleks turuhoone ehitada, et ta oleks ajakohane ja vastaks oma ülesannetele.

Et meie oludes arhitektidelt sobivat turuhoone projekti saada, osutus lihtsalt vajalikuks ehitusprojekti koostavale arhitektile anda kuni üksikasjadeni ulatavaid väga mitmesuguseid näpunäiteid ja juhiseid. Alles vahest siis, kui kõik näpunäited saadud, suudab arhitekt, kes isiklikult küsimust lähemalt ei tunne, koostada rahuldava projekti.

Ka Tartu linnavalitsusele osutus vajalikuks turuhoone ehitamise asjas mitmesuguseid küsimusi üksikasjalikult selgitada, et

²⁰Liibavi turg Tartule eeskujuks: Puhtus ja kord Liibavi turul ja turuhoones ei jäta midagi soovida. Tartu linnapea jutustab oma reisimuljetest. — *Postimees*, nr 255, 19. IX 1935, lk 6.

²¹Üksikasjalikku käsitlust Tartu turuhoone idee ja teostamise kohta 1921. aastast peale vt *Tartu V: Ülevaade linnavalitsuse tegevusest 1936./37. a.* Tartu: Tartu linna väljaanne, 1938, lk 93–108.

siis võimalik oleks anda lõpliku projekti koostamiseks vajalikke näpunäiteid.

Käesoleval suvel puutusin isiklikult kokku Liibavi linna-pea — E[valds] Rimbenieksiga, kes jutustas, et Liibavi turuhoone on kõigiti vastav oma ülesannetele ning on 25 aasta kestel rahuldanud täiesti linnavalitsust kui ka turu kasutajaid, nii ostjaid kui müüjaid. *Liibavi turuhoonega lähemalt tutvunemiseks oligi minu sõit Liibavi.* Liibavis viibimise ajal esmaspäeval läks mul lühikese aja jooksul korda tutvuneda Liibavi turuoludega üldse laias ulatuses ja turuhoonega eriti.

Liibavi turg ja turuhoone on linnapeale avaldanud kõige paremat muljet. Talurahva turg või lahtine toiduainete turg on eeskujulikult korraldatud puhtuse poolest. Lahtisel toiduainete turul valitseb isegi turu lõpul niisugune puhtus, nagu seda Tartus kahjuks näha võib ainult turu alguses. Ei kusagil vedelevaid paberitükke, konte, verd jne. Silmapaistev on see, et Liibavi turuplats on puhas ka hobusesõnnikust, millisest puhtusest meil ei saa juttugi olla.

Liibavi turuplatsi puhtuse saladus seisab selles, et iga turulaua all on nõu, kuhu visatakse kõik mittetarvilik ja jätised. Turult lahkudes viiakse kaasa ka jätised. Maarahva turul aga rakendatakse hobused pärast vankri kohaleasetamist lahti ja viiakse lähedalolevatesse sissesõiduhoovidesse, millised on lihtsad varjualused katuse ja sõimega. Seal seisavad hobused väikese tasu eest valve all kuni turu lõpuni. Turu lõpul tuuakse hobune varjualuselt, rakendatakse ette ja sõidetakse minema. Kuid tulemuseks on see, et Liibavi maarahva turg on kuiv ja puhas, kärbesteta, ning paha lõhnata. Liibavis on sarnane kord turul maksnud juba kümneid aastaid, mispärast nüüd ei suudetagi ette kujutada, et hobused oma mustuse tekitamisega võiksid asuda seal, kus toiduainetega kaubitsetakse.

Huvitav on, et turu keskel kõrgemal kohal oma mundris seisab turuvalitseja, kelle kõrval politseinik. See on meheks, kes vaatab korra järele turul. Tema korraldusi tuleb täita.

Turuhoone asub otse toiduaineturu platsil ja sinna on mahutatud liha- ja lihasaadustega, piima- ja piimasaadustega kauple-

mine. Aiavilja ja juurviljaga kaubitsemist ei ole turuhoones. Turuhoone on maksma läinud 159000 kuldrubla — s.o. 40 miljonit senti meie rahas. Ehitus on ühekordne, telliskivist, meeldivas kerges stiilis ning jätab väga hea mulje. Hoones on ka õhujahutusega keldriruumid. Sissekäigud turuhoonesse on asetatud nurkadesse. Sisse astudes üllatab piinlik puhtus, hea valgus ja ilma igasuguste lõhnadeta õhk. Põrandad on piinlikult puhtad nagu elutoas. Ei mingit tõmbetuult. Ja ülevaade on suurepärane. Terve turuhoone on sisse astudes nagu peo peal. Igale on selge, kust ta vajalikku võib osta ning leida. Lihakarnid on asetatud turuhoone seinte äärde. Nad on traatsõrestikuga üksteisest eraldatud. Teised müügilauad on asetatud kolmes kaksikreas hoone sisemusse. Lauad on valgeks värvitud-emailitud ja neil on müüdavad saadused: liha, või, juust, piim jne. Laudade vahel sõrestikku ei ole, kaksiklaudade ridade vahel asuvad müüjad ja tarvitajatele on vaba juurdepääs ühelt poolt. Laudade read on asetatud sirgelt ja nende vahel on avarad teed. See võimaldab ülevaate ja puhtuse. Pärast müügi-aja lõppu jäetakse kõik kraam kohale laudadele, tõmmatakse vaid valge lina üle. Suvisel ajal viiakse osa kaupasid, mis rikkiminevad, keldrisse. Keldrisse sissekäik on turuhoone keskel. Keldris valitseb samuti kuiv, puhas õhk ja piinlik puhtus. Turuliste lahkudes lukustab vaht turuhoone. Rida aastaid ei ole turuhoones ette tulnud ühtegi vargust, nagu müüjad, kes juba turuhoone asutamisest saadik kauplevad, seletasid.

Turuhoones on 146 müügikohta, milledest kümmekond kohta vabad. Tuleb silmas pidada, et turuhoone ehitamisel oli Liibavis 115,000 elanikku ja praegu üle 60,000.

Kui Tartu sarnase turuhoone saaks, siis võiks Tartu linn olla õnnelik.

Kalaturg Liibavis asub toiduainete turust 100 sammu eemal, lihtsas hoones, mis ümber tehtud kasarmust. Seal on 8 müügiplatsi puust vannidega elusatele kaladele. Suitsu- ja kuivatatud kala müüakse üldturul.

Linnapea tähendas lõpuks, et Liibavi turuhoonest saab mitmeid andmeid Tartu jaoks eeskujuks võtta. Linnapea on kaasa toonud ka turuhoone plaani jäljendi.

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

Mis puutub Tartu turuhoonesse, siis tähendas linnapea, et lähemal ajal, vahest aasta lõpuks, tahetakse ikkagi turuhoone projekt lõplikult koostada. Selleks rakendatakse töösse linnaarhitekt²² ja võib olla teisi. Need peavad antud näpunäidete järele koostama turuhoone projekti lõpukujul. Linnavalitsus on seisukohale asunud, et küsimust tuleb peensusteni järele uurida ja selgitada, ning alles siis saab teha töö, nagu see peab olema.

Loodetavasti siis kevadel varakult võidakse Tartu turuhoone ehitamisega algust teha.

Linnapea kasutas juhust, et oma tänu avaldada Liibavi linna peale ja linnavalitsusele sõbraliku vastuvõtu ja kõige huvitava nägemise võimaluste eest.

Liibavi linnavalitsus on linnapea Tõnissoni vastu võtnud väga südamliselt, võimaldades tutvuneda lühikese ajaga linna asutiste, elektrijaama, laenukassa, raekoja ja teiste asutistega.

Nagu linnapea tähendas, on tema muljed reisilt kõige paremad.

AKTSIOON TARTU NÄGUSAMAKS MUUTMISEKS²³

Tartu Majaomanikkude Ühingu lugemislaua pidulikul avamisel²⁴ linnapea A. Tõnisson tõi esile mõningaid kavatsusi, mida linnavalitsus tahab hakata lähemal ajal ellu viima linna välisilme tõstmiseks. Linnapea ütles kokkuvõttes järgmist.

Majaomanikud on see element, mis kannab linna ja millel on otsustav sõna kaasa rääkida linna välisilmes. Sellepärast on mul

²²Tartu linnaarhitekt oli aastail 1926–1935 (ja 1940–1944) Arnold Matteus, kes lahkus ametist vastuolu tõttu uue linnapea Aleksander Tõnissoniga. 17. mail 1935 valis Tartu linnavalitsus uueks linnaarhitektiks Voldemar Tippeli, kes oli ametis 2. juunist 1935 kuni 1940. aastani. Tema mälestusi sellest ajast vt nt Hillar Palamets. *Lugusid toonasest Tartust*. Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus “Kleio”, 2003, lk 221–223.

²³Aktsioon Tartu nägusamaks muutmiseks: Linnapea kutsub kokku nõupidamise, kus valitakse komisjon, kes kogu linna läbi vaatab ja koostab vastava kava. — *Postimees*, nr 96, 8. IV 1936, lk 6.

²⁴S.o 7. aprillil 1936.

heameel kasutada juhust ja siin peatuda nende küsimuste juures, mis minul juba mõnda aega on meeles mõlkunud ja mille teostamiseks näib olevat aeg enam-vähem küps, sest et need küsimused liiguvad ka pealinna ringkondades.

Kui meie maal ringi sõidame, siis märkame, et meie *külade ja asulate üldpilt on väga hall ja sünge*. Majad on luitunud, tarad on katkenud ning ripakil. Ka muud koristamatust leidub üsna rohkesti. Vähe on üksikuid talusid, mis pakuvad silmale rõõmustavat pilti oma välise nägususe ja korralikkusega. Peaaegu sama võime märgata meie linnades. Ka siingi jätab ehituste ja tarade välisilme väga palju soovida.

Kui mina noores põlves Kaunases elasin ja sealt mõneks päevaks Tartu sõitsin, siis oli see mulle iga kord lõbuks ja puhkuseks peale muu just selle poolest, et võrreldes Kaunase ja teiste Leedu linnadega oli Tartu tol ajal otse eeskujulik oma puhtuse ja nägususe poolest. Kui ma aga möödunud suvel üle hulga aja Kaunasesse sõitsin, siis *ei tundnud mina endist linna enam ära* — nii palju oli muutunud Kaunas oma välisilmelt: hästikorraldatud tänavad, hästikorraldatud majad jne. Tartu tagasi tulles läks meel päris kurvaks, et siin oleme võrdlemisi vähe edasi jõudnud olukorrast, mis valitses aastakümnete eest. Ja sellega on Tartu Kaunasesest märksa maha jäänud.

Aga igavesti ei tohi see nii kesta. Meie peame oma linna välisilmesse tunduvaid parandusi tooma. Seda rõhutades ei taha ma siin hakata tegema kellelegi etteheiteid, vaid toonitada, et nii maa-asulate kui ka linnade välise ilme eest hoolitsemine on meil *kuidagi jäänud nagu kahe silma vahele*. Muidugi teada pidurdab hoolitsemist ka majanduslik külg. Kuid ma olen kindel, et suurema tähelepanu ja hea tahtmise juures oleksime ka praegustes majanduslikkudes võimalustes saanud meie ehituste üldilme tõstmiseks märksa rohkem ära teha. Tarvis on ainult jõuda kindlale veendumusele, et meie linna välisilmet peame parandama, ja see asi hakkab nihkuma. Muidugi teada meie ei tohi end ülejõu pingutada, talitame oma võimaluste kohaselt.

Kodukaunistamise ja meie maa kui ka linnade välisilme tõstmise kavatsused on juba kõrgemates ringkondades kõne alla võe-

tud, kuid ärme jääme ootama korraldusi ülevalt poolt, vaid asume ise asjale pihta. Selleks on linnavalitsusel valminud *järgmine kava*:

Linnavalitsus kutsub kokku majaomanikkude koondiste esindajad, Tartu Heakorra ja Kaunistamise Seltsi esindajad ja ülikooli esindajad. Sellel nõupidamisel, mis loodetavasti leiab aset juba eeloleval neljapäeval,²⁵ valitakse vastav toimekond, kes *kõik linna tänavad läbi käib* ja märgib, mis ühel või teisel majaomanikul tuleks teha linna välisilme tõstmiseks. Sellega ei taheta kellelegi tekitada suuri ülesaamatuid raskusi ega majade välist korraldamist nõuda üleöö, vaid see peab teostuma järkjärgult jõukohaselt. Veel kord rõhutan, see aktsioon ei tohi kellelegi tuua suuri majanduslikke raskusi.

UUS RAHVAPUIESTIK TARTUS²⁶

Oleme 18 aastat iseseisva riigina elanud ja tegutsenud, palju tööd teinud ja silmapaistvalt edasi jõudnud. Üksikutel tegvusadel väärib meie arenemine lausa imestust. Kuid leidub ka alasid, kus arenemise üldisest tasemest maha oleme jäänud. Üheks sääraseks alaks on kodu ja ta ümbruse välise ilme arenemine. Rohked talud maal ja paljud majad linnades jätavad välimuselt paremat soovida. Tüütuseni hallid taluhooned, aastakümneid kohendamata ja koristamata linnamajad ning neid ümbritsevad labased, viltu vajunud, lagunenenud tarad pakuvad kohati õudset pilti mitte ainult

²⁵Koosolek peetigi 8. aprillil. Vt lähemalt “Kõik asjast huvitatud Tartu kaunistamistööl: Kaunistamistööd hakkab juhutama 9 liikmeline komisjon. Milles peitub korraldamatuse põhjus”. — *Postimees*, nr 99, 11. IV 1936, lk 8.

²⁶Uus rahvapuiestik Tartus: Esimene reaalne samm üleriikliku kodukaunistamise aktsiooni teostamiseks. — *Postimees*, nr 115, 30. IV 1936 lk 6. — Meie järgmisel leheküljel toodud foto on ilmunud ajakirjas *Nädal Pildis*, nr 4, 7. V 1936, lk 88; samas ajakirjas leiduvad ka fotod “Tartu Majaomanike Ühingu liikmed istutavad omanimelist tamme. Puust teine paremal ühingu esimees O. Allik, tema kõrval esireas järgmine — abiesimees A. Ruuben” ja “Uue puiestiku istutamine täies hoos”, www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:362387/313098/page/15.

LEMBITU PARGI RAJAMISE TALGUTEL 1. MAIL 1936
KÕNELEB TARTU LINNAPEA ALEKSANDER TÕNISSON
(Karl Hintzeri foto Rahvusarhiivist, EFA.5.0.27695)

kehvemates maakohtades ja linnaservadel, vaid ka jõukates maa-
nurkades ja linnade käidavamatel tänavatel. Välimuse korralda-
mine nõuab kulu ja seepärast mõnigi kord on mahajäänud väli-
mus omaniku majandusliku seisukorra paratamata tulemus. Kuid
sagedasti näeme maal ja linnas lohakile jäänud hooneid, kus pere-
mees jõuka inimesena tuntud. Paistab tõenäolisena, et *hoonete
välimuse eest pole vajalikku hoolt kantud sel lihtsal põhjusel, et
välimust pole tähelepanu väärivaks asjaks peetud*. Fassaadi, vä-
limuse alal oleme maha jäänud oma põhja-, lääne- ja isegi lõuna-
naabritest. *On viimane aeg ka sellel alal tööle asuda, et naabrite
ja teiste kultuurrahvaste tasemeni jõuda!*

Õnneks on ka siin paranemine tulemas. 21. skp. moodustati
Tallinnas härra riigivanema eesistumisel üleriiklik keskkorraldis,
Kodukaunistamise Keskkomitee, kelle koosseisu terve vabariigi
valitsus ja rida tuntumaid juhtivaid tegelasi kõigilt aladelt, kok-
ku 32 inimest mehi ja naisi, kuulub. *Selle suure ja võimsa kesk-
komitee ülesandeks on kodukaunistamise aktsiooni korraldamine*

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

kogu riigis, kõigis linnades, üle kogu maa. Kodukaunistamise all mõeldakse eestkätt hoonete välise ilme tõstmist värvimise teel, hooneid piiravate tarade ja hoonete ümbruse korraldamist nii, et elamu ühes ümbrusega oleks nägus, meeldiv, kodune, ja puude, põõsaste, hekkide istutamist hoonete ümbruses, teede ja tänavate ääres ning ilupuistikkude korraldamist. Töö vahetuteks korraldajateks ja läbiviijateks selles laialdases organisatsioonis on maa- ja linnakomiteed. Need komiteed koostatakse Keskkomiteelt antud juhataste järele maavalitsuste esimeeste ja linnapeade korraldusel. Komiteede töö saab kestma rida aastaid, kuni kodukaunistamise järele üldse vajadust.

Meie kodulinna Tartus on selle ilusa mõtte teostamiseks ju varem eeltöid tehtud. Tartus asuti seisukohale, et kodukaunistamise tööst peaks eestkätt osa võtma vahetud asjaosalised: majaomanikud, Heakorra ja Kaunistamise Selts ja linnavalitsus. Selle mõttega korraldati 9. aprillil vastavate organisatsioonide esinduste nõupidamine. Nõupidamisel võeti kodukaunistamise vajaduse mõtte vaimustatud üksmeelega omaks ja valiti kaheksaliikmeline komitee, kellele ülesandeks tehti viibimata tööle asuda.

Tartu kodukaunistamiskomitee on õilsat asja täie tõsidusega võtnud, lühikese aja jooksul rea töökoosolekuid pidanud ja muude korralduste seas otsuseks teinud: veel käesoleval kevadel ja nimelt juba homme, 1. mail Tartus uus puiestik istutada. Puiestik tuleb linna lõunapoolsesse äärelinna, Riia ja Lembitu tänavate vahele, ülikooli kliinikute ette, võtab enda alla 1 ½ hektari maad, on mõeldud rahvapargina ja saab arvatavasti nimeks Lembitu puiestik. Sinna istutatakse peamiselt kodumaa puud, kuused ja kased. Puiestikku rajatakse lastele mänguplatsid ühes sulistamisbasseinidega ja piiratakse kuuse hekiga. Puud saadakse Vasula riigimetsast. Istutamine algab homme kell 8 hommikul. Soojade ilmade kätte jõudmisega on puud lehte minemas, seepärast tuleb istutamisega rutata ja algul kavatsatud istutamistoimingu laiemale ja pidulikule alusele rajamine ära jätta.

Iga Tartu kodanik, kes linna kaunistamise vastu huvi tunneb, on istutamise juures teretulnud külaline. Iga labidaga varustatud abistav käsi võetakse tänuga vastu. Istutamise tehnika üle annab platsil seletusi Tartu metsaülem [Aadu] Valmet.

Olgu Tartu kaunistamiskomitee esimene reaalne samm ergutuseks ja virgutuseks igale maa- ja majaomanikule! Aidaku iga kodanik, kellel lapike maad, kodulinna kaunistamisele ka omalt poolt seega kaasa, et veel käesoleval kevadel mõne puu omale maale kasvama paneb — iluks ja rõõmuks endale, oma perekonnale ja kogu kodulinnale!

Kuuski, kaski ja pihlakaid istutamiseks on tasuta saada Tartu riigimetskonnast. Mõõduka tasu eest aga paljudest Tartu puukoolidest. Soovijatele linnakodanikkudele korraldab puude väljakaevamist riigimetsas ja linna toimetamist tegelikkude töö- ja veokulude katmisega linnanõunik Roo raekojas. Puude tellimise ja istutamiseiga tuleb aga rutata.

A. Tõnisson, Tartu linnapea, Kodukaunistamise Tartu komitee esimees.

LÄHEMAID KAUNISTAMISTÖID TARTUS²⁷

Tartu Majaomanikkude Seltsi korraldusel peeti reede õhtul²⁸ seltsi ruumes Suurturg 13 liikmetele korraldatud kõnekoosolek. Kõnekoosoleku avas seltsi esimees adv. Joh[an] Sepp, mille järele asus kõnetooli linnapea A. Tõnisson, kes kõneles kodukaunistamisest ja selle tulemustest Tartus.

Meie oma lühikese iseseisvuse aja jooksul oleme suutnud palju korda saata. Mõnel alal oleme saavutanud isegi tulemusi, mille pärast meile on kadedad isegi kõrge kultuuriga rahvad. Kuid ala, mis meil mitte arenenud pole, on just oma kodu ja selle ümbruse kaunistamine. Eestlane on rahvas, kes ei armasta rõhku panna välisele ilule või fassaadile, vaid kes rohkem hindab sisu. Elades aga vaba rahvana, tuleb meil hakata suuremat rõhku panema välisele ilule, kuna tavalisti võõrad välismaalased selle kaudu siit saavadki oma esimesed muljed.

²⁷Lähemaid kaunistamistöid Tartus: Ilupuud linna tulevate teede äärde. — Praegune puuturuplats ümberkorraldamisele. — Emajõe kallastele korralikud supelrannad. — Suurem rahvapark loomisel. — *Postimees*, nr 138, 23. V 1936, lk 7.

²⁸S.t 22. mail 1936.

Kodukaunistamise töö korraldamiseks Tartus on moodustatud vastav keskkorraldus, kes on oma ülesandeks võtnud linna välise ilu eest hoolitsemise, juhtides kodanikkude-majaomanikkude tähelepanu silmatorkavatele puudustele, kuid samas on abiks majaomanikkudele nõuandmisega. Komiteesse ei või majaomanikud suhtuda mitte kui käske jagavasse organisse, vaid kui nõuandjasse. Ainult siis läheb komitee mõni liige majaomanikuga rääkima, kui tema maja või seda maja ümbritseva tara juures on mõned eriti silmatorkavad puudused või vead, millede kõrvaldamine linna ilu seisukohalt oleks hädavajalik ja tarvilik. Komitee on oma tegevusega algust teinud südalinnas. Siin on leitud 20 maja, millede väline ilme on näotu ja mis kuidagi pole kooskõlas linna südame ilmega. Komitee esindajad on nende majaomanikkudega ühendusse astunud ja 18 majaomanikku on andnud oma nõusoleku majade juures remontide teostamiseks. Kahel majaomanikul on mõnesuguseid raskusi remontide teostamisega. Praegu remonteeritakse, värvitakse südalinnas maja, mis, nagu maja omanik seletab, pole 40 aasta jooksul värvipintsli näinud.

Samuti on olukord väga halb taradega. Majaomanikkudel tuleb suuremat rõhku panna nende korraldamisele. Kõik majaomanikud, kes tahavad oma majade juures remonttöödega — värvimistega algust teha, pööraku enne nõu saamiseks linnaarhitekti poole.

Pikemalt peatas linnapea selle juures, missugune näeb maa välja, pärast seda lühikest kodukaunistamise töö hooaega. Linnapea on teinud ringreisi Tartu-, Viljandi- ja Pärnumaal ja vastavates linnades.

Maal olevat lühikese aja jooksul väga palju suudetud korda saata. Suuremate avalikkude keskuste, vallamajade ja piimaühisuste hoonete ümber on rajatud ilusad puistikud. Pole unustatud ka teede äärtesse ilupuude istutamist. Sellel reisel on selgunud linnapeale, et kuskil pole kodanikud nii hoolimatud ilupuude vastu kui Tartus, mis ei taha kuidagi kooskõlas olla selle linna kui haridusliku tsentrumiga. Rääkides Põltsamaa linnapeaga, kes juba hulkade aastate jooksul on linna kaunistamiseks istutanud üle 6000 ilupuu, selgunud, et selle aja jooksul on ainult üks puu kuritahtlikult purustatud. Tartus selle vastu on möödunud aastal

vastutustundeta kodanikkude poolt hävitatud 50 mitmesugust ilupuud, ning eelmisel aastal koguni 60 ilupuud.

Kodukaunistamise alal on *Tartus veel palju teha*. Kõikide välja-sissetulevate maantee ääres puuduvad linna ligemas ümbruskonnas ilupuud. Tänavu sügisel on kavatsus vähemalt ühe tee äärde istutada ilupuud. Korraldamise alla tuleb võtta ka “Metropoli” hoone ja puuturu alune plats.²⁹ Puuturg viiakse seniselt asukohalt üle Gelbi praeguse lauavabriku kohale.³⁰ Kindlamaid kavasid selle platsi korraldamiseks pole veel valmistatud. Palju tööd annab ka Emajõe kallaste ja ujula lähema ümbruskonna kordaseadmine. Pole loomulik, et nii suurel linnal, nagu seda on Tartu, pole korralikku suplusplatsi. Peame muretsema linnakodanikkudele suplemisvõimalusi ka kõigi mugavustega, et meie linna inimestel ei tuleks mitte siit kuskile mujale suvitama minna ja oma raha kulutada teistes linnades.

Ka puudub Tartus suurem rahvapark, ka selle loomisele on vaja mõelda. Linnavalitsuse poolt on selleks välja valitud Tähtvere pargi ja Emajõe parema kalda vaheline plats.

Kõne lõpetades avaldab linnapea lootust, et kodanikud-majaomanikud mitte valesti aru ei saaks kodukaunistamisest ja selle tähtsusest, vaid majaomanikkudel tuleks sellele vaadata kui oma isiklikule asjale.

²⁹Puuturg asus Emajõe paremkaldal Kivisillast allavoolu, kino Metropol selle vastas üle jõe.

³⁰Ber (Michail; Mihkel) Gelbi lauavabrik asus tollasel aadressil Fortuna tn 15. — Tartu linnavolikogu otsustas 30. septembril 1935 pudukauba- ja puuturu üle viia Fortuuna tänava ja Emajõe vahelisele alale, kus aga oli Gelbile pikemaks ajaks renditud plats, mis saadi linna kätte tagasi pärast talle ja vennale mujal uue maa-ala eraldamist.

MIS TARTU LINNAPEA SOOMES NÄGI³¹

Linnade omavalitsuste tegelaste huvireisi Soome kaasateinud Tartu linnaapea A. Tõnisson jutustab sealt saadud muljetest meie lehe esindajale järgmist:

Huvireis Soomes kestis 11 päeva. Algas Helsingiga, kust siirduti sügavas kaares Soome sisemaale, põhjapoolle Karjalasse, sealt Viiburi ja Lahti kaudu Helsingisse tagasi. Mul oli võimalus nimetatud huvireisi koos teistega kaasa teha Imatrast alates, kus ma liitusin teiste huvireistlastega. Alates ajajärguga, mil liikusin koos teiste huvireistlastega, olid kõik tingimused olemas, mis vajalikud huvireisi heaks kordaminekuks. Ilmad, mis sel ajal olid Soomes eriti head, võimaldasid takistamata liikumist. Kogu reisi aja oli huvireistlaste kasutada üks 3. klassi vagun. Kokku võttis huvireisist osa 30 isiku ümber, kelle hulgas oli 10 linnapeat.

Peab tähendama, et *see huvireis pakkus väga palju*. Meie inimesed nägid palju õpetlikku ja kasulikku ning iga osavõtja võis tagasi tulla sügava rahuldustundega. Saadud muljete järgi otsustades peab tähendama, et kodanikkude töö ja tegevus nii maal kui linnas käib kõikjal täie hooga. Ka on Soome põllumehe tuju päris hea, sest möödunud suvi on olnud kõikjal saagirohke. Samuti on põllumajandusele tänavune sügis hea.

Kui nüüd siirduda linnadesse, mis olid esijoones meile huvipakkuvad, tuleb ka siin kohe märkida, et *linnade heakord on väga kõrge*. Liikudes linnades võis igal pool tähele panna eeskujulikke tänavate sillutisi, häid kõnniteid ja ilusaid maju. Soome linnades on vähem asfaltsõiduteid, kuna selle asemel on rohkearvulist kasutamist leidnud kivi parkett-sillutis.

Huvireisi ajal oli meil võimalus tutvuneda linna avalikkude asutistega, nagu koolidega, vanadekodudega ja teiste ettevõtetega. Mis puutub koolimajadesse, peab tähendama, et need oma väljaehituselt ja ajakohasuselt on uhked. Helsingis avanes meil võimalus külastada *koolimaja, mis on üks kõige moodsamaid ja suuremaid kogu Põhja-Euroopas*. Selles Põhja-Euroopa suure-

³¹Mis Tartu linnaapea Soomes nägi: Muljeid linnade omavalitsuste tegelaste ekskursioonist. — *Postimees*, nr 252, 18.09.1936, lk 4.

mas koolis õpib 2300 last ja see on nimelt algkool. Koolis on 77 õpetajat ja 66 klassi. Koolimaja ehitamine on maksma läinud 11.000.000 Soome marka, mis meie rahale arvestatult teeks välja 88 miljonit senti. Vaatamata sellele, et koolimaja asub Helsingi serval, ei ole koolimajast ükski laps kaugemal kui ainult 800 meetrit.

Väikesed algkooli mudilased, 8-aastased poisid ja tüdrukud, on teadlikud sellest, kus asub Eesti, see selgus mul nende poiste ja tüdrukutega jutlemisel. Üldiselt tundub, et soomlased ja eriti veel kooliõpilased on täiesti teadlikud, kus meie asume ja kes meie oleme.

Eriti hästi on Soomes korraldatud kutsekoolide küsimus. Nad on kontsentreeritud, mitte lahus nagu meil. Nii mees- kui naisosakonnad moodustavad ühe ühise kutsekooli kui terviku, alludes ühele juhatajale.

Kõiki huvitab ju küsimus, kust siis tuleb, et Soome linnades on heakord nii kõrgel järjel. Siis selgub, et see *heakord tuleb linnakodanikkude taskust*. Linnakodanikkude isikumaksud on suured, tõustes kuni 80 kroonini meie rahas. Soome linnade peamise sissetulekuallika moodustab just isikumaks. Küll annab linnadele head sissetulekut ka veel elekter ja vesivarustus. Vaatamata sellele, et vee kantmeetri hinnaks on 25 senti, saadakse sellelt korralikku sissetulekut seepoolest, et veevärgi läbikäik on väga suur.

Tänavate sillutamine on majaomanikkude õlal. Mitte nii, et iga majaomanik ise hakkaks oma tänavat sillutama, vaid seda teeb linn, kuid raha võetakse sisse majaomanikkudelt. Soome linnades pole leida niisuguseid kohti, kus platsil puuduksid hooned ja kus kasvaksid nõgesed, nagu seda meie linnades tähele võib panna, sest Soome linnades on ka kõik krundid maksustatud.

Võrreldes elukallidust meil ja Soomes, võib tähele panna teatud vahet. See elukalliduse vahe pole mitte suur, olles kõrgem meie omast 10 kuni 15 prots[endi] võrra. Vaadeldes aga Soomes maksetavaid palkasid, näeme, et tavalised töölised saavad umbes samasuurt palka nagu meie töölised. Ka omavalitsuste ametnikkude palgad on peaaegu sama suured, kui meie omavalitsuse

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

ametnikkude palgad. Küll võib aga tähele panna palkade suu-remat vahet võrreldes juhtivate kohtade ametnikkudega. Nõnda, näiteks, saab Viiburi linnapea kolm korda suuremat palka, võrrel-des kas või näiteks meie kodulinna linnapeaga.

Eriti torkas silma see, et Soomes linnades pole võimalik tähele panna nii suurel arvul uusi ja moodsaid autosid kui meie linnades. Selle vastu aga *Soome linnades on korralikud voorimehed ja head hobused*. Nähtavasti kulutavad soomlased uute autode ostmiseks vähem valuutat kui meie.

Soomes viibimise aega kasutasin põhjalikuks tutvumiseks söögituru korraldamisega. Nüüd peab aga kohe tähendama, et oli viimane aeg asuda ka Tartus turuhoone ehitamisele. Niisugust toiduainete lahtist müüki turul, nagu see on meil, pole kusgil ole-mas. Ei julge niisugusest turukorraldusest mitte rääkidagi, nagu see on meil.

Vastuvõtt üldiselt oli väga sõbralik ja südamlik. Meid võeti igal pool vastu kui häid sõpru ja sugulasi. Kogu sõit oli väga hu-vitav ja olen rahul sellega, mis mina kui linnapea huvireisil võisin näha.

LINNAPEA ALEKSANDER TÕNISSON KÕNELES TARTU LINNA HEAKORRAST³²

Tartu Majaomanikkude Ühingu poolt korraldati pühapäeval³³ kell 10 hommikul “Vanemuise” kontsertsaalis ettekande-koos-olek kõikidele majaomanikkudele. Koosoleku alguseks oli kuula-jaid majaomanikke ja nende perekonna liikmeid ilmunud kohale õige rohkearvuliselt.

³²Linnapea Aleksander Tõnisson kõneles Tartu linna heakorrast: Tartus 125 km tänavaid. — Nende kogupikkuses puudub seni suuremal osal veevärk ja kanalisatsioon. — Tänavu alustatakse veetorni ehitami-sega ja valmib pumbamaja. — Tänavate sillutamist teostatakse kava-kindlalt. — Linna “kopsudest” ja Emajõe kallaste kindlustamisest. — Uuest turuhoonest. Linna eelarveaasta lõppes 50.000 kr. ülejäägiga. — *Postimees*, nr 23, 24. I 1938, lk 3.

³³S.t 23. jaanuaril 1938.

Koosoleku avas ühingu esimees O[skar] Allik, kes tõi Ühingu juhatuse poolt tervitusi kokkutulnutele. Selle järele asus kõnetooli linnapea kindral A. Tõnisson, kes kõneles teemal: “Linnavalitsuse töödest ja kavadest heakorral alal”.

Heakorral alal linnades mõistetakse harilikult linna asula üldist korda, puhtust, kanalisatsiooni, veevärki, tänavaid ning kõnniteid ning mitmesuguste platside üldist seisukorda. Mis Tartu linna heakorrasse puutub, siis tuleb tähendada, et võrrelduna Lääne-Euroopa linnadega jätab see soovida. Seda põhjusel, et meie linn on tänapäeva kuju omandanud sajandite kestel, kus tal on tulnud areneda ebasoodsates oludes. Tartu kasvamine selliseks, nagu ta praegu on, leidis aset peamiselt Vene ajal. Kõik Tartu ehitised, peale mõnede erandite, on püstitatud peale Põhja-sõda. Vene kultuur üldiselt ja ka linnade korraldamise osas oli tunduvalt madalam Lääne-Euroopa vastavatest kultuuridest.

Linna heakorral töstmise juures tuleb meil arvestada väga mitmesuguseid asjaolusid. Nii on Tartu heakorral töstmist pidurdavateks teguriteks linna laialdased maa-alad. Võrrelduna Soome vabariigi pealinna Helsingiga asub Tartu täpselt sama suurel maa-alal kui Helsingi. Siinjuures peame aga meeles pidama seda, et Helsingis on elanikke 5 korda rohkem kui Tartus. Kujutame ette olukorda, et Helsingi linna elanikud üksikult kulutaksid täpselt sama palju linna heakorral peale, kui üksik Tartu elanik, siis kõigele vaatamata saadakse Helsingis siiski heakorral 5 korda summasid enam kui siin. On ka päris kindel, et sarnasel juhul on võimalik ka mitu korda rohkem töid korda saata heakorral alal.

Kõik teavad, et Tartus on üksikute tänavate pikkuseks 125 km. Samal ajal on aga korraliku kanalisatsiooni kogupikkuseks 54 km, seega 70 km pikkuses tänavaid on ilma kanalisatsioonita või puuduliku kanalisatsiooniga.

Veevärgi laiendamist pidurdavaid põhjusi. Sellest on üle 10 aasta tagasi, kui Tartus asuti veevärgi rajamisele. Tähendatud aja jooksul on suudetud veevärgi magistraale Tartus ehitada 13 km pikkuses. Praegu tarvitab veevärgi vett Tartus 415 maja Tartu üle 4700 majast, kuna ülejäänud majapidamised peavad en-

dile vett muretsema kaevude kaudu. Vaid ülikoolil on oma hoone-
te jaoks iseseisev veevärk. Juba paar aastat tagasi selgus, et senis-
te vahenditega, ilma suurema pumbamajata ja vastava veetornita
Tartu veevärgi laiendamine on teostamatu. Sellest tingituna po-
le paaril viimasel aastal saadud puhtavee magistraalline laienda-
da. Läänud sügisel asuti uue pumbamaja ehitamisele, mis valmib
t ä n a v u s u v e k s. Kindel on see, et samuti teeb linnavalit-
sus algust *tänavu veetorni ehitamisega*. Neist on kallim veetorn,
mille ehitustööd maksavad 100.000 kr., kuna pumbamaja ehitus-
tööd nõuavad kulusid 35.000 kr. Uude pumbamajasse seatakse
üles uued tugevajõulised pumbad, ning edaspidi ei tarvitse kuna-
gi karta, et veevärk ei suudaks rahuldada veetarvitajaid, nagu see
praegu mõningatel kordadel juhtub, kui hommikuti on korraga
suur veetarvitamine.

Ligi 50 km Tartu tänavaid on ilma kindla sillutiseta, kuna
73 km on sillutatud tänavaid, sellele vastavalt on umbes sama-
suguselt sillutatud ka kõnniteid. Praegune Tartu linnavalitsus on
püüdnud kõik teha, et linna heakorda tõsta, eriti on püütud seda
teha süstemaatilisel. Nii on möödunud aastal sillutatud mitme-
suguseid tänavaid kogusummas 33.268 kr. eest. Uusi sõiduteid
on ehitatud 15.944 kr. eest. Tänavate lappimise, nn. parandamise
peale on kulunud möödunud aastal 8760 kr. Kõnniteede ehitami-
ne ja parandamine on nõudnud kulusid 14.980 kr. Peale nende
tööde on linn saanud ka riigilt vastavaid summasid, mida linnal
on õigus kasutada linna administratiivpiire läbivate magistraaltee-
de ehitamiseks ja parandamiseks. Selliste tööde teostamiseks on
möödunud aastal kulutatud 50.120 kr. Lisaks eelarves ette nähtud
töödele on väljaspool tööde kavasid suudetud möödunud sügisel
valmis ehitada Puiestee tänava alussillutis, mis tänavu suvel saa-
dakse katta asfaldiga. Selle töö teostamine oli võimalik majan-
dusministeeriumist erakordselt saadud 30.000 kr. toetuse tõttu.

Eelarves ettenähtud suurus on teostatud ka *kõik kanalisat-
sioonide ehitustööd*. Peale tavaliste kanalisatsioonide on linna-
valitsus mullu asunud erilise kanalisatsiooni — nn. Tammelinna
kollektori ehitamisele. Töödega jõuti sügisel kuni raudteeni. Va-
jalikud eeltööd kanalisatsiooni läbiviimiseks raudtee maa-alalt on
edenenud ning tööd võivad jätkuda kevadel. Raudtee maa-aladest

kanalisatsiooni läbiviimine on seotud mõnesuguste raskustega, kuna see maa-ala allub eriseadustele. Möödunud suvel kulutati selle ehitustöö peale 10.000 kr. Tähendatud tööd teostatakse Tammelinna erifondi arvel, kuhu summad on kogunenud maksudest.

Emajõe kallaste kindlustamine ja kaunistamine. Praeguse linnavalitsuse ajal on korda seatud jõekaldaid ning neid puudega kaunistatud. Korda on seatud jõekallas Vabadussillast kuni Ujulani. Samuti on korda seatud jõekallas Vabadussilla ja Kivisilla vahelisel osal ja Kivisillast kuni Holmi tänavani. Korda on seatud samuti Emajõe kallas Vabaujulast kuni Kooki leivavabrikuni,³⁴ kuna sealt edasi kuni Vabadussillani seatakse korda eeloleval hooajal. Sellel osal on teostada ainult vähemaid korraldustöid.

Puiestikke peab linnavalitsus väga tähtsateks, sest on ju puudega kaunistatud platsid ja kõnniteed l i n n a k o p s u d e k s, mis on meie inimestele hädavajalik. Nii on möödunud aastal korraldatud Forseliuse puiestik ja Lembitu puiestik. Uusi puid on istutatud tänavate äärtesse, kus ümberplaneerimise kavandite kohaselt on rajatud puiestikud, kuid ka vanade puiestikkude täiendamiseks.

Ühe suurema tööna valmis turuhoone, mis üldiseks tarvitamiseks avati käesoleval aastal. Kõikide kuludega kokku läks turuhoone maksma 400.000 krooni. Selle teostamiseks on tulnud teha laenu 320.000 kr. 20 aasta peale ja 4 protsendiga. Üldse on turuhoones 88 müügikohta, mis on kõik välja antud. Linn saab müügikohtade pidajate käest iga kuu üürina üle 4000 kr., seega aastas ligi 50.000 kr. Praegu, kus võlad turuhoonel ning neid tuleb tasuda, vaevalt sellest summast algul midagi üle jääb. Kuid tuleb tähendada, et edaspidi, kui võlad kustutatud on, võib turuhoone muutuda linnale korralikuks tuluallikaks.

Endist olukorda lahtiselt turul kauplemisega ja praeguse korraga ei saa võrreldagi. Nüüd on täidetud kõik need tervishoiu tingimused, mis peavad võimaldama ainult korraliku ning puhta toidukraami müümist.

³⁴August Koogi leivavabrik asus tollase aadressiga Emajõe tn 10.

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

Eelarved on täidetud täpselt. Kõik praeguse linnavalitsuse poolt koostatud eelarved on saajaprotsendiliselt täidetud. Linna eelarved on lõppenud ülejääkidega, mis on osutunud võimalikuks kulude kokkuhoiuga. Möödunud aasta eelarve lõppes linnale 50.000 kr. ülejäägiga. Kuid kahjuks ei saa mina praegu veel mitte anda ülevaadet selle kohta, mida linnavalitsus eeloleval aastal juba uue eelarve alusel linnas võiks teostada. Praegu on see eelarve linnavalitsuses küll arutusel, kust ta hiljem läheb eelarvekomisjoni. Küll võin aga tähendada, et tuleva aasta eelarve on tänavusest eelarvest natukene suurem. Kui aga soovitakse tähendatud küsimuse kohta selgust saada, siis olen seda alati teile valmis tegema, kui eelarve üksikasjalikult on selgunud. [---]

ARENEGU JA ÕITSKU TARTU TÖÖSTUS!³⁵

Meie kodulinn Tartu on kauges minevikus tekkinud kaubalinnana. Sellisena on ta sajandeid tegutsenud ja kasvanud. Hiljem linnade perre ilmunud Riia, Narva ja Peterburi on Tartu kaubanduslikku läbikäiku tugevasti mõjutanud ja pidurdanud, kuid pole suutnud seda hävitada. Kaubandusega loodud Tartu kuulsus ja populaarsus on olnud niivõrd suur, et siia sajandite eest on asutatud isegi ülikool. Ärilinnast on kujunenud säärane võimas vaimse kultuuri keskus, mis pikema aja jooksul on kogu maailmas hästi tuntud. Kuulsusrikka koolilinnana on Tartu tänapäevani püsima jäänud.

Aja jooksul on olud muutunud ja Tartu kaubanduslik tõus seisma jäänud. Elanikkude arvult kasvavale linnale pole koolid üksi suutnud tööd ja leiba anda. Tartu kodanikud on juba kauges minevikus endile käsitöö appi võtnud. Seda tööd on Tartus haruldase korralikkusega tehtud. Tartu käsitöö on olnud samuti heas kuulsuses kui ta koolidki ja linnarahvale korralikku äraelamist võimaldanud.

³⁵A. Feldmann, V. Kuusloo, V. Tiido, A. Matsalu (toim.). *Tartu Töösturite Keskühing 1917–1937: Koguteos*. Tartu: Tartu Töösturite Keskühing, 1937, lk 5.

Hilisemail aegadel on käsitöö mehhaniseerunud. On tekkinud masinate abil väga mitmesuguseid vähemaid tööstusi. Sääraste väiketööstuste arv on hoogsalt kasvanud, eriti Eesti iseseisvuse kestel. Neile lisaks on tekkinud tööstuslikud ettevõtted laiemal kujul — *kesktööstused*. Ja praegu leidub Tartus isegi *suurtööstusi*. Tööstused etendavad Tartu majanduses ja elus üldse juba tunduvat osa. Nende mõju on aina tõusmas.

Tööstuse arenemiseks on Tartus küllalt eeldusi: laialdased ja jõukad tagamaad, mõõdukahinnalise ja korraliku tööjõu saamise võimalused, suuremate tööstustsentrumite puudumine kogu ümbruses, odavamad sisemaa toorained, hästi arenenud teedesõlm jne. *Tartus tuleks viibimata teha kõik, mis vaja ja võimalik, et tööstusvõrku tihendada ja laiendada. Selle tähtsa asja algatus peaks kuuluma eeskätt töösturitele endile. Tartu võiks ja peaks muutuma hulgaliste alg-, kesk- ja kõrgemate koolide kõrval ka hulgaliste väike-, kesk- ja suurtööstuste linnaks. Tartu peaks omama õiguse esineda mitte ainult ajaloolise koolilinnana, vaid ka mõjuva tööstusliku keskusena. Siis paraneks tunduvalt töö- ja teenimisvõimalused. Siis tõuseks linna üldine majanduslik seisukord. Siis sammuks vaimselt kultuurilt kõrge tasemega Tartu vastu ka kõrgele majanduslikule konjunkturile ja paljude kodanikkude poolt oodatavale maisele õnnele ja õnnistusele.*

Nende mõtetega toon Tartu töösturitele eelseisvaks tegevusjuubeliks südamlikke tervitusi.

Tartus, 24.12.36. A. Tõnisson, Tartu linnapea.

“RIIA ON NAGU PRUUT ALTARI EES”³⁶

Tartu linnapea kindral A. T õ n i s s o n viibis Balti Nädala puhul mõned päevad Riias. Jõudnud tagasi kodulinna, andis linnapea meie toimetuse esindajale jutuajamise, puudutades peamiselt naabermaa pealinna heakorra- ja kaunistusküsimusi:

³⁶“Riia on nagu pruut altari ees”: Läti pealinn on mõne aastaga võtnud vastse rüü kõikjal. Rajatakse parke, istutatakse lilli, võõbatakse maju. Tartu linnapea jutuajamine “Postimehele”. — *Postimees*, nr 166, 21. VI 1938, lk 8.

“Viibisin Riias ja tema lähemas ümbruses 4 päeva. Nägin palju huvitavat, kasulikku, ilusat ja eeskujulikku. Üldine väga tugev mulje on, et Lätis tehakse ülesehitavat tööd kõigil aladel ja haruldaselt kiires tempos. 3 aasta jooksul on Riia ja tema ümbrus kohati tundmatuseni muutunud.

Kümnete kilomeetrite viisi on teed palistatud ilupuudega — väga hoolikalt valitud ja korralikult istutatud ilupuudega. Ilupuid Lätis armastatakse — neid ei rikuta, murta ega hävitata. Vabadele maalapikestele ja suurte teede piirkonda on tekkinud hulk noori hiljuti istutatud puiestikke. Läti-Valgas, Volmaris, Võnnus ja Segevaldis on igal sammul näha vaikset kodukaunistustööd. Üksikud pargid, kuigi väikesed, väärivad nendes linnades ilult ja maitsest tõsist tähelepanu.

Võnnu linnapargis asuvad istepingid on omaette iluesemed. Segevaldi orgu ei tunne enam ära, ehkki varemalt korduvalt seal käinud olen. Orgu läbistavad uued laiad ja siledad sõiduteed ja kõnniteed. Oma sügavate läbilõigetega järskudesse jõekallastesse ja mäeseljakutesse ning elegantse uue sillaga üle Koiva jõe, moodustavad võimsuselt ja ilult pildi, mis ei unune.

Maantee Volmari ja Riia vahel on haruldaselt heas seisukorras.

Riia linn näeb praegu välja nagu elegantne pruut altari ees. Hoonete luitunud välimus on viimase 2–3 aasta jooksul kadunud. Majad nagu võistlevad üksteisega oma välise puhtuse ja korralikkusega. On mulje, nagu oleks Riia majad alles mõne päeva eest hea maalri pintsli alt välja tulnud. Riia peatänavad aina läigivad värskel asfaldi siledusest ja üldisest puhtusest. Uusi ilupuid ja uusi muruplatse tuleb aina juurde. Igal pool lilled, lilled ja veelkord lilled... Hästi valitud, värvilt hästi kooskõlastatud ja lopsakalt kasvavad lilled. Üks muruplats on ilusam kui teine.

Vaba ja iseseisva Läti iluks ja õigustatud uhkuseks ning auks on Riia Metsakalmistu, paari aasta eest valminud Vabadussõja monument, ajaloolise Läti Seltsi maja, mis hiljuti juurdeehitustega laiendati ja sisemiselt ümber korraldati. Samuti hiigel-turuhall, aastaid ehitusel olev ja varsti lõplikult valmiv gigantne jõujaam

Kegumis, Väina jõel, Riiast 48 km kaugusel ja suuruselt, ilult, otstarbekohasuselt ja mugavuselt imestustäratav hotell Kemeris.

Balti riikide koostöö kongress oli suurejooneliselt korraldatud. Lätlased on sündinud meistrid külaliste vastuvõtmise alal. Tõin Riiast kaasa kõige paremaid muljeid ja mälestusi. Muuseum ka 9. üldlaulupeost, mille avamisest Riia linnapea külalisena osa võtsin. Kogu Lätis viibimise ajal sai meile osaks kõige lahkem ja sõbralikum suhtumine ja vastuvõtt.”

SOOME PROVINTSILINNAD OLGU TARTULE EESKUJUKS³⁷

Tartu linnapea kindral A. Tõnisson, kes neil päevil jõudis tagasi Soome-reisilt, jutustas meie toimetuse esindajale oma matka muljeist järgmist.

Viibisin 6 päeva Soomes sihiga tutvuneda suuremate provintsilinnade korraga — peamiselt Turu ja Tamperega, kus ma varemalt käinud ei ole. Reisisime koos linnaarhitekt [Voldemar] Tippel’iga. Laevaga üle lahe jõudes jätkasime kohe sõitu raudteel Edela-Soome suunas.

Turu, meie esimene peatuskoht, on vanemaid ja tähtsamaid Soome linnade peres. Turu ajalugu on Soome ajalugu. Turu on Soome ristiusu, hariduse, kultuuri ja omariikluse hälliks. Aastal 1556 kuulutas Rootsi kuningas Gustav Vaasa Soomemaa hertsogiriigiks ja Turu selle uue riigi pealinnaks. Soome hertsogiriigi loomisega algas maa hoogne arenemine ja õitsemine. Ülikool asutati Turgu juba 1640. a. Vene alla sattumise järgi viidi 1817. a. maa juhtimise keskasutised Rootsile lähedal asuvast Turust idapoole Helsingi. Algas Helsingi kasvamine ja arenemine. Kuid Turu suur minevik on tänapäevani tema ilme ja tema nime ümber püsima jäänud. Aastal 1827 *hävines Turu tule läbi*, ainult loss

³⁷ Soome provintsilinnad olgu Tartule eeskujuks: Emajõe kaldad korraldati Aura jõe eeskujul. Soome linnakodanikkudel on suured maksukohustused. Hiigelhaiglad ja bussijaamad Turus ja Tampere. Linnapea A. Tõnissoni jutuaajamine “Postimehele”. — *Postimees*, nr 189, 16. VII 1938, lk 8.

ja doomkirik jäid tulest puutumata. Varemetele on uue asjatundlikult koostatud ehitusplaani järele uus linn tekkinud — sirgete avarate tänavate ja suurte nägusate hoonetega, mille kõrgus ulatub 6–7 korrani. Kõik tänavad on hästi tahutud graniitparketiga kaetud ja osa kõnniteid asfalteeritud. Linnas on 76000 elanikku ja linna üldmulje on suurejooneline ja esinduslik. Linna ilu tõstavad oskusega ja armastusega korraldatud lossipark, ülikooli rajaja [Tycho] Brahe ja ajaloo kirjutaja [Henrik Gabriel] Port[h]ani nägusad ausambad ning linna läbistav Aura jõgi oma eeskujulikult korraldatud kallastega. Emajõe kallaste korraldamisel on *Tartu linnavalitsus eeskujuks võtnud Aura jõe nägusaid kaldaid* Turu linnas. Turu uhkuseks on 13. sajandil ehitatud doomkirik oma väga paljude ja huvitavate ajalooliste esemetega ning hästisäilinud hertsogiloss, mis on muudetud muuseumiks.

Linna majanduslikuks rikkuseks on tema suurejooneline sadam. Turu kaudu ekspordeeritakse 80 prots[enti] Soome võist ja enamus Soome peekonist ja munadest. Eksport ja import annavad linnale suuri kasusid. Sadamamaksud moodustavad Turu linna sissetulekutest tähtsama osa. Suured sissetulekud võimaldav[ad] suuri korraldustöid. Raha on teinud Turust hästi korraldatud ja ilusa linna.

Linna eriliseks uhkuseks on kaks ülikooli — rootsikeelne, mis asutatud 1917. a. Soome rootslaste algatusel ja kulul ja soomekeelne, asutatud 1923. a., nähtavasti rootsi mõju tasakaalustamiseks. Turu uuemate ehituste hulgas paistavad eriti silma hiigelhaigla 550 voodiga ja äsja valminud maa autobuste jaam. Haigla maksab 30 miljonit Soome marka ehk 240 milj. Eesti senti. Selleks on andnud riik 20 milj. Smarka ja linna- ning maaomavalitsusel kumbki 5 milj. Smk. Autobuste jaam võtab enda alla 16000 ruutmeetrit maad. Sinna suundub 78 maaomnibuse liini.

Päevas saadab jaam välja 230 bussi. See hiigeljaam maksab 7.200.000 Smk, ehk umbes 57.600.000 Eesti senti. Turu raehärrad peavad seda jaama otstarbe- ja ehituskunsti viimaseks sõnaks. Ka meile paistis see jaam juba väliselt sarnasena, et ei raatsinud pilke temalt ära pöörata. Kui aga sisemusega tutvunenud olime, puhtu- selt haruldast kööki ja mugavat einelauda vaadanud, siis ei taht- nud jaamahoonest välja tulla. Linnapea hr. [Arvi Johannes] Helle-

fors [p.o Hällfors], tema abikaasa ja linnavalitsuse juhtivad isikud olid terve päeva meid saatmas ja seletusi andmas.

Teine tähtsam provintsilinn, mida külastasime, oli *Tampere*. See linn asub kahe suure järve vahel asuva kose juures, mille kukumine on 18 m ja võimsus 25.000 HP. Selle jõuga rakendatakse tööle hulk tehaseid. Tööstused annavad linnale silmapaistvat majanduslikku jõukust. Elanikkude arvult — 68.000, jõukuselt ja väliselt ilmelt sarnaneb Tampere Turu linnaga. Kose odav veejõud paneb käima ka linna elektrijaama. Seetõttu saab linn ise väga odavalt elektrit. Linn annab rahvale elektrit valgustamiseks 20 senti kilovatt-tund ja *teenib seejuures 56 milj. Eesti senti aastas* (Tartu linn teenib elektrimüügist aastas umbes 12 milj. senti). Tampere turuhoone on samatüübiline kui Helsingis, Viiburis ja Turus. Linnakassale annab turuhoone aastas 8 milj. Eesti senti tulu (Tartu turuhoone 4 milj.). Maaautobuste jaam on ehitamisel 150 bussi jaoks. Jaama platsi pindala on 25.000 ruutmeetrit ja jaam läheb maksma umbes 64 milj. senti.

Tampere uhkuseks on ta haigla — hiljuti valminud otstarbekohasuse ja ehituskunsti silmaga nähtav viimane sõna. Haigla sisemusega tutvunedes oli mulje, et selles haiglas *haiged ka ilma arstiita ja arstirohtudeta terveks saavad*.

Maastik linnas ja ümbruskonnas on looduslikult haruldaselt ilus. Tampere viibides olid linnapea hr. [Kaarle] Nordlund, tema proua ja linnavalitsuse liikmed meie saatjateks.

Edasi läks reis Jyväskyläse ja sealt Päijänne järve kaudu Lah-tisse.

Jyväskylä on Viljandi suurune — Lahti võrdub Pärnule. Need on uued, samuti hästi planeeritud, kiidupäraselt sillutatud ja suuri ilusaid hooneid sisaldavad linnad. Nii ühes kui teises on väga nägus raekoda lahedate, meie oludes luksuslikult sisustatud ruumidega. *Lahtis* asub Soome raadio keskjaam ja eeskujulikult korraldatud suusamägi, kus aset leiavad kõik suusavõistlused.

6 päeva kestnud matka omapärasemaks ja looduse ilu kauni-maks osaks oli sõit üle Päijänne järve Jyväskyläst Lahtisse. See veetee on 206 km. pikk. Sõit kestis 11 tundi. Soome järvede rik-

kusest ja sisevete ilust võime ettekujutuse saada ainult sellel vee-sõidul.

Soomes reisides *paistab kõikjal silma lasterohkus*. Lapsi näeb raudteel, laeval, taluhoovoidel ja linnatänavatel. Laste eest hoolitsetakse ja neid armastatakse. Lapsed kui rahva tuleviku pant on Soomes suures lugupidamises.

Hotellides, restoranides, söögimajades ja kohvikutes on teenijateks ainult naised. Mehed teevad raskemad tööd põldudel, metsas ja ehituste juures. Söögimajades ja restoranides tarvatakse väga palju piima. Soome piim on suurepärase. Millal jõuab meil — piim, puhas, terve ja värske piim kodanikele lähemale?

Soomes tuli peatuda viies linnas ja viies hotellis. Hotellid olid kõikides linnades korralikud, mõned uued ja moodsad ehitised, vannitubade ja kõikide mugavustega. Kahe voodiga tuba maksab 35–65 Smk. ööpäev, s.o. Eesti rahas 218–520 senti. Eestis tuleks seesuguse toa eest tublisti rohkem maksta.

Soome hotellidest on jootraha kadunud. Teenijaile kuuluv tasu esineb arves. Oleks viimane aeg ka Eestis sellele mõelda.

Soome linnade heakord on üldiselt kõrge — eriti suuremates ja keskmistes linnades. Linnad on asjatundlikult planeeritud, kõik sõidu- ja kõnniteed korralikult sillutatud, majad puhta vee kanalisatsiooni ja elektriga varustatud. Heakord nõuab suuri kulusid. Üksikutes Soome linnades on heakoraks kaasa aidanud sadamad ja tööstused, kuna suuremas osas linnakodanikud kannavad need kulud täies ulatuses ise. *Soome linnakodaniku maksukohustused on suured*, palju suuremad kui Eestis. Väiksematel ametnikkudel ja näiteks algkooli õpetajal tuleb maksudeks ära anda ümmargus[elt] ühe kuu palk. Selle üle ei nurise keegi, vaid makstakse täie arusaamisega, et linnavalitsus ainult siis linna korraldada suudab, kui tal raha on. Ometi pole Soomes tööliste ja vähemate ametnikkude palgad meie omadega võrreldes kõrged. Soomes imestatakse meie kogukonnamaksude madalate normide üle.

Linnade *heakorra vajadust hindavad Soomes eriti majaomanikud* ja aitavad linnavalitsusele heldel käel kõikjal kaasa. Iga mururiba, iga puu ja lillepeenra üle tunneb seal iga kodanik rõõmu. Muru tallamine, lillepeenra rüüstamine ja puude murdmine

on Soomes kuulmata metsikus. Meie linnad on Soome oludest heakorras tublisti taga. Meie linnadel tuleb palju tööd teha ja suuri kulusid kanda, et ajale ja naabritele järele jõuda.

PRAEGUNE TARTU LINNAVOLIKOGU LÕPETAS OMA TÖÖ³⁸

Tartu linnavolikogu esmaspäeva õhtune³⁹ koosolek kujunes praeguse volikogu viimaseks koosolekuks. Kuigi päevakorras olid vähemtähtsad küsimused, olid koosolekule ilmunud pea kõik linnavolinikud. Linnavolinikkude ridades võis tähelepanna ka üht saksa rühma kuuluvat linnavolinikku. Volikogu koosolekut juhatas linnapea A. Tõnisson. Volinikkudele kättesaadatud päevakord kinnitati.

Lühikese ajaga otsustati küsimused, mis olid volikogu päevakorras. Nii otsustas linnavolikogu määrata kindlaks Tartu Poeglaste Ametikooli õppemaksu 10 kroonile aastas, kusjuures õppemaksu on õpilastel võimalik tasuda neli korda õppeaastas, iga kord veerand osa tähendatud summast.

Ilma sõnavõttudeta otsustati linnavalitsuse ettepanekul kahe obrokirundi tükeldamised koos obrokimaksu tõstmisega. Samuti otsustas linnavolikogu lammutada linnale kuuluva elumaja ühes selle juures asuva ait-laudaga Narva maanteel nr. 171. Linnavalitsuse teadaanne varustustoimkonna asutamise asjus võeti teatavaks.

Peale päevakorra läbiarutamist pöördus linnavolikogu *pooles kõnega linnapea A. Tõnisson*, märkides, et linnavolikogu ja linnavalitsus on täna viimast korda koos selles koosseisus, nagu ta töötas 5 ½ aasta jooksul. Edasi andis linnapea A. Tõnisson üksikasjaliku ülevaate sellest, kuidas toimus praeguse linnavalitsuse moodustamine ja selle ametisseastumine. Praegune volikogu

³⁸Praegune Tartu linnavolikogu lõpetas oma töö: Linnavolikogu ja linnavalitsuse 5,5-aastasest tööst andis ülevaate linnapea A. Tõnisson. Tartul praegu võlgasid 2.250.963 krooni. — *Postimees*, nr 322, 28. XI 1939, lk 8.

³⁹S.t 27. novembri 1939.

on pidanud kokku 80 koosolekut, kus on arutatud kogusummas 684 küsimust. Nendest 684 linnavalitsuse poolt esitatud ettepanekust on linnavolikogu lükanud tagasi ainult 5 ettepanekut. Praeguse linnavolikogu poolt on võetud vastu 6 eelarvet ja samasuur arv tegevusaastate aruandeid.

Edasi linnapea A. Tõnisson andis üksikasjaliku arvulise ülevaate linnavalitsuse tegevusest möödunud aastate jooksul. Selles ülevaates loetles linnapea kõiki arvulisi andmeid vastavalt üksikutele tegevusaladele. Veel esitas linnapea volikogule üksikasjaliku Tartu linnavalitsuse rahalise tegevusaruande möödunud aastate kohta. Esitatud aruandest nähtub, et linna eelarved võrrelduna 1934./35. aasta ja 1939./40. aasta kohta on suuresti erinevad. Viimase aasta eelarve on 1934./35. a. eelarvest suurem 1.607.000 kr. võrra.

Edasi käsitas kõneleja eelarve täitmisi, kusjuures nähtus, et kõik eelarved on täidetud ülejääkidega. Kokku on viie aasta jooksul olnud eelarvelisi ülejääke 305.670 krooni. Ülevaatest linna võlgade kohta selgus, et viie aasta jooksul on linna võlad vähenenud 150.545 krooni võrra. Kui 1934./35. a. oli linnal üldisi võlgasid 661.980 krooni ja ettevõtetel lasuvaid võlgasid 1.739.528 krooni, siis 30. novembril 1939. a. oli võlgasid linnal 1.119.073 krooni, kuna ettevõtetel lasuvad võlad on vähenenud 1.131.890 kroonile. Kogusummas on Tartul praegu võlgasid 2.250.963 kr. Selle aja jooksul on tehtud uusi laenusid Tartu linnale 821.000 kr. suuruses summas, kuid laene on tasutud samal ajal 971.545 kr., seega laenud siiski vähenenud 150.545 kr. võrra.

Ka linna varade seisus on võimalik tähele panna suuremat tõusu. Möödunud aastate jooksul on linna varad suurenenud 1.980.304 krooni võrra. Varade suurenemine on toimunud uute kinnisvarade ehitamisega. Nii on elektrijaamas üksinda suurenemine olnud 1.107.252 kr. Siin on suurenenud varanduste hulka arvatud ehitised — 216.235 kr., uus katel — 500 000 kr., masinad, tööriistad ja alajaamad — 391.017 krooni. Üksikute ehitiste osas on suuremaks ehitustööks olnud linna turuhoone, mille väär-

tus on 420.000 krooni ja Lihaturg nr. 7 ehitatud hoone,⁴⁰ mille väärtus on 205.600 krooni.

Töö kohta märkis linnapea A. Tõnisson, et linnavalitsust on aidanud ja korduvalt hea nõuga abiks olnud linnavolikogu. Linnavolikogu ja linnavalitsuse töö on kandnud asjalikkuse, vastastikuse arusaamise ja üksteise mõistmise iseloomu. Nende aastate jooksul ei ole olnud tülisid ja riidu. Linnavolikogu ja linnavalitsus võivad tehtud tööle tagasi vaadata ja rahuliku südamega töö jätkamise uutele inimestele üle anda. “Palun auväärt linnavolikogu selle korrektse ja üksteist mõistva suhtumise eest vastu võtta kogu linnavalitsuse ja minult isiklikult südamlük tänu. Sellest ruumist täna lahkudes tohiks meie ühiseks südamesooviks olla, et Tartu linn võiks jätkata edu ja tõusu teed ja sammuda vastu õitsengule”, lõpetas linnapea.

Pärast linnavolikogu viimast koosolekut oli linnavalitsuse poolt õhtueine “Grand Hotellis”.⁴¹ Sellest võtsid osa linnavolikogu ja linnavalitsuse liikmed ning linna tähtsamate asutiste juhid. Lauas võtsid pärast linnapea kindral A. Tõnissoni tervitust sõna linnavolinikud J[ulius] Lill, K[arl] Saral ja P[eeter] Tarvel, kes tunnustavalt hindasid linnapea ja linnavalitsuse viljakat tööd 5 ½ aasta kestel ja vastastikust arusaamist, mis valitsenud linnavalitsuse ja volikogu vahel.

TARTU LINNAPEADE VAHETUS⁴²

Esmaspäeval⁴³ kell 12 päeval andis Tartu linnapea kindral-maj. A. Tõnisson asjaajamise üle linnapea asetäitja dr. R[obert] Sinkale. Vabariigi Valitsuse otsusega on dr. R. Sinka määratud küll Tartu uueks linnapeaks, kuid kuna see otsus ei ole ilmunud veel Riigi Teatajas, siis ei saanud dr. R. Sinka asjaajamist üle võtta

⁴⁰Praeguse Tartu Linnaraamatukogu 1935. aastal linnale ostetud ja järgmiseks aastaks põhjalikult ümberehitatud hoone.

⁴¹Asus aadressil Vallikraavi tn 10.

⁴²Tartu linnapeade vahetus: A. Tõnisson andis asjaajamise üle dr. R. Sinkale. — *Postimees*, nr 343, 19. XII 1939, lk 8.

⁴³S.t 18. detsembril 1939.

“Kodukaunistamise alal on Tartus veel palju teha”

kui linnapea, vaid kui linnapea asetäitja. Asjaajamise üleandmine toimus linnavalitsuse koosolekul, kus sõnavõtuga pöördus koosolijate poole senine linnapea A. Tõnisson.

Hiljem kella $\frac{1}{2}$ 1 paiku olid kutsutud linnapea kabinetti linna asutiste ja ettevõtete juhatajad, kellede poole pöördus kõnega lahkunud linnapea A. Tõnisson. A. Tõnisson märkis, et tema on andnud Tartule oma parima ja selle parima andmine on võimalik olnud seetõttu, et on töötatud kõigi asutistega ja nende juhtidega koos ja ühel meelel. Lahkunud linnapea soovis kõikidele edasi-seks tööks kõige paremat edu ja õnne ning rõõmsaid jõulupühi.

Nagu kuuldub, siirduvat A. Tõnisson juba homseks Tallinna, et seal võtta vastu ülemlinnapea amet, millisele kohale on A. Tõnisson määratud Vabariigi Presidendi käskkirjaga, mis on juba ilmunud ka Riigi Teatajas.

Kindral-maj. Tõnissoni tänu

Asusin Tartu linnapea ülesannete täitmisele 2. mail 1934. a. ja tänna andsin selle ameti üle uuele linnapeale dr. med. R. Sinka'le. Seega olen Tartu linnapeana töötanud üle 5 $\frac{1}{2}$ aasta. Milliseid tulemusi linnavalitsuse töö sel ajal annud on, võib igaüks oma silmaga näha ja hinnata. Igatahes on linna eelarved, kui linnavolikogu poolt kinnitatud iga-aastased töökavad, täidetud, linna võlad 150.545 kr. võrra vähenenud, linna kinnisvarad 1.980.304 kr. võrra suurenenud ja kinnisvarade koormatis võlgades 36 protsendilt 26 protsendile langenud.

Minu tööle linnapeana on sügava kohusetunde ja sõbralikkusega kaasa aidanud minu kaaslased linnavalitsuses. Linnavalitsusest lahkudes palun kõiki linnavalitsuse liikmeid ja linnasekretäri vastu võtta minu suurim tänu ja lugupidamisavaldis.

Vastastikune arusaamine ja küllaldaselt leplik meel on kannud ka linnavalitsuse ja linnavolikogu koostööd. 5 $\frac{1}{2}$ aasta jooksul on linnavalitsuselt volikogule esitatud 684 ettepanekust ainult viis tagasi lükatud. Linnaomavalitsuse üksmeelne töö linna kodanikkonna üldistes huvides tohiks rahuldust pakkuda. Palun linnavolinikke, kes kuulsid hiljuti lahkunud volikogu koosseisu, vastu võtta minu tõsine tänu.

Linnavalitsuse kõigi asutiste, koolide ja ettevõtete juhtivad jõud, kogu ametkond ja teenijaskond on ka oma ülesandeid sügava kohusetundega ja korralikkusega täitnud. Ka neile kõigile minu südamlük tänu.

Ülikool, sõjavägi, kogudused, politsei, kaitseliidu mees- ja naismalevad, üliõpilas- ja noorsooorganisatsioonid, kaubandus- ja tööstuslikud ettevõtted ning hulgalised linnakodanikud kõiki-dest rahvakihtidest, kelledega mul väga palju kokkupuutumisi olnud, on minusse sõbralikult suhtunud ja mu väga mitmesuguseid ülesandeid kergendanud. Ka neile kõigile minu südamlük tänu.

Soovin Tartu linnale uue linnaomavalitsuse juhtimisel edukast arenemist, õnne ja õitsemist.

Tartus 18.12.39. A. Tõnisson, kindralmajor

KADRI TOOM. Palmimaja (2023; tsüanotüüpia, kõrgtrükk, siiditrükk, sügavtrükk)

MÕISTE KÄSITLEMINE KULTUURILOOS *HAMSA* NÄITEL

Silvi Tenjes

1. SISSEJUHATUS

Siinses artiklis käsitlen mõistete moodustamise väljakujunenud seisukohti ning seostan neid kultuurilooliste näidetega mõiste tähenduse muutumisest ja liikumisest ühest kultuuriruumist teise. Näited on esitatud Suurmoguli valitseja Akbari õukonnas loodud foolioid¹ mõjutanud ja neile aluseks olnud suuliste ja kirjallike suhtluskontekstide kaudu. Akbari valitsusaja esimene suurem kultuuriprojekt oli *Hamzanāma* — Hamza eepose (või loo) —, võitleja Hamza vaprustest ja eksootilistest seiklustest pajatava teose illustreerimine. Teos oli loodud täienduseks pikale, 500–1000-aastasele suulisele loojutustamise traditsioonile.

2. MÕISTE, TÄHENDUS JA KONTEKSTUAALNE TEOORIA

Kultuuri ülesanne on anda inimesele ainulaadne võimalus koguda ja kasutada *tähendusi* ja eelnevat *kogemust*. Maailm pole tähenduslik iseenesest, ta muutub või muudetakse selliseks (läbi kultuuri). Ameerika kultuuriantropoloogi Clifford Geertzi käsitluses on selleks kaks moodust: tekstid ja praktika. *Tekst on väljendajast ja tõlgendajast sõltumatu tähenduse kandja*.² Iga teksti võib alati

¹Fooliokaust, poole poogna suurune (35 × 22,5 cm) raamatukaust (35 × 45 cm suurune poogen on murtud pooleks).

²Rõhutan siin teksti kui sõltumatu tähenduse kandja aspekti, et eristada seda Michel Foucault' jt sama suuna, eelkõige prantsuse autorite

“lugeda”, leida sellest süsteemselt tuletatavaid tähendusi. Praktika käigus toimub tähenduste omistamine ja edastamine näiteks kommetele, rituaalidele, ühistegevustele või suhtlusstenaariumidele. Seega, praktika loob ja levitab tekste, tekstid hoiavad seda omakorda elus. Mõlemad on õiged, kuid sõltuvad vaatenurgast ja toetavad teineteist. Nagu väljendab Geertz: “Kultuur on tähenduskude, mille abil inimesed oma kogemust tõlgendavad ning tegevust suunavad” (Geertz 2017: 200).

Tähendus sõltub kontekstist ja kultuurilistest teadmistest. Kuidas me käsitleme ja piiritleme konteksti? Suhtluskontekstid — need ümbritsevadki tekste ja praktikat — võivad olla nii sotsiaalsed kui institutsionaalsed olukorrad, suhete ja rollide liigid, keskkonnaobjektid või -karakteristikud ja/või sõnumite eri variandid. Kontekst võib ümbritseda suhtlejaid psühholoogiast, käitumuslikust ja keskkondlikust perspektiivist (Dijk 1997). Tekst loob tegelikkuse, püsiva, peatab hetke.

Inimesel on eesmärged kergem sõnastada, kui tal on *ettekujutus* kesketest mõistetest. Ettekujutus (kujutus) on seotud vaimse esitusega või on seda peetudki vaimseks esituseks (selle teema kohta rohkem vt Tenjes 2017b: 2011–2013). Edasises töös ei piisa üksnes kujutlusest, kujutisi tuleb ka kasutada. Kuidas neid protsesse — kujutamist ja erinevate kujutiste kasutamist — siduda, seda vaatame järgnevatel osadel.

Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on *mõiste* 1) esemeid ja nähtusi nende oluliste tunnuste, seoste ja suhete kaudu peegeldav *abstraktse mõtlemise vorm*;³ 2) arusaam(ine), käsitlus. *Mõiste*

(nt Julia Kristeva, Philippe Sollers, Roland Barthes, Marguerite Duras, Alain Robbe-Grillet) tekstikäsitlusest, milles diskursuse analüüsiks kasutatud keel on võimuhete mõistmise viis ning kus kõik mõttevormid on lahutamatu seotud võimu küsimustega. “Iga tava, iga institutsiooni ja isegi keele taga varjab ennast võim ning Foucault’ eesmärk on see võim paljastada ning seekaudu vabastada selle ohvrid. [...] ta pidas oma uurimisobjektiks tõde — tõde, mida tõlgendatakse kui “diskursuse” saadust [...], millele annab nii vormi kui ka sisu keel, milles see esitatakse” (Scruton 2018: 130). Mõistete (*võimu*)*diskursus* ja *narratiiv* populaarteaduslikku käsitlust vt eesti keeles ka Tenjes 2017a.

³Minu esiletõste.

ehk *kontsept* on seega mõtte- või ideeüksus, mis abstraktsiooni kaudu moodustab terviku (nt kujundi) meie meeltes.

Tekstide loomisel on võimalik tarvitada Sirkka Hirsjärvi ja tema kolleegide käsitlust mõistest, mis annab eelkõige praktilise näpunäite selle kasutamiseks:

mõisted erinevad üksteisest abstraktsiooni tasemelt. Mõned mõisted on *konkreetsed* mõisted. Need liituvad teatud ajaliste ja ruumiliste asjadega. Teised mõisted on abstraktsel tasemel, neid nimetame *teoreetilisteks* mõisteteks. Abstraktsed mõisted ei ole seotud [konkreetsel]⁴ aja ja ruumiga nagu eelnevad. Nende erinevust saab kirjeldada, tõdedes, et inimesed on sajandeid näinud õunte kukkumist puude otsast, kuid selle nähtuse sügavam mõistmine sündis siis, kui esitati abstraktne gravitatsiooni mõiste.⁵ Selle mõiste abil on võimalik luua teoreetilisi lauseid ja kirjeldusi, mis seletavad palju laiemalt selliseid kukkumise nähtusi. Teaduslike teooriate loomisel on kesksed just eritüübilised teoreetilised mõisted ja teoreetilised laused. Igasugune teoreetiline mõiste on paljude konkreetsete tõsiasiade põhjal tehtud *üldistus* (Hirsjärvi jt 2005: 138).

Semantika kontekstilise teooria kohaselt on tähendus vältimatult tuletatav uuritavast kontekstist (vt Leech 1974: 74). Teooria esitas esmakordselt Briti kontekstualismi koolkonna raames John

⁴Täna astrofüüsik Peeter Tenjest viienda joonealuse märkuse mõistete täpsustamise eest.

⁵Teadusterminite ja -mõistete teema eeldab eraldi laiemat käsitlust. Lühidalt võib öelda, et semantika jaotab teadusterminid ühetähenduslikeks, nt *elektron*, *prooton* või *neutron*, ning mitmetähenduslikeks, nt *jõud*, *temperatuur* vms. Semantikat huvitavad just viimased, polüsemantilised terminid. Selleks et nende puhul omakorda semantiliselt eristada teadustermineid ja teisi väljendeid, panevad teadusteademadega tegelevad semantikud ette väljendi defineerimise *aksioomide* kaudu (mis ise on ka teoreetiline mõiste, tähendades *endastmõistetavat tõde, mis ei va- ja tõestamist*). Väljend on teoreetiline, kui selle tähendus määratakse teadusliku teooria aksioomide läbi. Aksioomide kaudu seletamine tugineb tähenduse kontekstilisele teooriale (Leech 1974; Palmer 1981; ülevaatlukult ka Nöth 1990). Paljud teaduslikud terminid põhinevad ühe või mitme teadusliku teooria aksioomidel. Näiteks klassikalises mehaanikas pole mingit võimalust jõuülesande lahendamiseks ilma selle teooria aksioome kasutamata, samuti on kõik temperatuuri mõõtmise meetodid sõltuvad termodünaamika seadustest.

Rupert Firth (1937, 1957). Teooria variandid olid välja töötatud distributsioonilingvistika⁶ piires. Selle traditsiooni järgi seab Eugene Nida “semantilise põhimõtte”: tähendus defineeritakse ümbritseva tähenduse kaudu (Nida 1952: 126). Tähenduse kontekstiline teooria lähtus süntaktilisest (või süntagmaatilisest) lähenemisviisist ning määratles tähendust situatsioonikonteksti funktsioonina, olles sellega teooria oma ajas. Ent hiljem on kogu chomskylik süntaksikontseptsioon teatavasti ümber hinnatud, sest see pole seletanud inimese keelevõimet, nagu oodati. Nii viitab Philip Johnson-Laird (2001) näidetele, kus inimese mõistus ei tööta mitte formaalsüntaktilistes, vaid tähenduse terminites.

Firthi põhikontseptsioon, situatsioonikontekst, viitab tähenduse (keele)pragmaatilistele aspektidele. Selle järgi sisaldab kontekst järgmisi tegureid (Nida 1952: 182):

A. Osalejate vastavad tunnused: isikud;

1) osalejate suuline tegevus;

2) osalejate mitteverbaalne tegevus.

B. Asjaomased objektid;

C. Sõnalise tegevuse *mõju*.⁷

Kontekstiline teooria võib ju “vana” olla, aga selle tegurid ja läbiv mõte kehtivad tänini. Semantika kontekstuaalset teooriat saab kasutada mõistete tähenduse mõistmisel. Kolm peamist osutamiseviisi mõistete semantika jaoks on: 1) kirjeldav pilt, 2) põhjuslikud ja põhjuslik-ajaloolised teooriad ja 3) kirjeldavate ja põhjuslike elementidega kombineeritud hübriidsed käsitlused (Reimer 2010). Teaduse jaoks on oluline roll nende *tähendusel*. Seega peab uurima *konkreetseid osutusviise: kirjeldavat, põhjuslikku ja nende hübriidi*.

⁶Distributsioon (lad *distributio* ‘jagamine, jaotamine’): 1) jaotamine, jaotus; väljajagamine; levitamine; turustus; 2) lingvistikas: jaotumus, keelelise elemendi (hääliku, foneemi, morfeemi, sõna) esinemistingimused teiste elementide (ümbruse ehk konteksti) suhtes; 3) bioloogias: levik, liigi territoriaalne paiknemus. Siin on peetud silmas sõna tähendust lingvistikas.

⁷Minu esiletõste.

3. MÕISTETE MOODUSTAMISE TEOREETILISED ALUSED

Mõistete olemus on igikestvalt tekitanud tuliseid vaidlusi nii filosoofias, lingvistikas kui psühholoogias. Mõned neuro- ehk närviteadlased ja psühholoogid on leidnud ühiseid huvisid ning seda suunda nimetatakse kognitiivseks ehk tunnetuslikuks neuroteaduseks. Uuringute põhiküsimus otsib vastust, kuidas inimvaim (-mõistus, ingl *mind*⁸) töötab. Sellega on seotud küsimus, kuidas inimese vaim (või tunnetus) peegeldab erinevaid mõisteid.

Varasematest käsitlustest teame, et uurimistööd tunnetuse selgitamisel on suundunud kahte harusse. Ühed väidavad, et inimtunnetus on arvutitöötlusprogrammi sarnane. Seda seisukohta viljeleb *arvutuslik vaimuteooria* (ingl *computational theory of mind*), mille esindajad on nt Fodor 1983, Pylyshyn 1984 jt. *Arvutusliku* teooria järgi on mõisted abstraktsed ja mittemodaalsed sümbolid mõttekeeles. Teine suund, mida võib nimetada *kehastunud tunnetuseks* (ingl *embodied cognition*) ja mille esindajad on Barsalou 2008; Gallese, Lakoff 2005 jt, väidab, et mõistritel on kehastunud loomus ning need on põlistatud tegevustes ja tajus.

Nii konkreetsete kui abstraktsete mõistete kehastumine on pakkunud tõsist huvi paljudele uurijatele. Neurobioloogia ja fülogeneesiuuringute tulemuste turvil võib eeldada, et mõlemat liiki mõistritel võivad olla kehalised alused. Väga viljakaks vundamendiks mõistete moodustamise teemale on osutunud C. S. Peirce'i käsitlused ikoonist, indeksist ja sümbolist (Peirce 1931–1958: 3.328; eesti keeles vt lähemalt ka Jokinen jt 2013; Tenjes 2017b), konkreetsete mõistete moodustamise teema puhul eelkõige seisukohad ikoonilisusest.

Mõisted on mõtte moodustajad (Cuccio, Gallese 2018). See just nagu lihtsajooneline seisukoht ei ole üldsegi lihtne, kuna

⁸Mitmed uurimissuunad Eestis kasutavad sõna *mind* ilma seda tõlkimata. Teadusvaldkonna arenedes on ainult *mõistuse* tähenduses kasutatud *mind*'i parem asendada sõnaga *kognitsioon* ehk *tunnetus*, mis hõlmab lihtsustatult öeldes nii inimese tunded kui mõistuse. Vt *kognitsiooni* definitsiooni Shedletsky 2008: 541; eesti keeles ka Lõbus, Tenjes 2010: 158.

mõiste ja mõtlemise määratlused on väga vastuolulised, jõudes küsimuse juurde, kuidas töötab inimese tunnetus. See aga ei ole tänaseks kaugeltki lahendatud küsimus.

Tänapäevased erinevused seisukohtades lähevad tagasi filosoofia ajalukku arvamuste juurde, mida me teame kas Briti empirismina (Locke, Hume) või ratsionalismina (Descartes, Leibniz), hiljem lühidalt nimetatud ka *omandamise* või *sünnipärasuse* teooriateks. Empirism tegeleb küsimusega, kas me õpime mõisted/ideed oma tajutavate kogemuste baasil või on meil kaasasündinud mõisted, nagu pakub ratsionalism (samas). Lihtsamate mõistete sünnipärasusest rääkis Noam Chomsky keeleomandamise hüpotees. Kuna vaatamata pingutustele keelegeeni ei ole leitud, on mõistete sünnipärasus jäänud vastuoluliseks ideeks kog-nitiivteaduses.

Alternatiivne paradigma, kehastunud tunnetus, mille juured on tugevalt empiristliku traditsiooni pinnases, erineb kaasasündinud mõistete ideest mitmes aspektis. Esmalt tuleb öelda, et kehastunud tunnetusel on omakorda juba erinevaid uurimisprogramme, ent neil kõigil on siiski vähemalt kaks ühist joont: 1) nad lükkavad tagasi seisukoha, et tunnetus- ja mõtlemisprotsessid on lihtsalt arvutuslikud mittemodaalsed sümbolid; 2) nad rõhutavad keha rolli tunnetuses ja ütlevad, et tunnetus- ja mõtlemisprotsess (nt keel, mõtlemine jm) on põlistatud tajus ja tegevussüsteemides (samas). Selle seisukoha järgi on ka mõisted juurdunud meie taju- ja tegevussüsteemides. Seda arusaama toetab peegelneuronite avastamine (vt Arbib 2005; Rizzolatti jt 1996; eesti keeles ka Tenjes 2017b). Varasematest töödest — ilma et oleks veel kasutatud sõnu “kehastunud” või “tunnetus” — tasub nimetada Joseph Williamsi uurimust “Sünesteetilised omadussõnad” (Williams 1976), kus vaadati sõnatähenduste ülekannet primaarsetelt tajualadelt vähem primaarsetele. Williams uuris inglise keelt ajaloolisest aspektist ja käsitles näidetena “surnud” metafoore.

Kuigi konkreetsete ja abstraktsete mõistete moodustamise mehhanismide kohta on eri seisukohti (nn leebemad ja tugevamad versioonid), võib siin esile tuua ühe, mille järgi on nii konkreetsed kui abstraktsed mõisted kehaliselt põlistatud ning jagavad samu esitusmehhanisme ja modaalsusi. Oma töös lähtun mõiste-

te moodustamisel just sellest ehk nn leebemast versioonist ning võtan arvesse semantika (pikaajalist) kontekstilist teooriat.

4. HAMŠA ON JUMALIK KÄSI

Järgnevalt käsitleme mõiste *hamsa* tähendusmuutusi ja mõju eri kultuuriipiirkondades. Tänapäeval tunneme Hamzat kui islami-maailma kuuluvat nime. Mida see nimi tähendab ja millised on olnud nii abstraktsed kui konkreetseid tähendusmuutused, nii abstraktsed kui konkreetseid mõisted sellega seoses?

Hamzat teatakse pigem pildi kui sõna kaudu. Just teadmine maailma jaoks tuli esile Suurmoguli valitseja Akbari õukonnas loodud fooliote kaudu. Fooliod loodi täienduseks teosele *Hamza-nāma*, mis omakorda oli täienduseks pikale suulisele traditsioonile lugudest seikleja Hamsast. *Hamsa* mõiste “vanust” märgib seegi, et sõna esineb juba akadi keeles (Beckman 2005) (akadi *hamša* ‘viis’).

Akadi keelt ja sumeri kiilkirja kasutanud hetid (ka hetiidad, hitiidad ehk hitid) olid Joonia kaudu kultuuriliseks vahelülis As-süüria ja Kreeka vahel. Üldiselt levinud arusaama järgi saabusid hetid Anatooliasse enne 2000. aastat eKr. Nende eelnevaks kodumaaks IV ja III aastatuhandel eKr on peetud Bulgaaria ja Ukraina ala.

Hetiitide kultuuri kohta on saadud andmeid mõnedelt savitahvlitelt, mis on leitud Hattušast, nende umbes 1650 eKr pealinaks saanud paigast (tänapäeval Türki küla Boğazköy või Boğazkale). Hattušast leitud kolmest enam-vähem säilinud savitahvlist kolmandal on Mesopotaamia veeuputuse lugu. See osa on sama, mis leidub *Gilgameši* eepose (27. sajandist eKr) XI tahvilil, kuigi *Gilgamešis* on nimed teised: jumal Ea hoiatab Utnapištimi (Lambert jt 1969).

Boğazköyst pärit Mesopotaamia üleujutuse lugu jutustab selle piirkonna kangelasest Atrahasisest, “kõige targemast” (samas). Lugu esitatakse akadi ja kahe hetiidi variandi kaudu (Laroche 1971: nr 347, viidatud Polvani 2003 järgi). Hetiitide tahvilil hoiatab jumal Enki Atrahasisst, rääkides läbi rooseina, et ehitagu ta

paat, ja paljastab jumal Enlili (siin Kumarbi) kurjad kavatsused. Hattušast pärit loost on vähe säilinud, kuid tähelepanuväärseks peetakse seda, et hetidi versioon on loole lisanud uue tegelase, peategelase isa nimega Hamša (akadi k). Hamšal tundub olevat sama roll mis jumal Eal Mesopotaamia allikates. Ta nõustab At-rahamist, kuidas põgeneda Kumarbi poolt kavandatud inimkonna hävitamisest (Beckman 2005: 259). Tahvel, millel on veeuputuse lugu ja ka Hamša, on pärit u 18. sajandist eKr.

Hamša on araabia keeles *khamseh*, mis samuti tähendab 'viit', ka 'käte viit sõrme'. Viimane ongi viitamine *arvule*. Araabia keele diakriitilise märgiga esineb ka *hamza*. Hilisemast on *hamza* teada ka kui prohvet Muhamedi tütre Fatima *kāsi*, aga ka tütre *silmi*.

Sellest on saanud peopesakujuline amulett Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas. Paljud juudid, kristlased ja muslimid kasutavad seda kaitseks kurja eest. Nad peavad avatud peopesaga paremat kätt universaalseks kaitsemärgiks. Hamsa on ka üks Alžeeria rahvuslikest sümbolitest riigivapil (Alžeeria embleemil ehk vapil aastatel 1971–1976 võib näha küll viit sõrme, kuid vapil aastast 1976 alates lubab stilisatsioon näha ka kolme sõrme ehk Egiptuse traditsiooni⁹). Samuti viitas käsi aja jooksul *õnnistamisele*, *võimule* ja *tugevusele*.

Uskumus jumalikust kaitsest on käest kujundanud sümboli, mille tähendus on liikunud Veenuse (või Aphrodite), samuti kristlaste neitsi Maarja käe juurde. Neitsi Maarja käsi (kujutised sellest) usuti kaitsvat naisi kurja silma eest, suurendavat viljakust ja pikendavat rinnaga toitmise aega, samuti arvati, et tema käsi aitab raseduse ajal terve olla. Kaitsva käe idee jõudis ka Buddha käeasendite (skr *mudrā*¹⁰) õpetuse ja kaitsetähenduse juur-

⁹Üks teooria eeldab sidet *hamsa* ja vanaegiptlaste kahe-sõrme-amuleti vahel. Sellel amuletil on kaks sõrme, Isis ja Osiris, ning põial on nende laps Horos. Amuletti kasutati selleks, et kutsuda vanemate kaitsvaid vaime oma lapse juurde. Selle sümboli teine tähendus on seotud taevase jumala Horosega. See viitab Horose *silmale*, mille järgi inimene ei saa põgeneda südametunnistuse kõikenägeva silma eest. Sealjuures on Päike ja Kuu Horose silmad.

¹⁰*Mudrā* '1) münt, 2) pitser' (Antoine 1972; ERD 1996).

de. Euroopas pole oluline olnud mitte üksnes neitsi Maarja käsi. Täenduslikud käeliigutused Euroopa keskaegses kultuuris on seda aega lubanud nimetada lausa žestide kultuuriks või žestiliseks kultuuriks (Schmitt 1992: 77). Žestide kui tähenduslike käeliigutuste olulisuse üheks põhjuseks keskajal oli madal kirjaoskus (vt ka Tenjes 2002).

Usuti, et sõrmed peavad koos olema, siis toob see head õnne, harali sõrmed on valla kurjale. Araabia maades arenes ka *kham-sa wa-khamis* ('viis-ja-neljäpäev'), mis oli nädala viies päev (nädal algas pühapäevaga), seega hea päev maagiaks ja rituaalideks. Mis on sellest jõudnud Eestisse? Teatavasti Eesti rahvajuttudes tuli inimesel minna *neljäpäeva* õhtul nelja tee risti, et kohtuda Vana-pagana või kratitegijaga (kes võis olla seesama). Sest muidu — milleks just neljäpäeval!? Neis lugudes sooritati siis nõiduslikke valgustkartvaid tehinguid, mis suurendasid inimese (ajutist) maist vara, aga võtsid tema surematu hinge.

Hamza'st tuletati islami viis sammast: uskumine (usutunnistus), paastumine, palverännak, palvetamine (palvus) ja maksmine (annetamine). Šiiitide ehk šiide uskumuste hulgas on Fatima käe sõrmed ka Muhamedi perekonna "viis püha isikut": Muhamed, Fatima, Ali, Hassan ja Hussein.

5. VANDERSELL HAMSA JA PRINTS HAMZA

Võime jälgida, kuidas mõiste *hamša* — käsi (viis sõrme) — on olnud ülima tarkuse ja võimu esindaja (jumal-isa, kes nõustab poega-kangelast), saanud rahva seas kultusobjekti tähenduse (amulett) ja olnud lihtsalt *käsi*. Võib eeldada, et esimene tähendus on olnud ikkagi konkreetne — käsi ja selle viis sõrme. Abstraktsed tähendused lisandusid hiljem, aja kulgedes. Täendus-uuringutes on konkreetsemalt abstraktsemale arenevate väljendite ülekandemehhanismiks metafoorsus (eesti k vt ka Tenjes 2006, 2007).

Pikapeale oli jumalast (Hamša) saanud inimene. Suulise traditsiooni järgi tegutses vandersell Hamsa islamieelses Pärsias. Hamsa reisis ühelt maalt teisele, võitles vaenlastega, armastas

paljusid naisi, hilisemates lugudes — islami levides — pööras kaaslasi sujuvalt islami rüppe.¹¹ Oli igati osav mees. Need lood olid erutavad suulises ja kirjalikus väljenduses rohkem kui tuhat aastat.

Oluline motiiv Hamsa seiklustes oli islamivägede ja kohalike võitlus. Lahingud kujutasid tüüpiliselt üksikut võitlejat vaenlaste keskel, kes ka võitis oma vaenlased. Lõpus võidutses alati islam, tuues kohalikele nn tõelise religiooni, kas hõlmates nad sinna või — vastupidisel juhul — surmates nad.

Tüüpjuhul reisis Hamsa loo ühes osas teise ilma, kohtus fantastiliste olenditega ja võitles mõnedega. Teine levinud motiiv oli äkiline armutuhin, naise kiindumine mehesse või mehe kiindumine naisesse. Ümberriietumine või erinevad trikitamised riietumisega olid ka sagedased motiivid. Neil motiividel oli palju seoseid Pärsia ajaloo ja teiste kultuurilooliste suuliste ja hiljem kirjalike lugudega.

Islami levides Hamsa seiklused jätkusid. Seiklejaks oli prints (ar *amir*) Hamza, kes oli Pärsia valitseja teenistuses, võitis palju vaenlasi, armastas paljusid naisi ja suunas ebakindlaid tõelisse usku, enne kui naasis oma esimese armastuse juurde. Hamza seiklusi on peetud tõeliseks kirjanduslikuks aardeks, mida on nimetatud ka islami pisarate-eeposeks.

¹¹Veel praegugi on au sees ettekujutus fanaatilistest araabia sõdalastest, kes ratsutasid kõrbes, mõök ühes ja koraan teises käes. Selle sihipärase kujutelma järgi pakkusid vallutajad vallutatud alade elanikele kaht alternatiivi — pöördumist islamisse või surma. See ei pea siiski paika; islamiusulised vallutajad ei levitanud oma usku “tule ja mõõga”. Araablased polnud lihtsalt huvitatud kellegi usulisest pööramisest, otse vastupidi. Veidi lihtsustades võiks öelda, et islami algusaegadel olid vallutatud alade mittemoslemid vaid maksukohuslased. Nii pidasid mittemoslemid makse makstes ülal islamiühiskonda. Nende islamiusku pööramisele ei vaadatud sellest tulenevalt sugugi hea pilguga. Veel 8. sajandi algusest on näiteid selle kohta, kuidas mõni kristlane soovis astuda islamiusku maksuleevenduste lootuses ja kuidas moslemid üritasid seda takistada karistuse ähvardusel. (Öhrnberg 2015: 188.)

Lihtrahvas aga lõi temast ise lugusid, milles Hamza ei olnud sultani teenistuses ega seotud ülikutega. Ta võitles lohedega, aitas alati oma sõpru ja suurendas nii oma kui teiste usku.

Islami tugevnedes sai prints Hamzast *prohvet Muhamedi onu*. Ka siis tema juhtumused jätkusid, kuigi enamik lugusid olid liiga seikluslikud, romantilised või hirmutavad *onu jaoks*. Enamik *Hamzanāma* tegelasi on välja mõeldud. Lääs teab neid töid kõige paremini hulga illustreeritud käsikirjade järgi, mida aitas luua Suurmoguli valitseja Akbar (u 1562. aastast alates).

6. AKBAR (1542–1605)

Akbar oli muslimi vallutaja, kes rajas tohutu suure ja rikka impeeriumi Lõuna-Aasias umbes 450 aastat tagasi. Akbari sõjalisel võidul tõi talle kontrolli piirkondade üle, mida tänapäeval tunneme Afganistanina, Pakistanina, lõunas läbi Induse poolsaare Dekkani kiltmaana ja idas Bengalina. Suurmogul Akbari valitsemisajal hõlmas impeerium Afganistani ning Põhja- ja Kesk-Indiat. Pealinnadeks olid — eri aegadel — Agra, Fatehpur Sikri (Põhja-Kesk-India) ja Lahore (Pakistan). Akbar oli tugev nii valitsemises kui vallutustes. Kui ta suri, oli tema impeerium kogunud 65 korda rohkem riigitulu kui temaga võrreldav kaasaegne, Inglise kuninganna Elisabeth I. Tema administratiivse süsteemi aspektid liideti Briti koloniaalreeglitega tänapäeva demokraatlikus Indias. Akbar oli väidetavalt sõjaliselt võimsam, materiaalselt rikkam ja kultuuriliselt haritum kui ükskõik missugune Euroopa valitseja 16. sajandil (Galbi 2003).

Akbari impeerium polnud mitte ainult suur suuruselt, jõukuselt ja administratiivselt organisatsioonilt, vaid ka humanistlikelt ideedelt ja kommetelt. Akbar, mongolite järeltulija, kes tungis Lõuna- ja Lääne-Euraasiasse, tundis lähedalt islami teadusi ja tavasid, ent toetas oma alamate religioosset vabadust, kellest valdav enamik olid hindud. Ta kaotas mittemuslimite peараha *džizya* (1564) ning asutas 1582. aastal 19-liikmelise sünkretistliku ordu. 1584. a märtsis püüdis ta kehtestada sünkretistlikku religiooni (*din-i-ilahi*).

Akbari õukond ühendas märkimisväärselt ka pärsia kultuuri ja pärsia keelt, mis oli valitsusametnike kasutatav keel. 1582. a nimetati pärsia keel ametlikuks riigikeeleks ja Akbar tundis isiklikult suurt huvi sõnaraamatute koostamise vastu (Galbi 2003). Akbar ja juhtfiguurid tema maailmariigis õppisid Osmani impeeriumi kultuurist, samuti Kesk-Aasia, Lääne-Euroopa ning Hiina keisri- ja kuningriikidest ning kasutasid neid teadmisi. Näiteks palus Akbar jesuiidi preestreid õukonda külla, et ta võiks neilt õppida. Ta suhtles (dikteeritud kirja teel) oma aja Euroopa liidritega, näiteks selgitas 1582. a Felipe II-le Hispaania poliitika ebatõhusust: väljaajamise, põletamise, juutide, muslimite ja mittekatoliiklastele jõuga katoliku usku pööramise asjatust (samas).

7. EUROOPA SAMAL AJAL

Eurooplased tegelesid Akbari ajal massimõrvadega, tappes üksteist nt Pariisis 1572 (Pärtliöö), kui katoliiklased tapsid brutaalselt hugenotte, oma naabreid, kristlasi, nagu nad küll ka ise olid. Aga need olid ju protestandid! Hullus rullus üle kontinendi: omavahel võitlesid erinevad poliitilised ja religioossed rühmad, põhjustades nii suurel määral surma ja hävingut, et seda oleks raske kirjeldada parteide, eesmärkide või tulemuste kaudu. Need kohutavad ajaloolised sündmused jätsid oma jälje Euroopa teadvusse. Haavad on kujundanud Euroopa kultuuri arengut ja mõttemustreid. (Galbi 2003.)

Reformatsioon oli kaasa toonud lepitamatud vastuolud katoliiklaste ja protestantide vahel, mis avaldusid nii riigisisestes kui ka riikidevahelistes konfliktides. 16. sajandi teist poolt ning 17. sajandi esimest poolt on nimetatud ususõdade ajastuks. Katoliiklaste ja kalvinistide sõjalised konfliktid Prantsusmaal kestsid üle kolmekümne aasta (1562–1598). 1618. aastal puhkes Saksamaal veelgi ägedam ja laastavam relvakonflikt, mis läks ajalukku Kolmekümneaastase sõjana (1618–1648).

Usutülide taustaks ning sageli ka põhjuseks olid sügavad vastuolud, mis puudutasid kõrgema võimu küsimust nii riikide sees kui ka Euroopas tervikuna. Keskaegne riiklik korraldus oma kilustunud võimustusüsteemiga oli lagunemas.

8. HAMZANĀMA

Akbari õukonnas olid kunstnikud haritud ja osavad. Umbes 170 Pärsia poeedist 59 elas Akbari õukonnas peaaegu pool sajandit. Nii mõnedeski nende värssides avaldus väga elegantselt ja vaimukalt kujutluse kasutamine. Sel perioodil (1556–1605) loodi palju kauneid kunste, kalligraafiat, miniatuure ja biograafiaid. (Galbi 2003.)

Kirjandus, mida kirjutati Akbari ajal — kes ise oli kirjaoskamatu —, oli suuresti mõjutatud sanskritikeelsete tööde tõlgetest pärsia keelde. See katse kaht suurt religioosset ja sotsiaalset süsteemi põimida oli ka edukas. *Mahābhārata* tõlgiti pärsia keelde kui *Razmnāma* (Sõjaraamat), tunti huvi India muusika vastu. (Hattstein, Delius 2010.)

Akbari valitsusaja esimene suurem projekt oli *Hamzanāma*, prohveti onu Hamza vaprustest ja eksootilistest seiklustest pajatava teose illustreerimine. Sellele järgnesid pärsiakeelsed tõlked hindu eepostest, näiteks *Razmnāma* või *Rāmāyāna*. Teoste valikus võib näha omamoodi suhtekorralduslikku tegevust üksteisemõistmise edendamiseks, eelkõige haaremis, sest Akbari abielud raadžputi printsessidega tõid keiserlikku keskusesse mittemuslimi kombeid. (Samas.)

Hamzanāma hõlmas 46 köidet ja oli umbes 48 000 lehekülge paks. On arvatud, et see on kirjutatud valitseja Ghazni Mahmudi (971–1030) ajal. Teisal on viidatud, et see pärineb 9. sajandist. *Hamzanāma* konstrueeriti täiendusena pikale suulisele loojutustamise traditsioonile.

Kuigi selle impeeriumi esimene mongolist valitseja Babur nimetas Hamza-lugusid pikaks, kaugeleulatuvaks vaks, oli tema pojapoeg Akbar, kes sai troonile 14-aastasena, neist lugudest väga sisse võetud. Ta korraldas oma õukonnas lugude illustreerimise. Alustati siis, kui Akbar oli umbes 20-aastane ja töö kestis 15 aastat (1562–1577). Valmis 1400 lehte eriti suuri miniatuure, valmisid ka fooliod (Galbi 2003). Maaliti Pärsia, Mongoli ja India stiilide seguna. Töö oli enneolematult suur. Töötas 30 kunstnikku ja raamatu eri aspektide kallal üle saja inimese.

Tänaseks on teada, et Akbari *Hamzanāma*'st on säilinud umbes 170 fooliot, mis on levinud üle maailma. Kõige suurem rühm, 61 kujutist on Viini rakenduskunsti muuseumis. Isegi kui muuseumikülastaja sellest loost vähe aru saab, siis maal on just see, mis võlub. (The Hamzanama ... 2018.)

Islami kirjandus — klassikalisel ajastul eelkõige araabia ja pärsia kirjandus — oli kujutavale kunstile oluliseks inspiratsiooniallikaks. Pärsia lüürika, eriti luuletaja Nizami (srn 1209) *Hamsa* (Viiekesi) sisaldab imekauneid armastuslaule, mis loodi 1200. aasta paiku. Alates 14. sajandist illustreeriti seda raamatut korduvalt. (Hattstein, Delius 2010: 50–51.)

9. TUNDED, JUTUSTUS JA PILT

Pärsia eepiline kirjandus on *tegevuse kirjeldus*. Rõhk pole inimkarakterid arengul või saatuse juhtumustel, vaid *inimtegevusel*. Karakterid valmistuvad võitluseks, võitlevad tegelikult või tähistavad võitu. Ükskõik, mida nad teevad, tegevus on loo fookuses. Fookus tegevusel *seob meeled*, nt nägemise ja kuulmise. Tegevuse kirjeldus oli hästi arenenud kunst traditsioonilises pärsia eepilises loojutustamises.

Tunnete tähtsust narratiivi üle — tunne on tähtsam kui loo kulg — võib näha ka ajaloolise materjali kasutamisest, sellest, kuidas seotakse lood Babülonist, Pärsiast ja Sassaniidide kuningatest: seotakse müüdid, kirjandus ja ajalugu. Hamza seikluste esitamisega võib inimene koguda erinevaid iseloomu, vaatepunkte, isiklikult huvipakkuvaid teemasid, ilma et teda tõukaks tagant narratiivi vool, seda nii suulist lugu kuulates või ise jutustades, foolioid vaadates, hiljem ka raamatut lugedes ja kujutledes (Galbi 2003).

Hamzanāma maalid on suured, värvilised, tulvil energiat, pakkudes palju erinevaid sisenemiskohti ja palju huvitavaid kujutusi ühe raami sees. *Hamzanāma* oli investering, võimaldades inimestel kogeda ühe esituse sees olemise tähendust (ingl *sense of presence*) just nende subjektiivsete sisenemiste kaudu (samas).

Hamzanāma figuuridele maalitud *pilgud* annavad vaatajale vabaduse anda stseenile tähendus, saada tundmus. Figuurid peaaegu mitte kunagi ei eksponeeri oma subjektiivsust, *nende silmad ei kohtu vaataja silmadega*. Maalitud figuuridel üldiselt on kehad pööratud ja silmad suunatud kellelegi või millelegi maali sees, millega vaataja võib ise kaasa minna. (Foolioid vt ka: The Hamzanama ... 2018.)

Akbar uskus pildi jõudu ning maalikunsti didaktilisse rolli. Kujutlusvõimet loovad Hamza seiklused aitavad tekitada/säilitada/taastekitada mentaalset esitust. Akbari *Hamzanāma* esindab objektiivseid meelelisi valikuid, mida toetab subjektiivne olemise tähendus. Akbari ajal olid Hamza seiklused imepärane lugu, mis mitte kunagi ei võtnud kanoonilist vormi ning oli võlunud paljusid inimesi üle islamimaailma vähemalt 500 aastat. Akbar investeeris Hamza seiklustesse, millest said keerulise kompositsiooniga, kuid omavahel lõdvalt seotud maalid ja ulatuslikud verbaalsed varud ja vahendid, sai illustreeritud raamat. *Hamzanāma* suurendas ja rikastas olemise tunnetust ja mõtet Hamza seikluste fooliote esitamisega. Piltidega raamat testis isikliku aktiivsuse ja asjaolude tähtsust, loo ja informatsiooni-ülekande sõltumatust, andes olemisele mõtte. (Galbi 2003.)

Hiljem, kui tekkis uus žanr — illustreeritud ajalood ja dünastiakroonikad, mille kangelaseks oli suurmogul —, esitati kunstnikele uusi nõudmisi kujutada kõike usutava realismiga. Akbar poseeris ise kunstnikele, et teda kujutataks tõepäraselt, ning käskis oma ülikuil teha sedasama. Ta tõrjus ortodokssete arvamusaladajate kriitikat nende endi argumentidega:

Mulle näib, et kunstnik ületab Jumala tundmises enamikku teisi. Iga kord, kui ta joonistab elusolendit, peab ta joonistama talle iga üksiku jäsme, kuid nähes samas, et ta ei saa sellele elu anda, peab ta paratamatult mõtlema Looja imele ning saama Temast teadlikuks (Hattstein, Delius 2010: 485).

10. HÜPOTEETILINE ETÜMOLOOGIA: KUJUNDIT LOOVAD OBJEKTID JA SÕNAD

Akbari impeeriumi ehituskunsti parimad pärlid avaldasid ümbritsevatele rahvastele suurt mõju. Toimejõudu avaldasid nii Pärsia kultuuri kui selle kultuuri eelsed ilusad objektid oluliselt varemgi. Samas võisid inimesed liikuda edasi, näiteks põhja ja lääne poole, võttes kaasa nimetused oma keelest. Võlvkaartega saali nimi oli *iwan* ja naistemaja nimi *zenana*.

Inimesed tavatsevad kujutlusi esitada nii sõnas kui pildis. Üheks sõnaloo mehhanismiks on konkreetne kujundiline alus tegelikkuses, mida võidi realiseerida osalise metonüümiana (teises) keeles.

Akbari ajal ehitati Agra kindluses paiknev õukonnadaamide elupalee. Timuriidide ja India stiil eeldasid madalate räästastega sammassaale. Jõepoolne õu meenutas Transoksaania paleearhitektuuri — selle idaküljel paiknes *iwan* (vt Hattstein, Delius 2010: 607).

Rohketest siseõuedest ja aedadest koosnev paleelinnak jagunes kolmeks peamiseks funktsionaalseks piirkonnaks. Eluruumina kasutatav paviljon kuulus hoone naisteossa ehk *zenana*'sse. Nelja *iwan*'iga kavatist järgiva sümmeetrilise siseõuega ehitistes oli ka tempel, tõenäoliselt Akbari raadžputi naiste jaoks. (Samas: 468.) (*Ivan* on levinuim mehenimi ja *žena* tähendab 'naine' vene keeles.¹²)

¹²Olen muidugi teadlik etümoloogilisest tuletisest, milles ИВАН tuleneb vanaidaslaavi nimest ИВАННЪ (*Ivannŭ*), mis tuleneb omakorda vanaidaslaavi ja kirikuslaavi nimest ИОАННЪ (*Ioannŭ*), mis ise pärineb vanakreeka nimest Ἰωάννης (*Iōánnēs*), mis on tulnud heebrea sõnast יְהוָה (*Jōhānān* 'jumal on armuline'). Selline tuletusalus pärineb 18. sajandist, mil keeleteaduses sündis huvi juurte vastu. Etümoloogiatega tegelejad viisid sõna päritolu tagasi heebrea keelele, kuna nii oli jäänud keskajast, mil Lääne-Euroopas tegeldi peamiselt ladina, araabia ja heebrea keelega.

11. KOKKUVÕTTEKS

Austus tõe vastu kujundas peaaegu kindlasti Akbari valikuid ja tema kunstnikud kujundasid *Hamzanāma*, aga Akbar ja tema kunstnikud ei mõelnud tõe ja esituste peale nii nagu eurooplased ja nagu enamik maailmast tänapäeval. Oma kirjas Hispaania kuningale Felipe II-le viitab Akbar “tõele, mis on üllaim inimintellekti eesmärk”.

Kultuur on kõik asjad ja tegevused, mis omistavad, levitavad ja avavad *tähendusi*. See on inimeseks saamise keskkond, milles kõik on õpitav ja muudetav, mis on kollektiivne, sest tähendused on võimalikud vaid suhtluses (keele kaudu). Samas on kultuur ka individuaalne, sest kahe inimese kultuuriline omailm ei ole kunagi täpselt sama.

Hamsa mõiste lugu läbi erinevate kultuuripiirkondade ja kultuurikihtide (võimulolijad, lihtrahvas) näitab kehastunud tunnetuse suuna põhjendatust seisukohas, mille järgi inimese aju ei tööta arvutiprogrammi põhimõttel. Mõistel on kehastunud loomus ning see on põlistatud tegevustes ja tajus ning (taas)esitatud ehk representeeritud suulistes ja kirjalikes suhtluskontekstides ning kujutlust loovates piltides. *Hamsa* mõiste puhul jagavad nii konkreetsed kui abstraktsed tähenduskomponendid samu esitusmehhanisme, sest mõlemal on kehastunud olemus.

Artiklis vaatlesime *hamsa* tähendusmuutuse liikumist Lähis-Idast Pakistani ja India poole. Teadmiste täpsustudes on uurijal vabadus leida vastupidine suund: miski ei välista, et *hamsa* võis liikuda hoopis Mohenjo Darost või mujalt Induse tsivilisatsiooniruumist põhja ja lääne poole. Samas on võimalikud tähendusmuutuste nihkumised mitmes suunas korraga, sest mõiste võib ringluses olla kas osalise tähendusmuutusega, konkreetset abstraktsemale tähendusele suundudes või muul viisil.

Nii nagu mõiste tähendus sõltub teooriasse kaasamise viisidest, samamoodi sõltub terve teooria sisu (samuti ka selles sisalduv mõiste) viisist, kuidas see on integreeritud nii empiiriliste uuringute komplekti kui ka kõikidesse alternatiivsetesse variantidesse, mida arutatakse teatud ajahetkel. Kui kontekstiline tähendusteooria on vastu võetud, ei ole mingit põhjust piirata selle ko-

haldamist üheainsa teooriaga, eriti kuna sellise keele või sellise teooria piirid ei ole peaaegu kunagi täpselt määratletud.

Artiklis viitas *hamsa* läbivalt nii pildile, põhjuslik-ajaloolistele teooriatele kui ka kirjeldavate ning põhjuslike elementide kombineeritud käsitlusele. Mõiste tähendus rullus lahti eri kultuurides eri viisil, olles kord abstraktne, kord konkreetne. Pigem konkreetse mõistena suutis see luua võimaluse oma kujutlusteks ja tähendusteks nii kuulajale (pikk suuline loojutustamise traditsioon) kui vaatajale (fooliod/pildid, loodud Akbari õukonnas). Tasub meele pidada, et kõige selle alguses oli ikkagi lihtsalt inimene ja tema käsi viie sõrmega ning inimese soov mõista maailma.

Kirjandus

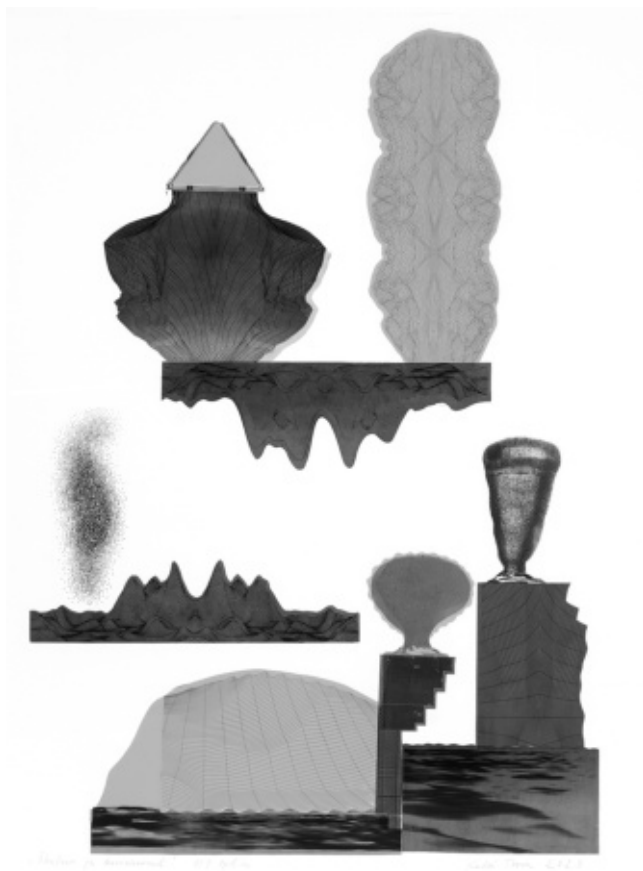
- A n t o i n e, Robert 1972. *A Sanskrit Manual for High Schools*. Part I. 7th ed. London: Luzac & Co.
- A r b i b, Michael A. 2005. Modules, brains and schemas. — *Formal Methods in Software and Systems Modeling*. H.-J. Kreowski, U. Montanari, F. Orejas, G. Rozenberg, G. Taentzer (eds.). Berlin & Heidelberg: Springer, pp. 153–166
- B a r s a l o u, Lawrence W. 2008. Grounded cognition. — *Annual Review of Psychology*, Vol. 59, pp. 617–645
- B e c k m a n, Gary 2005. Hittite and Hurrian epic. — *A Companion to Ancient Epic*. J. M. Foley (ed.). Oxford: Blackwell Publishing, pp. 255–263. doi: 10.1002/9780470996614.fmatter
- C u c c i o, Valentina, Vittorio G a l l e s e 2018. A Peircean account of concepts: Grounding abstraction in phylogeny through a comparative neuroscientific perspective. — *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences*, Vol. 373, No. 1752, pp. 1–10
- D i j k, Teun A. van 1997. The study of discourse: Discourse as structure and process. — *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 1. T. van Dijk (ed.). London etc.: SAGE Publications, pp. 1–34
- E R D 1996 = *English Reference Dictionary*. 2nd ed. J. Pearsall, B. Trumble (eds.). Oxford & New York: Oxford University Press
- F i r t h, John Rupert 1937. *The Tongues of Men*. London: Watts & Co.
- F i r t h, John Rupert 1957. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press

- Fodor, Jerry A. 1983. *The Modularity of Mind: An Essay on Faculty Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press
- Galbi, Douglas A. 2003. Sense in communication. — www.galbithink.org/sense1.pdf (16.10.2012)
- Gallese, Vittorio, George Lakoff 2005. The brain's concepts: The role of the sensory-motor system in conceptual knowledge. — *Cognitive Neuropsychology*, Vol. 22, pp. 455–479
- Geertz, Clifford 2017. *Kultuuride tõlgendamine: Valitud esseed*. Tlk Tanel Pern. Tallinn: Tänapäev
- Hattstein, Markus, Peter Delius (koost.) 2010 [2004]. *Islam: Kunst ja arhitektuur*. Tallinn: Koolibri
- Hirsjärvi, Sirkka, Pirkko Remes, Paula Sajavaara 2005. *Uuri ja kirjuta*. Tlk Meri-Liis Laherand. Tallinn: Medicina
- Johnson-Laird, Philip N. 2001. Mental models and deduction. — *Trends in Cognitive Science*, Vol. 5, No. 10, pp. 434–442
- Jokinen, Kristiina, Silvi Tenjes, Ingrid Rummo 2013. Embodied interaction and semiotic categorization: Communicative gestures of a girl with Patau syndrome. — *The Construal of Spatial Meaning: Windows into Conceptual Space*. C. Paradis, J. Hudson, U. Magnusson (eds.). (Explorations in language and space; 7.) Oxford: Oxford University Press, pp. 74–97
- Lambert, Wilfred G., Alan R. Millard, Miguel Civil 1969. *Atra-Hasīs: The Babylonian Story of the Flood*. Oxford: Clarendon Press
- Laroche, Emmanuel 1971 [1956]. *Catalogue des textes hittites*. (Études et commentaires, 75.) Paris.
- Laroche, Emmanuel 1972. Catalogue des textes hittites, premier supplément. — *Revue hittite et asianique*, Vol. XXX, p. 94–133
- Leech, Geoffrey 1974. *Semantics: The Study of Meaning*. 2nd ed. Harmondsworth: Penguin Books
- Lõbus, Triin, Silvi Tenjes 2010. Narratiivi aeg ja tõlkeaeg: diskursiivne käsitus. — *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat = Estonian Papers in Applied Linguistics*, kd 6, lk 157–174
- Nida, Eugene A. 1952. A problem in the statement of meanings. — *Lingua*, Vol. 3, pp. 121–137
- Nöth, Winfried 1990 [1985]. *Handbook of Semiotics*. (Advances in semiotics.) Bloomington, IN: Indiana University Press
- Palmer, Frank R. 1981. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press

- Peirce, Charles Sanders 1931–1958. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. C. Hartshorne, P. Weiss, A. W. Burks (eds.). Vol. 1–8. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Polvani, Anna Maria 2003. Hittite fragments on the Atrahasis myth. — *Semitic and Assyriological Studies: Presented to Pelio Fronzaroli by Pupils and Colleagues*. P. Marrassini et al. (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz, pp. 532–539
- Pylshyn, Zenon W. 1984. *Computation and Cognition: Toward a Foundation for Cognitive Science*. Cambridge, MA: MIT Press
- Reimer, Marga 2010. Reference. — *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2010 Edition)*. E. N. Zalta (ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/reference/> (22.10.2016)
- Rizzolatti, Giacomo, Luciano Fadiga, Vittorio Gallese, Leonardo Fogassi 1996. Premotor cortex and the recognition of motor actions. — *Cognitive Brain Research*, Vol. 3, No. 2, pp. 131–141
- Schmitt, Jean-Claude 1992. The rational gestures in the West: A history from the 3rd to the 13th centuries. — *Advances in Nonverbal Communication*. F. Poyatos (ed.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, pp. 77–95
- Scruton, Roger 2018 [2015]. *Tolad, petised ja tülinorijad: Uusvasakpoolsed mõtlejad*. Tlk Hardo Pajula. Tallinn: EKSA
- Shedletsky, Lenny 2008. Cognition. — *The International Encyclopedia of Communication*. W. Donsbach (ed.). Vol. II. Malden, MA & Oxford: Blackwell Publishing, pp. 541–543
- Tenjes, Silvi 2002. Žestid keskajal. — *Akadeemia*, nr 1, lk 48–69
- Tenjes, Silvi 2006. Ruumilise keele mehhanismid ja võimalused mõiste KÄSI väljendamisel. — *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat = Estonian Papers in Applied Linguistics*, kd 2, lk 277–284
- Tenjes, Silvi 2007. Somaatiline mõiste KÄSI tähendusmuutuste esiletoojana. — *Emakeel ja teised keeled V*. Toim. R. Pool. (Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised = Publications of the Department of Estonian as a Foreign Language, 6.) Tartu: TÜ Kirjastus, lk 242–255
- Tenjes, Silvi 2017a. Diskursus ja narratiiv ehk Võimuvõitlus laialt heaks kiidetud maailmavaate kujundamise pärast. — *Sirp (Keele Infoleht)*, nr 11 (3631), 17. märts, lk 3
- Tenjes, Silvi 2017b. Mentaalsete mudelite avardamine multimodaalsete suhtlusviiside kaudu: kasu ennastjuhtivale õppijale. — *Sõja-*

- teadlane* = *Estonian Journal of Military Studies*, nr 4, lk 208–236.
www.ksk.edu.ee/publikatsioonid (16.08.2017)
- T h e H a m z a n a m a. <http://masterpieces.asemus.museum/master-piece/detail.nhn?objectId=14166> (6.09.2018)
- W i l l i a m s, Joseph M. 1976. Synesthetic adjectives: A possible law of semantic change. — *Language*, Vol. 52, pp. 461–478
- Ö h r n b e r g, Kaj 2015 [2006]. Islam. — *Maailma ajalugu*. Peatoim. S. Zetterberg. Tlk Erkki Bahovski. Tallinn: Varrak, lk 176–191

SILVI TENJES (1958) on lõpetanud Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonna eesti filoloogi ja õpetajana (1991); magistri- (1995) ja doktori-kraad (2001) üldkeeleteaduse alal (TÜ). Töötanud 1994–1995 ja 2001–2015 TÜ filosoofiateaduskonnas teaduri, vanemteaduri ja dotsendina, 2015–2019 oli Kaitseväe Akadeemia lektor, alates 2019 samas teadur. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Mitteverbaalsest kommunikatsioonist” (1993, nr 3, lk 535–560); “Žestid keskajal” (2002, nr 1, lk 48–69) ja “Sookategooriad keeles ja maailmas” (2008, nr 11, lk 2339–2357).

KADRI TOOM. Õhulaev ja kasvuhooned. I (2023; tsüanotüüpia, kõrgtrükk, siiditrükk)

ARVUSTUS

VON WRIGHTI VALGUSTUSLIK PESSIMISM

Georg Henrik von Wright. *Minerva öökull*. Tlk Ülev Aaloe, Jaan Kangilaski, Jaan Kaplinski, Joel Sang. Tallinn: Postimehe Kirjastus, 2023. 244 lk.

Soomerootsi filosoofi Georg Henrik von Wrighti (1916–2003) esseekogu *Minerva öökull** on mitmekesine, sisaldades näiteks autobiograafilise pilguga ülevaateid 20. sajandi analüütilisest filosoofiast, kultuurikriitikat ja arutlusi sellistest kirjanikest nagu Dante ja Dostojevski. See pole tema professionaalne filosoofia — viimast saab eesti keeles lugeda “Avatud Eesti raamatu” sarjas ilmunud raamatutest *Filosoofia, loogika ja normid* (2001) ning *Seletamine ja mõistmine. Põhjuslikkus ja determinism* (2024). *Minerva öökulli* analüütilist filosoofiat puudutavad tekstid on muidugi asjatundlikud, ent kogumiku kultuurikriitika pool näib pigem asjaarmastaja mõtisklustena — küll targa inimese omad, aga siiski. Von Wright tunnistab isegi intervjuus Jaan Kaplinskile, et tema sellelaadsed arutlused on pigem “amatöörlikud”, ja kahtleb, kas neid oleks kohane nimetada “filosoofiaks” (“Kahekõned 1”, esmaeeter 31. okt 1991).

Von Wright on mures inimkonna tuleviku pärast. Ta hoiatab, et meie teaduslik-tehniline tootmis- ja elamisviis võib lõppeda apokalüpsisega mitte ainult ühele kultuurile, vaid kõigile (nt lk 153). Selle olukorra juurpõhjused seostab ta valgustusideoloogias 18. sajandil alanud mõistuse ja vabaduse kultusega, nii et ta ühiskonnakriitika on kokkuvõttes üsna tüüpiline valgustuskriitika, sarnanedes kohati näiteks Theodor Adorno ja Michel Foucault’ mõttekäikudega. Nii arutleb von Wright, et igati heas usus alanud inimese kui moraalse subjekti ja teaduse kui mõistuse tipu emantsipeerumine kiriku ja kuninga autoriteedi alt on oma kaugemas tagajärjes kaasa toonud tehnosüsteemi (teaduse, tehnoloogia ja tootmise saatanlik liit), bürokraatliku ratsionaliseerimise

*Sama pealkirjaga kogumik ilmus eesti keeles juba 1996. aastal Vagabundi kirjastuselt. Võrreldes sellega on käesolevasse väljaandesse juurde tõlgitud autori eessõna ja kaks esseed. Tõlke aluseks on soomekeelne kogumik *Minervan pöllö* aastast 1992, millele on eestikeelses versioonis lisatud mõned tekstid. Toim.

ja formaliseeritud demokraatia, mis kõik üksteist õhutades tekitavad enneolematuid repressioonivorme ja võivad kogu planeedi hukka saata (lk 133). Juba mainitud intervjuus Kaplinskiga üle 30 aasta tagasi ütleb ta, et tema selliseid hoiatusi on nimetatud “provotseerivaks pessimismiks”. Nüüdisaegsele lugejale pole siin vast enam midagi provotseerivat — kes ei mõtleks nukramatel hetkedel, et viimne ökokatastroof või tuumatalv ei pruugigi enam olla väga kauges tulevikus.

Ent seda kõike valgustusega sidudes teeb von Wright minu arust kõigest pool rehkendust. Ta ei arvesta oma arutlustes piisavalt sellega, et valgustusega alanud protsessid polnud kantud mitte ainult vabaduse ja mõistuse ülistamisest, vaid ka äratundmisest, et jumaliku autoriteedi murenemisel avaneb ühiskonnas laiemalt vastust nõudev küsimus, et mis üldse millelegi väärtuse annab. Valgustus ei muutnud enam ainult põhjendusi (näiteks pelgalt asendades vanad jumalad uute eba-jumalatega, nagu sotsialism või natsionalism, nagu ilmselt Dostojevski arvas (vt lk 235)), vaid ta muutis põhjendustmustreid: teisesenes see, mis läheb üldse arvesse õigustusena, miks miski on väärtuslik. Kui seda ei arvestata, siis võib liiga lihtsalt jääda mulje, et “tõelised”, põhjendatud väärtused saavad ikka olla ainult kogukonnavälised, transtsendentsena kiriku või keisri hoole all.

Von Wright näibki arvavat, et valgustusjärgses, autoriteedi alt vabanenud mõtlemises on ainus viis väärtusi põhjendada subjektiivne hinnang (lk 122). Seega pole moodsal ajal mõtet rääkida ka progressist, vähemalt mitte objektiivses mõttes (samas):

Öeldust järeldub, et ainus kriteerium, mille järgi saame otsustada selle üle, kas inimeste elutingimustes on olnud progressi, on see, kuidas asjaomased ise oma olukorda hindavad. Moodne Progressi Müüt on oletus, et inimesed ja ühiskonnad elavad paremini, kui nad saavad vabalt järgida Kanti maksimi, usaldada pigem mõistust kui autoriteeti. Ei mingid faktid vähenenud kirjaoskamatus, paranenud sanitaarolude või kasvanud *per capita* sissetuleku kohta saa veel ise tõestada, et see oletus on õige. Kui modernismi idees sisaldub veendumus, et ei ole headuse (väärtuse) objektiivseid standardeid, siis on valgustatud vaatekohast ka usk progressi lihtsalt usk. Tal pole võib-olla rohkem ratsionaalset õigustust kui nendel eelarvamustel, mida paavst või keiser või mõni teine vanema aja autoriteet kunagi on püüdnud inimestesse istutada.

Niisiis näib mulle, et sedasorti arutluste taustal lasub eelarvamus, et ainus tõeline väärtusstandard on transtsendentne jumalik mõõdupuu ja selle lagunemisel on ainsaks alternatiiviks pessimistlik subjektivism. Ent valgustus just nimelt näitas, et see ei pea nii olema. Valgustuse suur idee on julge katsetus: mis saab siis, kui tegutseda ilma välise autoriteedita? Seeläbi väljakujunevad eesmärgid pole küll enam jumalast antud,

aga seepärast ei pea neist mõtlema kui läbinisti subjektiivsetest — neid võib pidada näiteks kogukondlikeks. Nii et väärtused pole ehk tõesti enam absoluutsed, aga kas ka objektiivsed mitte, see sõltub juba sellest, mida uues maailmas selle mõiste all silmas pidada — ja nii või teisiti on nad vähemalt intersubjektiivsed.

Tolles “Progressi Müüdis” lubatud “parem elu” pole oma algupäralt mitte otseselt elutingimuste paranemine või meelerahu, vaid emantsipeerumine ise: “elame paremini” siis, kui otsustame omapäi, mida teeme — mida iganes siis ühiselt sihiks seame. Head elutingimused ja meelerahu võivad kaasneda, aga ei pruugi — nagu iseenda peremeheks hakkamisega ikka on. Vastutuse võtmine pole lihtne ülesanne, see on riskantne ja riskid võivad vägagi realiseeruda, nagu näeme praegu, aga see on ikkagi progress selles mõttes, et nii saadakse täiskasvanumaks. Veel enam, mida rohkem on jumal surnud, seda vähem on emantsipeerumisprotsess vaba väärtusotsustus — see on tõsiasjadega leppimine nagu kasvamine kunagi. See tähendab ühtlasi, et uute taktikate väljamõtlemine väärtuste põhjendamiseks pole olnud valikuline luksus, vaid edasitegutsemiseks hädavajalik.

Kui nüüd küsida von Wrighti kombel, et miks peaks neil n-ö intersubjektiivsetel sihtidel olema “rohkem ratsionaalset õigustust kui nendel eelarvamustel, mida paavst või keiser või mõni teine vanema aja autoriteet kunagi on püüdnud inimestesse istutada”, siis tulebki siin mõelda sellele, et valgustusega muutusid põhjendumusmustrid — muutus see, mis läheb arvesse “ratsionaalse õigustusena”. Paavsti ja keisri maailmas tähendab ratsionaalsus kuuletumist kogukonnavälisele transsendentsele autoriteedile — moraalis on selleks jumala tahe, teaduses “maailma tegelik loomus”. Kui kogukonna sihid nendega väidetavalt ei ühti, siis pole nad ratsionaalsed. Aga jällegi — tänu valgustusele ei pea ammu enam nii mõtlema. Näiteks filosoofidel Jürgen Habermasil ja Richard Rortyl on mõlemal oma ideedekomplekt, kuidas ratsionaalset õigustust võiks mõista kogukonnas üksteisele väidete põhjendamise kaudu. Ja väidete põhjendatus omakorda ei pea olema midagi transsendentset, vaid see tuleneb kogukonna sotsiaal-praktilistest normidest. Siin pole ratsionaalsusel enam otseselt midagi pistmist jumala tahte või maailma tegeliku loomuse tabamisega. Selles kontekstis saame ratsionaalselt õigustatud progressist mõelda kui millestki üsna maisest — kui osalistel õnnestub püsida vabas demokraatlikus dialoogis, seeläbi milleski üksteisele arusaadavalt kokku leppida ja selles suunas edasi liikuda, siis see ongi progress — ja vähemalt selles lokaalses kontekstis ka õigustatud progress. Mida hõlmavam on kogukond, mille raames seda suudetakse teha, seda suurem progress. Nõuda progressi õigusta-

mist kõiki inimlikke kontekste ületavas raamistikus on nii Habermasi kui Rorty meelest sisutu, oma mõttetusega isegi kahjulik.

Von Wrightil on paar lauset progressi kohta ka kogumiku *Filosofia, loogika ja normid* esimeses tekstis “Intellektuaalne autobiograafia” ja sealset võiks tõlgendada Rortyle ja Habermasile lähenemisena. Ta arutleb, et filosoofias tähendab edasimineku harva teise väärast, vaid see sisaldab tavaliselt ka vastaspoitsiooni osalist tunnustamist (Wright 2001: 27). Nii et järgmine vestluses osaleja ei saa niisama seniõeldust mööda minna, vaid parasjagu käimasoleva mõistmiseks tuleb mõista ka seda, kuidas praegune on omal viisil eelnevatest vaidlustest välja kasvanud. “Tänu sellele asjaolule osutub võimalikuks kõnelda *progressist* filosoofias, isegi kui ei ole võimalik põhivastuolusid *vaigistada*” (samas: 28, rõhutus originaalis). Kas ei võiks nii mõelda ka progressist ühiskonnas? Millal on kohane nõuda, et poliitiline vastane tuleks lõplikult väärast või vaigistada? Vähemalt rahu ajal on pigem nii, et kui suudetakse püsida viljakas dialoogis, siis teisevad mõlemal poolel nii seisukohad kui väidete tähendused. See dialektiline progress sarnaneb Rorty ja Habermasi arusaamadega selles mõttes, et mõlema jaoks on vastastikuses põhjendustris püsimine ise juba midagi väärtuslikku, sest ainult nii saavad ülepea sündida tähenduslikud eesmärgid.

Habermas ja Rorty rõhutavad vastukaaluks valgustuskriitikutele, nagu Foucault ja Adorno (ja küllap siis ka von Wright), et valgustusega alanud autoriteetide kummutamine tõi kaasa sellise üldarusaama ühiskonnakorraldusest (üldjoontes nüüdisaegne liberaalne demokraatlik lääne ühiskond), mis näib olevat kokkuvõttes piisavalt väärtuslik, et vähemalt proovida tegelda valgustuskriitikute hoiatustega just sedasorti korralduse raames, mitte väljaspool seda. Habermas ja Rorty usuvad, et laias laastus on nendes ühiskondades olemas institutsioonid isenda sees tekkivate vastuolude ületamiseks — üks näis, üks me elades selles osas vist huvitaval ajajärgul (kuigi küllap on nii, et igal ajajärgul tunnevad asjaosalised end elavat “huvitaval ajajärgul”). Võimalik, et kui see “vastuolu” on midagi sellist nagu tööstuskapitalismist tingitud üleilmne ökokatastroof, siis oleks vaja harjumuspärasest liberaalsest demokraatiast diktatuursemat korraldust. Aga diktatuuregi saab kehtestada mitmesuguste printsiipide järgi. Valgustusest pärit ühiskondlik-poliitiline alusidee võiks ikkagi püsima jääda — see on põhimõtteliselt John Stuart Milli ettepanek, et valitsuse põhiülesanne on otsida praktilistes kontekstides toimivat tasakaalu ühiskonna liikme eraelu puutumatuse ja kannatuste ärahoidmise vahel. Rorty arvates võib see üleüldse olla viimane mõisteline revolutsioon, mida ühiselu korraldamisel vaja on (Rorty 1999: 116).

Raske öelda, kuidas von Wright siin mainitud filosoofidega suhetub, *Minerva öökullis* igatahes ta neid jutuks ei võta. Küllap ta ikka nõustuks Rortyga, et Milli ettepanek on igati tore mõte, aga lisaks, et tegeliku maailmaajaloo kultuuride vaheldumine viitab sellele, et meilegi järgnevad uued alusmõistestiku revolutsioonid, isegi kui ei taha. Von Wright kirjutab soosivalt sellistest laia joonega mõtlejatest nagu Spengler ja Toynbee ning paistab nendega nõustuvat, et kultuurid alluvad skeemile sünd-areng-allakäik-häving (lk 201). Nii on alust arvata, et millalgi kaob ka läänemaailma kultuur oma milliliku alusideega. Von Wright ei väida, et see on hea või halb, ta ei arva ka, et see on paratamatu, lihtsalt ajalugu näitavat, et kultuuri koos hoidev “motiivide vihk” (lk 203) varem või hiljem laguneb ja asendub teisega.

Ma ei taha jätta muljet, nagu annaks von Wright oma pessimismi-mõista, et kui inimest ikkagi transtsendentse autoriteedi alla ei painuta, siis läheb kõik hukka. Ta näib selle mõttega küll vahel flirtivat, aga ma ei usu, et ta kokkuvõttes nii arvab. Talle ei jää märkamata, et emantsipeerudes iseendalegi ohtlikult võimestumine toob siiski lisaks riskidele kaasa ka uue lootuse: “Kui inimene on oht iseendale, võib ta olla võimeline end päästma, rakendades sobivaid abinõusid või muutes oma elulaadi. Kui muidugi ei ole liiga hilja” (lk 153). Ja von Wright täpsustab teises kohas, et see pääste võib seisneda üleilmse kogukonna solidaarsuses. Ta rõhutab, et kolmest võimsast moodsa aja lõöksõnast *liberté, égalité* ja *fraternité* on just see viimane veel värske ja lootusriikas (lk 136). Globaalsete ohtudega võitlemiseks olevat vajadus solidaarsuse järele enneolematult suur, “[s]ee peab ületama kõik rahvuse, rassi või religiooni piirid, et saada globaalse vastutuse tunnetuseks” (lk 137). Emantsipeerunud üleilmne solidaarsus tähendabki aga seda, et kokkuvõttes vastutavad üleilmse kogukonna liikmed ainult üksteise ja mitte millegi muu ees — ja nagu von Wright lisab, see kogukond “hõlmab ka neid, kelle jalg astub siia Maale pärast meid” (samas). See oleks pääste just seepärast, et siis on kõigile selge, et pole enam kellegi teise selja taha pügeda — olgu selleks siis mugavalt oma transtsendentses külluses jumal või ka näiteks loodus.

Valgustuse suurim võlu kõige kiuste on ehk see, et autoriteedi alt vabaneda on põnev: milliseid sihte siis globaalne kogukond endale välise autoriteedita seab? Üleilmne *fraternité* on samade alguste laps, mis tõid meile ka apokalüptilise tööstuskapitalismi. Ja — lubades endale küünilise kommentaari — kui need algused viivad tuumatalveni või totaalse ökokatastroofini, siis sellest on muidugi kahju, aga olgu siis nii — ju siis täpselt seda olemegi kollektiivselt väärt, kui me üleilmse kogukonnana ei suuda mingis paremas tegutsemismustris kokku leppida. Võttes vas-

tutuse enda peale ja lõpetades apokalüpsisega, saime vähemalt seeläbi teada, kes me oleme.

Minerva öökulli viimane essee on Dostojevskist — ja Dostojevski üks põhihirmudest ongi saada teada, kes me ilma välise autoriteedita oleme. Tema psühholoogilised sissevaated inimese ja jumala suhtesse on juba valgustusinimese omad selles mõttes, et ta ei käsita seda suhet enam paratamatuna, vaid pigem küsib eksistentsialistlikult: äkki peaks inimene ise otsustama, et see on paratamatu — mõistma, et jumalata lagunevad laiali ka muud suhted? Dostojevski üldiselt ei paista uskuvat sellesse, et inimesed saaksid oma asjade ajamisel hakkama jumala toeta, tuginedes “kõigest” demokraatlikule ühiskonnakorraldusele, rääkimata veel üleilmsest *fraternité*’st, mille tehnilisest võimalikkusest ei osanud Dostojevski muidugi unistadagi. Von Wright seevastu näib kogumiku viimastes lausetes jõudvat vastupidisele seisukohale (lk 241):

Kas on nii, et inimene saab edasi elada vaid siis, kui ta saab kasutada oma vabadust jumalakuju hävitamiseks iseendas? See on kaasaegse tsivilisatsiooni suur küsimus. Sellele peaks vast andma jaatava vastuse. Kuid Dostojevski järgi ei tohi olla ükskõikne vastuse tagajärgede suhtes.

Nii et hoolimata eelnevast valgustuskriitikast jõuab von Wright lõpuks siiski valgustuslikule järeldusele, et kokkuvõttes tuleks ikkagi käibele võtta selline sõnavara, kus inimese olukorra kirjeldamisel ei kasutata inimvälise autoriteedi mõistet. Mulle meeldib siin ka tema vihje, et asi pole enam selles, kas saab ilma jumalata, vaid selles, et peab. Peab seepärast, et meie aja probleemidega tuleb üleilmne *fraternité* toime üksnes siis, kui nähakse piisavalt hästi läbi, et ei vastutata mitte millegi muu kui oma kaaslaste ees.

Henrik Sova

Kirjandus

- R o r t y, Richard 1999. *Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus*. Tlk Märt Välja-taga. (Avatud Eesti raamat.) Tallinn: Vagabund
- W r i g h t, Georg Henrik von 2001. *Filosoofia, loogika ja normid*. Koost. J. Kangilaski. (Avatud Eesti raamat.) Tallinn: Vagabund
- W r i g h t, Georg Henrik von 2024. *Seletamine ja mõistmine. Põhjuslikkus ja determinism*. Tlk Tiit Hallap. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: TÜ Kirjastus

HENRIK SOVA (1983) on lõpetanud 2007 Tartu Ülikooli filosoofia erialal, magistri- (2009) ja doktorikraad (2021) sealsamas. *Akadeemias* on ta varem avaldanud järgmised tõlked: Simon Blackburn, “Sammud tegemisest ütleamiseni” (2011, nr 1, lk 121–136); Hilary Putnam, “Aju ja käitumine” (2011, nr 7, lk 1353–1373); Robert C. Stalnaker, “Võimalikud maailmad” (2015, nr 6, lk 999–1020); Peter Geach, “Väitmine” (2016, nr 1, lk 60–78); François Recanati, “Literalism ja kontekstualism: Mõned variatsioonid” (2017, nr 4, lk 677–693; nr 5, lk 884–899); Ludwig Wittgenstein, “Märkmeid loogikast” (2018, nr 2, lk 289–308); Michael Potter, “Wittgensteini märkmeid loogikast” (2018, nr 2, lk 308–317); Juhani Yli-Vakkuri, “Kas tähendus on suvaline?: Filosoofi vaade semiootikale” (2020, nr 3, lk 501–513); Robert C. Stalnaker, “Väitmine” (2022, nr 5, lk 873–897); David J. Chalmers, “Kahemõõtmeline semantika” (2023, nr 6, lk 1037–1085) ja Ruth Barcan Marcus, “Tagasisivaade Quine’i modaalsuskriitikale” (2024, nr 5, lk 890–914); samuti arvustanud Carl Hempeli (2015, nr 11, lk 2065–2074) ja W. V. Quine’i (2016, nr 12, lk 2245–2254) raamatuid ning väidelnud Taavi Laanperega pealkirja all “Pragmatismi utoopiline potentsiaal” (2023, nr 12, lk 2268–2271).

KAUA OODATUD KOGUMIK

***Sündimust mõjutavad tegurid.* (Acta Universitatis Tallinnensis. Socialia, 1736-941X.) Koostanud ja toimetanud Martin Klesment. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2024. 445 lk.**

Viljakuskäitumist käsitleva kogumiku *Sündimust mõjutavad tegurid* avaldamine 2024. aasta lõpul oli kõnealuse valdkonna kaua oodatud sündmus. Kogumik on koostatud rahvusvahelise teaduskirjanduse põhjal. Autorite lootus oli, et kogumik aitab Eestil jõuda olukorrani, kus laste põlvkonnad on vähemalt sama suured kui nende vanemate omad. Võrgust leitava mõne aasta taguse lähteülesande põhjal oli uuringu eesmärk

anda terviklik ülevaade sündimust mõjutavate tegurite rahvusvahelisest uurimisest, teha sellele tuginedes ettepanekuid perepoliitika korraldamiseks, selgitada praeguse uurimiseseisuga lüngad ja juhatada kätte uurimissuunad edasiste empiiriliste rakendusuuringute korraldamiseks.¹

¹https://peresihkapital.ee/app/uploads/2020/01/Uuringu_1%C3%A4hte%C3%BClesanne_PSK.pdf.

Eesmärgid annavad tunnistust headest kavatsustest.

Selle kogumikuni jõudmine on Tallinna ja Tartu rahvastikuteadlastele tähelepanuväärne saavutus. Seni on nad oma töid ikka avaldanud rahvusvahelistes erialajakirjades ja muudes väljaannetes. Ka Eesti tuntud ajaloolased on tegevad olnud rahvastikuvaldkonnas, ja seda tulemusrikkalt. Näiteks olgu nimetatud sellised uurijad nagu Heldur Palli, Raimo Pullat, Sulev Vahtre, Juhan Kahk ja Herbert Ligi. Mitmega neist on nende ridade kirjutajal ka isiklikud sidemed olnud.

Kalev Katuse (1955–2008) teeneks tuleb pidada demograafia töörühma loomist kunagises Tallinna Polütehnilise Instituudi linnalaboris, millest mitme vahepealse üksuse kaudu kasvas välja praegune Tallinna Ülikooli Eesti demograafia keskus. Kalev Katus oli hariduse saanud Moskva ülikoolis, kus ta oli spetsialiseerunud demograafiale. Sellest ajast pärines tema tutvus ja sõprus Vene rahvastikuteadlase Anatoli Višnevskiga (1935–2021), kes ühes Tallinnas antud intervjuus 1990. aastal lausus: “Perepoliitika eesmärk peaks olema jõuda niikaugemale, et pere saaks oma sissetulekutest [...] lähedalt ära elada” (Kesküla 1990).

Siin vaatluse all oleva kogumiku keskendumine sündimust mõjutavatele teguritele on tänuväärne ja põhjendatud väikese ja üha väheneva sündimuse tõttu nii Eestis kui ka kogu läänemaaailmas. Seetõttu on meil põhjust kõnelda rahvastikukriisist või isegi paljusid valdkondi hõlmavast kobarkriisist. Teaduskirjanduses on materjali üldistusteks kogunenud rohkesti ja artiklivalimik tuginebki umbes tuhandele kirjandusviitele, millest Eestiga on toimetaja hinnangul seotud alla kümne protsendi. Oma koha viidatute hulgas on leidnud Heldur Palli (1928–2003), kes tõenäoliselt oli rahvastikuküsimustes abiks Lennart Merele, kui ta valmistas ette oma kuulsat loomeliitide ühispleenumi ettekannet “Kas eestlastel on lootusi?”. Meri pidas Palli sarga juures meeldejääva lahkumiskõne.

Kogumik koosneb kümnest sündimusele keskendatud peatükist, mis oma pealkirjade otstarbekas lühiduses võimaldavad siinkohal nimetamist: haridus, naiste osalemine tööturul, majanduslikud tegurid, eluase, kooselud ja paarisuhte kvaliteet, soorollid, sotsiaalsed võrgustikud, väärtused, perepoliitika ja muud olulised tegurid (lühendatult: pensionisüsteemide mõju, tervis, psühholoogilised aspektid, pärilikkus, rände mõju). Neile peatükkidele lisanduvad kogumiku koostaja Martin Klesmenti sissejuhatus ja kokkuvõte. Kogumikul on kaksteist autorit, neist kuus Tallinna, neli Tartu ja üks Turu ülikoolist ning üks Tervise ja Heaolu Infosüsteemide Keskusest.

Siinkohal pakub ehk huvi Eesti Haldusjuhtide Instituudi rühmatöodes 1999. a väljatöötatud rahvastikupoliitika kontseptuaalne mudel,

mille aluseks oli rahvastiku demograafilise käitumise hulgisõltuvus. Rühmatöodes osales u 30 sotsiaaltöötajat. Mudelis on viisteist valdkonda paigutatud tähtsuse järgi pingeritta. Esikohal on majanduskeskkond, järgnevad elukeskkond, tööhõive ja regionaalpoliitika, eluase, sotsiaalpoliitika ja sotsiaalne kaitse, rahvatervis ja reproduktiivne tervis, vaimukultuur ja ühiskondlik moraal, perepoliitika ja koduhoid, rahvaharidus, noorsoopolitiitika, kolmas sektor ja omaalgatus, ühiskonna lõimitus, meedia ja avalik arvamus, ühiskonnateadused ning lõpuks rahvastikuarvestus.

Valdkonnad ei ole skeemil üksteisest eraldatud, vaid osaliselt kattuvad, nagu seda näeme elus endaski. Mudel on alates 2000. aastast olnud kättesaadav siinkirjutaja netiraamatus *Eesti rahvastiku tervis XXI sajandi künnisel*.² Täheldada võib olulist kokkulangevust: üle poole valdkondadest on esitatud nii haldusjuhtide instituudi mudelis kui ka vaadeldavas kogumikus.

Kogumiku eripära on selles, et ta koosneb läänemaaailma jõukates arenenud riikides ilmunud kirjanduse ülevaadetest ja põhineb materjalil, mis enamasti pärineb aastatest 2000–2020. Autorite teadusartiklid Eesti kohta on neisse ülevaadetesse sisse põimitud. Siinkirjutajale on jäänud saladuseks, kas neis kasutatud rohkearvuline kirjandus pärineb varasematest, grantidega kaetud uurimistöödest või on just kõnealuse kogumiku tarbeks välja otsitud. Ega muud suurt vahet olegi, kui et teine variant kõneleb suuremast pühendumusest kogumiku kokkupanekul, esimene jällegi varem tehtud töö otstarbekast ärakasutamisest.

Sageli jääb selliste teoste puhul varju kogumiku koostaja ja toimetaja töö, mis seisneb ülesandes leida, veenda ja motiveerida autoreid kirjutama — ning õigel ajal tööd lõpetama. Muidugi lisandub sellele veel sada pisiasja. Pärisin, mis seesugusest tööst ennekoike meenub monumentaalse mitmekõitelise kogumiku *Eesti põllumajandus XX sajandil* toimetajal Arvo Sirendil. Lühike vastus oli, et kolmandik teosest tuli endal kirjutada. Ei ole küll kohtunud siin vaadeldava demograafiakogumiku toimetaja Martin Klesmentiga, aga tema kirjutatud lehekülgi kokku lugedes sain umbes sama tulemuse.

Tuleb arvestada, et nende ridade autor ei ole erialalt demograaf. Küll olen viimased kolmkümmend aastat pühendanud rahvastiku tervise uurimisele, mis hõlmab ka rahvastikustatistikat. Rahva tervist iseloomustab sadu näitajaid, kuid tähtsaim neist on sündimus. See seisukoht on põrkunud paljude teiste vaatenurkadega kuni kõige viimase ajani. Selle kinnituseks olgu paar lauset ühest sotsiaalministeeriumi kirjavas-

²Paberkuul vt Uibu 2001.

tusest: “Rahvastiku tervise arengukava on tervise valdkonna arengukava, mille fookuses on Eesti elanike tervis. Tervise valdkonna eesmärgiks ei ole iibe tõstmine või sisse- ja väljarände küsimustega tegelemine.” Niisugune käsitlus on saanud silotornide nimetuse, sest ka need pole omavahel ühendatud ega kattu.

Demograafiakogumiku järele oli nõudmine juba ammu, sest rahvastikukriis muudkui paisub. Arengukava “Eesti 2035”³ läheb rahvastikukriisist mööda, seda sõnagi sealt ei leia. Nähakse ette sündimuse tõus — ja ei ühtki mõtet, kuidas seda saavutada. Läbi on kukkunud selles deklareeritud lootus suurendada summaarset sündimuskordajat näitajani 1,66, sest 2024. aastal kukkus see juba alla 1,3. Kahjuks ei sea ka käesolev kogumik oma eesmärgiks analüüsida põhjalikumalt rahvastikupoliitilisi seisukohti. Tõsi on, et lähedasele mõistele “perepoliitika” on pühendatud pikem teoreetilise hoiakuga ülevaade.

Lugeja rõõmustab, kui leiab kogumiku lõpust loetelu “Terminid ja lühendid”, mis lubab täpsustada mõistetest arusaamist. Paraku pole nende hulka mahtunud alusterminid “rahvastikupoliitika” ja “perepoliitika”, mida kasutatakse kogu teose vältel sünonüümidenä. Ka *Mitmekeelset demograafiasõnastikust* ei leia me perepoliitika mõistet, küll aga saame jälile rahvastikupoliitika terminile (*population policy*): “Rahvastikuteooria võib olla aluseks rahvastikupoliitikale, mis tegeleb rahvastikuprotsesside mõjutamiseks kavandatud meetmetega” (Katus 1993: 4). Lühike ja selge määratlus.

Ometi võiks arvata, et nende mõistete vahel on suur erinevus, sest kui minister Andra Veidemanni ülesandeks 1998. aastal oli rahvastikupoliitika ja selle rakenduskava väljatöötamine, siis juba 1999. a kuulutati see uue valitsuse korraldusega kehtetuks. Järgmisele ministrile Katrin Saksale pandi hoopis kohustus töötada välja laste- ja perepoliitika. Riigikogu ees ütles Katrin Saks:

Ministri juures valmis ka üks dokument, mida on arutatud, kuid oma olemuselt on see ehk liiga laiahaardeline ja ka eesmärgidelt liiga utopistlik. Eesmärk oli püstitatud nii, et kahekordistada sündimust (Uibu 2001: 52).

Minister pidas eesmärgi utopistlikuks, aga sündimuse kahekordistamine oli juba tollal vaid eeldus rahva püsimiseks. Oli ju 2000. aasta summaarne sündimuskordaja vaid 1,39, mis lõi aluse praegusele olukorrale — madalast madalamale sündimusele. Peatusin sellel lõigul nimme

³Riigikogus 12. mail 2021 vastu võetud dokumenti vt <https://valitsus.ee/strateegia-est-2035-arengukavad-ja-planeering/strateegia>.

pikemalt, et näidata poliitikute demograafiaalast asjatundmatust, mida trotsides tuli demograafidel oma missioon täita.

Kogumiku avaartiklis käsitletakse haridust kui sündimust mõjutavat tegurit. Selle autor tõdeb, et seose hindamine on keeruline. Teooriates on kõrgemat haridustaset võimalik seostada nii suurema kui ka väiksema sündimusega. Riigiti võib seos erineda ja ajas muutuda olenevalt sellest, kuidas sotsiaalpoliitika on kujundanud töö ja pere ühitamist. Õppimine lükkab pere loomist ja laste saamist edasi. Paraku langevad õppimise ja laste saamise optimaalne vanus kokku ning valiku tegemine on keeruline. Siit tulenebki üks põhjusi, miks ema keskmine vanus esimese lapse sünnil järjest tõuseb. Eestis oli see 2023. a 28,7 eluaastat.

Tooksin siin ühe näite isiklikust kogemusest Tallinna Tervishoiu Kõrgkoolis, kus paarkümmend aastat tagasi lugesin rahvatervise kursust ämmaemandaks õppejaille. Minu ehmatuseks tõid üliõpilased korvides kaasa viis väikest beebit. Need käitused üldiselt distsiplineeritult, kuigi siiski mitte alati. Noored mammad ja nende kaaslased pidasid seda kõike endastmõistetavaks. Need üliõpilased, kellel beebit veel ei olnud või olid nad lapse koju jätnud, olid oma kolleegide suhtes tähelepanelikud ja hoolivad. Ka mina harjusin ära.

Eluaseme peatükk algab väitega, mis tekitab kahtlusi: “Enamasti on perekondliku elu aluseks eluaseme ehk kodu olemasolu” (lk 143). Kui autorid oleksid lisanud veel ühe sõna — perekondliku elu *üheks* aluseks —, nihkuks kõik oma kohale. Siiski mitte päris kõik: autorid samastavad lihtsameelselt eluaseme koduga, mis ei ole päris üks ja see sama. Eesti vajab kestmiseks hea tervisega (ka hea reproduktiivtervisega) algatusvõimelisi, omaniku- ja peremehementaaliteediga töösakajaid inimesi. Kui lapse arenguruumiks on linnakorter, sillutis ja hoovid, on nad lahutatud vanemate teisest tegevusest ning oskused ja elukogemused jäävad järgmisele põlvkonnale üle andmata.

Ürgsete sidemete katkemine (inimese side maaga, merega, tööga, koduga) võib viia ka teiste oluliste sidemete purunemiseni. Küllap seepärast ongi päevakorda tõusnud vaimne tervis, uimastite kasutamine ja kuritegevus. Aastail 1997–2004 töötasid Rahvusliku Arengu ja Koostöö Instituudi teadlased president Arnold Rüütli juhtimisel välja Eesti rahvastikutaaaste regionaalprogrammi ERARE. Selle kontseptsiooni teraviktekst koosneb kolmest köitest. ERARE kokkuvõttev artikkel on avaldatud Vabariigi Presidendi akadeemilise nõukogu egiidi all valminud kogumikus *Eesti jätkusuutliku arengu teel* (Punning 2006). Raamatut ja ERAREt esitleti Tallinna ülikoolis, kuid vaadeldavas kogumikus ei ole sellele viidatud.

Väärtusi käsitlev peatükk on mahukas ja akadeemiline, moodustades peaaegu kümnendiku kogumikust. Esitatakse lehekülgede kaupa teooriaid, mida jõudumööda ka analüüsitakse. Siiski ei pöörata tähelepanu väärtustele kui osale üldinimlikust kultuurist, mis põlvest põlve edasi kanduvad. Need vajaksid kõrvutamist voorustega. Kaksikümned aastat tagasi lugesin *Eesti Päevalehest* selle peatüki autori artiklit pealkirjaga “Ametliku abielu hääbumine”, milles öeldi: “Vaba kooselu on üha enam abielu alternatiiv, mitte eelstaadium” (Kasearu 2004). Artiklis esitatud statistika kinnitas tookord autori hinnangut ja kinnitab ka nüüd: 2023. aastal oli elussünde abielust 4804 ja sünde vabaabielust 5291; samal aastal sõlmitud abielude arv oli vaid 6506. Selle taga on autori arvates individualistlik hoiak: las ma teen, mis tahan.

Siinjuures taban end mõttelt, mis käib terve kogumiku kohta ja mille pean ka välja ütleva. Rahvastikuteadlased avaldavad end kogumikus nagu bioloogid, kes ei sekku metsiku looduse protsessidesse või sekuvad alles siis, kui mõni liik hakkab päriselt kaduma. Ka kogumikus vaadeldakse protsesse kõrvalt ega tunta end rahvuse või inimkonna osana, kellele langeb ka vastutus rahvastikuprotsesside suundumuste eest. Esitan siinkohal ühe targa soovitusena Riigikogu kahes koosseisus töötanud akadeemikult Uno Merestelt: “Abiellugem! Isikliku õnne, oleviku ja tuleviku nimel: abiellugem! Ja ärgem jäägem oma abikaasaga kauaks ainult kahekesi! [...] ja ärgem tema otsimisega liialt kaua venitagem!” (Mereste, Saarepera 1978: 179). Oleks soovinud rahvastikuteadlastelt, et nad valgustaksid teed ka selles mõttes, et mis on sündimuskäitumises mõistlik ja mis mitte. Väärivad esiletõstmist Homerose igihaljad sõnad Odyseuse suus:

Sest pole tõesti maailmas ju asju, mis õilsam ja kaunim,
kui et naine ja mees ühes meeles ja ainsas armus
koos maja peavad nii — sõprade rõõmuks ja vaenlaste vaevaks,
kuid iseendale õnneks, mis on üle kõige maailmas.⁴

Perepoliitika peatükk on vormistatud juba tuntud põhimõtete järgi: ülevaade teaduskirjandusest valitud demograafiaajakirjades. Selles on põhjalikult tutvustatud mitut liiki teooriaid, mida analüüsitakse iva leidmise eesmärgil, kuid seda on raske leida, sest eri riikidest saadud andmed on väga erinevad ja vastuolulised. Eesti kohta tõdetakse, et üks jõulisemaid perepoliitika muutusi oli 21. sajandi alguses vanemahüvituskehtestamine, mis esialgu suurendas sündimust. 2010. aastal oli iive isegi 35 sünniga plusspoollel. Paraku polnud autorid veel teadlikud hi-

⁴*Odyssseia*, kuues laul, vārsid 182–185. August Annisti tõlge. *Toim.*

lisemast sündimuse langusest 2023. ja eriti 2024. aastal, kuigi vanemahüvitise abi peaks olema püsiv. Majandusteadlane Heido Vitsur kirjutab *Postimehes*:

Peame arvestama ka sellega, et kuna viimase 35 aasta jooksul on meil tüdrukuid sündinud 25 kuni 30 protsenti vähem, ei saa me loota rahvaarvu loomulikule suurenemisele ka siis, kui meil hakkaks edaspidi aastast sündima naise kohta 2,1 last, sest noori naisi on selleks liiga vähe ja juurde me neid tagantjärele enam ei saa, mistõttu pole rahvaarvu praegusel tasemel stabiliseerumine võimalik ka siis, kui laste arv kasvab 2,1 tasele (Vitsur 2025).

Alapeatükist “Tervise seosed sündimusega” ootasin esmalt viljatumist takistavate või loodet kahjustavate patoloogiate või seisundite loetelu ja järjestust osatähtsuse järgi. Nähtavasti oli raskusi selliste ülevaadete leidmisega. Küll saame teavet viljatusravi tõhususest. Aastail 2013–2019 toodi selle abil Eestis ilmale peaaegu kolm tuhat last, mis moodustab 3,1% kõigist selle perioodi elussündinutest. Kui mu mälu mind ei peta, siis toetas Aino Järvesoo rahaliselt viljatusravi 1990. aastatel kuue miljoni Eesti krooniga, mille eest ta sai kümneid tänukirju õnnelikelt vanematelt.

Kõige uuritum teema seoses tervise ja sündimusega on vanus. Viljakusravi tõhusus väheneb vanuse suurenedes. Nii olid alla 40-aastaste naiste puhul edukad 18,9% protseduuridest, seevastu üle 40-aastaste naiste puhul vaid 9,8%. Pakuks huvi ka loote ja laste tervis, kuid nüüsguseid andmeid me ei leia.

MIDA TULNUKS ÜLEVAADETES VEEL TEHA VÕI TEISITI TEHA

Kogumiku autorid on üles näidanud tänuväärset head tahet ülevaateartiklite koostamisel. Loodetavasti nende jõud niipea ei raage. Loetlen mõningaid asju, millele edaspidises töös võiks tähelepanu pöörata.

Esiteks. Kogumik ei käsitle neid uurimusi ega trende, mis jäävad Hajnali joonest (Peterburist Triesteni) ida poole.⁵ See joon eraldab kaht

⁵Joon on saanud nime ungari-juudi päritolu Inglise matemaatiku ja statistiku John Hajnali (1924–2008) järgi, kes oma 1965. a artiklis jagas Euroopa kaheks osaks peamiselt abiellumist iseloomustavate seaduspärasuste järgi. *Toim.*

suurt demograafiliselt erineva ajaloolise arenguga piirkonda. Sündimusnäitajad on aga Venemaal läänega võrreldes samasuunalised. Ametliku rahvastikustatistika järgi ületab suremus alates 1995. aastast sündimust. Noored pered lükkavad lapsesaamist edasi majandusliku ebastabiilsuse, eluaseme puudumise ja suurte kulude tõttu laste kasvatamisel. Oluline on ka sotsiaalsete väärtuste muutumine, kus karjäär ja isikuareng on saanud prioriteediks pereväärtuste ees hoolimata riigi korraldatud perekonda toetavatest programmidest. Nendega loodetakse tõsta summaarset sündimusnäitajat 1,41-lt kümne aasta jooksul 1,8-ni. Sõjast laastatud Ukrainas arutatakse, mis on lihtsam, kas jõuda 5–7 lapseni iga ukrainlanna kohta või võtta vastu migrandid Bangladeshist.

Hajnali joon oleks nagu ka piiriks kirjandusviidete kasutamisel: kunagi olid teadusartiklid vaid vene keeles, nüüd me kogumikust Vene autoreid ei leia; ei pannud tähele ka Kalev Katuse õpetaja Anatoli Višnevski nime (kui saanuksin kasutada tekstifaili, oleksin täpne).

Teiseks. Koostaja on oma saatesõnas enda sõnul teadlik, millist infot sündimust mõjutavatest teguritest oodatakse: teadmised olgu teaduspõhised, ajakohased ja Eesti konteksti arvestavad. Kogumiku artiklite atribuutika järgi otsustades on teaduspõhisuse nõuet järgitud, ja ajakohasuse nõue ongi raskesti täidetav, kuid Eesti konteksti on arvestatud puudulikult. Kirjandusandmed on ju enamasti vastuolulised; sealt leiab nii järeldusi toetavaid kui ka eitavaid seisukohti, mida kokku võib iseloomustada sõnaga “virvarr”. Kui keegi üldse suudab neist vajaliku sisu abstraherida, siis on need rahvastikuteadlased ise, teisisõnu — kogumiku autorid. See töö — sõeluda välja see, mis jääb soovitudest lõpuks sõelale — on küll mingil määral ära tehtud kokkuvõtetes, kuid ka need on täis vastuolulisi seisukohti. Tahaksin, et see kohustus saaks tagantjärele täidetud — mis vajaks küll riigi huvi ja toetust. Seminarisarja abil oleks see üsna väheste kuludega tehtav. Teine mõte, mis sai värskenduse kogumiku ilmunisest, on *rahvastikuseminaride* korraldamine valitsusasutustes. Tegelesin selle ettepanekuga mõni aasta tagasi ajendatuna asutuste vähesest informeeritusest neis küsimustes, sain justiitsministeeriumi (ministri ja kantsleri isikus) endale toeks, kuid siis astus kantsler, nagu öeldakse, vastu uutele väljakutsetele ja vahetas töökohta. Rahvastikuseminarid riigiasutustes avaksid tänuväärt tööpõllu teadlastele, kuid mõte vajab valitsuse toetust.

Kui need kaks mõtet vajavad nõusolekut ja rahastust ülalt, siis kolmas — kogumiku põhjal koostatavad ettepanekud valitsusele — tuleks teoks teha kohe. Üks esimesi soovitusi oleks rahvastikutaaste institutsiooni loomine riigikantseleis. Seni puudub aadress, kuhu rahvas saaks esitada sündimust suurendavaid ettepanekuid. Neid on inimestel palju,

aga pole kohta, kuhu neid edasiarenduseks pakkuda. On vaja, et nõuanded jõuaksid poliitikuteni.

Kolmandaks. Kogumiku sissejuhatusest leiame mõiste “areng” väärkasutuse: “Eestile [on] omane sündimuse areng, mida iseloomustab varane sündimuse langus, kuid samas ka hilisema beebibuumi puudumine” (lk 15). Arengu ja taandarengu samastamine on tervet kogumikku läbiv arusaam, mis on käibel olnud ammu, näiteks juba sellises väga sisukas väljaandes nagu *Eesti rahvastikuarengu raamat* (Katus, Puur 2006). Kasutagem Eesti ühe suurima ühiskonnateadlase Ülo Vooglaiu selgitust: areng on isereguleeruva süsteemi täiustumise suunas toimivate kvalitatiivsete üleminekute jada. Kvalitatiivsete muutuste jada hääbumise suunas on taandareng. Areneda saavad vaid isereguleeruvad süsteemid. Areng on objektiivne ja keegi meist ei saa midagi ega kedagi arendada. Võimalik on luua ja hoida arengu eeldusi. Vaja on teada, mis soodustab ja mis takistab arengut; need tegurid võivad olla otsesed ja kaudsed, lokaalsed ja globaalsed, avalikud ja varjatud.

Raske on leida sündide arvu vähenemises, millest annab tunnistust 2023. a summaarne sündimuskordaja 1,31 ja 2024. a veel madalam näitaja, midagi edasiviivat. Selles väljendub sündimuse ja kogu Eesti riigi rahvastiku taandareng.

Neljandaks. Globaalne ülerahvastus ohustab maailma ja osalt just sellest on ajendatud nüüdne kurikuulus rohepööre. Ülerahvastusest tulenevate ohtude eest on Soome keskkonnanõukas Pentti Linkola hoiatanud sõnadega “vabadus pöörab inimese enda vastu”. Ta oli seisukohal, et Maa taluvusvõime on kaks miljardit inimest, aga see on nüüdseks mitu korda ületatud. USA president Richard Nixon hakkas võitlema ülerahvastusega USAs ning moodustas rahvastiku kasvu ja Ameerika tuleviku komisjoni. Etteotsa seati filantroop John D. Rockefeller III. Levis üleskutse “peatage paljunemine, sest maailm on täis”.⁶ Eesti asjatundjate praegusaegsed hinnangud sellele puuduvad, kogumik *Rahvastikuplahvatus ja rahvastikukriis* (Savisaar 1986) jääb varsti juba poole sajandi taha. On kahju, et vaadeldavas kogumikus pole ülerahvastuse teemale kohta leitud.

Soome visionäär Eero Paloheimo kirjutas 1996. aastal raamatu *Tuleviku Euroopa* (eesti keeles Paloheimo 2004), milles ta rõhutab vajadust suunda muuta: kõige pühama — kasvuga — tuleb pisaraid valamata hüvasti jätta ning kehtestada rahvusvaheliste lepingutega riikidele maksimaalne rahvaarv ja keskkonnavõime. Paraku pole kuulda olnud, et

⁶Vt selle kohta <https://energyskeptic.com/2022/why-are-population-immigration-taboo-topics>.

ÜRO selle ettepaneku kallal töötaks, kuigi *Tuleviku Euroopa* ilmumisest on möödunud kaks ja pool aastakümnet. Eestil on aeg ja võimalus seda meelde tuletada.

Viiendaks. Veidi võõrastav on, et sündimust mõjutavatest teguritest kirjutades on õnnestunud vältida selliseid asju nagu armastus, truudus, vastastikune ligitõmme, vajadus kedagi hellitada ja sugutung, rääkimata juba Saalomoni ülemlaulust või armastusluulest. Sellest kõneleb kirjandus ja lauldakse muusikas, neid on raske määratleda, kuid ei tohiks eirata. Meie aja tegelikkus on selline, et vajadus läheduse ja usalduse järele avaldub laste asendamises lemmikloomadega, keda muretsetakse isegi mitu tükki. Oskar Loorits on kirjutanud:

Eesti emade hingelaadis ja koduarmastuses on kõige suurem tagatis eestluse elujõule: nii vitaalseid ja nii kõrge vaimse tasemega naisi ei oma kuigi paljud rahvad maailmas (Loorits 1951: 120).

Kas enam pole nii?

Kuuendaks. Kogumikku läbiv põhimõte on alustada peatükke ülevaatega teooriatest. Nende juurest minnakse edasi empiiriliste uuringute juurde. Populaarseim viis on viidata demograafilise ülemineku kontseptsioonile. Muidugi ei saa niisugusele käsitlusele vastu olla. Ometi sünnitab see ka raskusi: analüüs viib teoretiseerimiseni ja selgitamata jäävad erandid, mis ei taha teooriatesse ära mahtuda. Kogumikust ei õnnestu leida põhjendust näiteks Iisraeli erandlikkusele arenenud riikide seas: summaarne sündimuskordaja oli seal 2023. aastal 3,0!

Seitsmendaks. Kui eespool tsiteeritud rahvastikupoliitika mudelis on meedia ja avalik arvamus üsna tagasihoidlikul kohal, siis praeguseks on nende roll sündimuskäitumises arvatavasti oluliselt suurenenud. Aastate kaupa on ajakirjandus ja eriti digiväljaanded pidanud oma kohuseks pikalt-laialt käsitleda kõike seksiga seonduvat ja alaväärtustada abielu. Ülikoolid oma teaduslikus mitmekesisuses saaksid ja peaksid olema sellele vastukaaluks.

Minu soovitused ja märkused ei ole mõeldud pahatahtlikuna kogumiku autorite loomingu suhtes. Kui keegi seda nii tajub, siis palun juba ette vabandust. Soovin demograafiakogumiku autoritele edu ja vastupidavust töö jätkamisel. Nii laialdase teema puhul on vajakajäämised paratamatud.

Jaak Uibu

Kirjandus

- K a s e a r u, Kairi 2004. Ametliku abielu hääbumine. — *Eesti Päevaleht*, 11.11
- K a t u s, Kalev (toim.) 1993. *Mitmekeelne demograafiasõnastik: eesti väljaanne*. Tallinn: Eesti Demograafia Assotsiatsioon
- K a t u s, Kalev, Allan P u u r (koost.) 2006. *Eesti rahvastikuarengu raamat. Esimene väljaanne*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
- K e s k ü l a, Pärja 1990. Nii perest kui sisserändest. — *Noorte Hää*, 19.01
- L o o r i t s, Oskar 1951. *Eestluse elujõud*. Stockholm: Tõrvik
- M e r e s t e, Uno, Maimu S a a r e p e r a 1978. *Rahvastiku enesetunnetus*. Tallinn: Eesti Raamat
- P a l o h e i m o, Eero 2004. *Tuleviku Euroopa: Veel sündimata sugupõlvade tee*. Tlk Kalle Kurg. Tallinn: Ilo
- P u n n i n g, Jaan-Mati (koost., toim.) 2006. *Eesti jätkusuutliku arengu teel*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus
- S a v i s a a r, Edgar (koost.) 1986. *Rahvastikuplahvatus ja rahvastikukriis*. Tallinn: Eesti Raamat
- U i b u, Jaak 2001. *Eesti rahvastiku tervis XXI sajandi künnisel*. Tallinn: Ilo
- V i t s u r, Heido 2025. Eesti vajab riigireformi. — *Postimees*, 25.01

JAAK UIBU (1941) on Eesti arsti- ja rahvastikuteadlane. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna (1966) ning kaitsnud samas meditsiinikandidaadi väitekirja (1973); aastast 1990 meditsiinidoktor. Ta on muu hulgas töötanud Saare jaoskonnahaigla juhatajana (1966, 1968), Tallinna Polütehnilise Instituudi (1975–1977) ning Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi vanemteadurina (1977–1988, 1991–1998), tervishoiuministri asetäitja ja peasanitaararstina (1989–1991), rahvastikuministri nõunikuna (1998–1999) ning Tallinna Meditsiini-kooli (praegu Tallinna Tervishoiu Kõrgkool) õppejõuna (2001–2008).

ABSTRACTS

RUUBEN KAALEP. Travelogue from the Ukrainian front

In his travelogue, the author recounts the journey of a five-man Estonian aid mission to the Ukrainian frontline areas in December 2024. The travelogue reveals both the author's personal experiences and the harsh lives of the soldiers, depicting the Ukrainian struggle for freedom in a broader cultural and historical context. The ten chapters written in the spirit of a literary front-line reportage take the reader from Odessa on a journey through Zaporizhia, Donetsk and Kharkiv regions. The story revolves around the tactics of Ukrainian drone soldiers and assault brigade fighters, battles with North Koreans in the Kursk region, Russian war crimes and everyday life in the war-torn country. The author also provides an overview of the Odessa Art Museum which displays an exhibition of present-day war-themed art. (Auth.)

SERHIY ZHADAN. Marks of separation

TAIVO LIIVA. Fragments of memories about Nikolai Alumäe and his comrades-in-arms, or when the door to the world of science became ajar to me. Part I

The two-part article intertwines two lines of action: the scientific activities of Academician Nikolai Alumäe (1915–1992) and his closest colleagues, and my own efforts as a young scientist to serve the god of wisdom in order to reach the Parnassus of science.

The first part takes us to the Institute of Cybernetics of the Academy of Sciences, at the opening of which in Tallinn in 1960 an important role belonged to two future academicians — Nikolai Alumäe and Gustav Naan. Cybernetics as a science came to Estonia from the “imperialist West” and was still scorned in the Soviet Union at the time. Naan, who

had closer relations with Moscow's authorities than any other leading figure in Estonia, nevertheless managed to obtain the necessary signatures from Moscow to open the institute.

Gustav Naan's (1919–1996) education in cosmic optics at Leningrad University was interrupted by World War II, and he did not graduate. As a member of the single ruling party, he began his career at the Academy of Social Sciences, upon graduation from which he obtained the only academic degree in his life. In his first books, the young man with a degree in philosophy immediately began to bash the ideology of the “Estonian bourgeois nationalists”. But Naan was not at all a stupid man, and, despite everything, he was a completely respectable physicist and astronomer. He was almost the only one in the USSR who dared to speak about aliens, anti-worlds and other previously unknown phenomena. His sense of humour and courageous manner of presentation made him a popular speaker who was invited to speak at all kinds of events. During Perestroika, however, Naan chose the reactionary, pro-Russian attitude, and his star began to fade. He did not believe in Estonia's independence at all and worked fiercely against it. When Naan left this world, he was despised and forgotten.

Gustav Naan's opposite was Nikolai Alumäe, an upright and brilliant mechanical scientist renowned all over the Soviet Union — a kind of a giant and beacon whose outlook was broader than that of most others, and not only in his own speciality. Alumäe began his rapid rise as a state scholarship holder in the rear of the USSR during the years of World War II. Scientific achievements came quickly: defending his doctoral thesis in Moscow in 1951, being elected a member of the Estonian Academy of Sciences in 1954, director of the Institute of Cybernetics in 1960–1969 and vice-president of the Academy of Sciences in 1964–1977.

I was a pre-graduate trainee at the Institute of Cybernetics in 1963–1964, in the years which are discussed in the article. In addition to my impressions of the kitchen side of the institute's activities, I describe the difficulties that a young person encounters in research. I try to portrait Nikolai Alumäe

both as a luminary of science and as a person. Along with Alumäe, the article also features other great figures of Estonian science. In particular, I provide an overview of the life of Ülo Lepik, a professor and mechanical scientist at the University of Tartu, who, unlike Alumäe, experienced all sorts of hardships and humiliations during Stalin's regime but nevertheless managed to become an academician and a respected figure both in the USSR and beyond. (Auth.)

ALEKSANDER TÕNISSON. "There is still a lot to do for home improvement in Tartu"

SILVI TENJES. Examining a concept in cultural history: *hamsa*

This article examines some aspects of cultural history by analysing how the meanings of concepts evolve over time. It explores theories of concept formation, contrasting empiricist and nativist perspectives, and addresses the nature of human cognition, supporting the embodied cognition hypothesis. Some theories liken cognition to computer processing, while others emphasize the role of sensory experiences in shaping thought. The article argues that meaning is context-dependent and examines the reference modes used in concept semantics: descriptive, causal-historical, and hybrid approaches.

The empirical section focuses on the transformation of the concept of hamsa. Originally signifying "hand" or "palm" in Akkadian, hamsa later became associated with divinity and, eventually, a legendary warrior in Persian epic literature. These narratives inspired the grand illustrated manuscript Hamzanāma, commissioned by the Mughal emperor Akbar in the 16th century. The manuscript, consisting of 1,400 folios, was created over 14 years by numerous artists and craftsmen. Its vibrant, large-scale paintings depict dynamic action scenes that encourage viewer interpretation and engagement, emphasizing perception and emotion over linear storytelling.

Through the evolving meaning of hamsa across cultures and historical contexts, the article supports the embodied cognition hypothesis, which suggests that concepts emerge through perception and activity rather than abstract symbolic processing. Akbar's approach to truth in art, reflected in Hamzanāma, differed from the European tradition, prioritizing experience and imagination over rigid representation.

By tracing hamsa's evolution across linguistic, artistic, and historical contexts, the article demonstrates how concepts are not static but shaped by cultural exchange, interpretation, and embodied experience. (Auth.)

Review

HENRIK SOVA. **Von Wright's enlightening pessimism**

Georg Henrik von Wright. Minerva öökull. [Minerva's Owl.] Transl. by Ülev Aaloe, Jaan Kangilaski, Jaan Kaplinski, Joel Sang. Tallinn: Postimees Publishers, 2023. 244 pp.

JAAK UIBU. **A long-awaited collection**

Sündimust mõjutavad tegurid. [Factors Influencing the Birth Rate.] (Acta Universitatis Tallinnensis. Socialia, 1736-941X.) Compiled and edited by Martin Klesment. Tallinn: Tallinn University Press, 2024. 445 pp.

AUTHORS

RUUBEN KAALEP (1993), politician and poet

TAIVO LIIVA PhD (1940), associate professor emeritus of Tallinn University of Technology

HENRIK SOVA PhD (1983), visiting researcher of philosophy at the University of Tartu

SILVI TENJES PhD (1958), researcher at the Estonian Defence Forces Academy

Abstracts

KADRI TOOM MA (1984), artist

ALEKSANDER TÕNISSON (1875–1941), mayor of Tartu
1934–1939

JAAK UIBU MD (1941), medical and population scientist

SERHIY ZHADAN PhD (1974), Ukrainian writer